

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**İSLAM HUKUK LİTERATÜRÜNDE MESH RİSÂLELERİ
BAĞLAMINDA ŞEYHÜLİSLAM EBUSSUÛD EFENDİ’NİN
“RİSÂLE Fİ’L-MESH ‘ALE’L-HUFFEYN” ADLI ESERİ VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nuran ARSLAN

Danışman

Prof. Dr. Ahmet İNANIR

TOKAT-2023

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**İSLAM HUKUK LİTERATÜRÜNDE MESH RİSÂLELERİ
BAĞLAMINDA ŞEYHÜLİSLAM EBUSSUÛD EFENDİ’NİN
“RİSÂLE Fİ’L-MESH ‘ALE’L-HUFFEYN” ADLI ESERİ VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nuran ARSLAN

Danışman

Prof. Dr. Ahmet İNANIR

TOKAT-2023

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Prof. Dr. Ahmet İNANIR danışmanlığında hazırlamış olduğum “İslam Hukuk Literatüründe Mesh Risâleleri Bağlamında Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin “Risâle fi'l-mesh 'ale'l-huffeyn” Adlı Eseri ve Değerlendirilmesi” adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

.../.../2023

Nuran ARSLAN

JÜRİ KABUL VE ONAY

Nuran ARSLAN tarafından hazırlanan “İslam Hukuk Literatüründe Mesh Risâleleri Bağlamında Şeyhülislam Ebussuûd Efendi’nin “Risâle fi’l-mesh ‘ale’l-huffeyn” Adlı Eseri ve Değerlendirilmesi” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 09.11.2023 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye (Başkan) : Doç. Dr. Murat POLAT .....

Üye : Prof. Dr. Ahmet İNANIR (Danışman) .....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Muharrem YILMAZ .....

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖN SÖZ

Kur'an-ı Kerim'de Allâh-u Teâlâ kullar için kolaylık dilediğini ancak zorluk dilemediğini bildirmektedir. Bu sebeple İslam dininde mestler üzerine mesh etmek ve abdestte ayakları yıkama konusunda bir kolaylık var olmuş, insanlar tarafından sıklıkla kullanılan bir yöntem olmuştur. Ancak bu mesele İslam Huku tarihi boyunca tartışılmalıdır. Zamanla tartışmanın yönü lifâfe, çuha ve kirbas üzerine giyilen mestler üzerine mesh etmenin caizliğine dönmüş ve bu mesele üzerine risâleler yazılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde müderrislikten şeyhülislamlığa kadar birçok görevde bulunan Ebussuûd Efendi hukuk alanından düşünce hayatına kadar etkili olmuş ve birçok eser yazmış, fetvalar vermiş ve kanunlar hazırlamıştır. Bu çalışmada 16. yüzyılda çokça tartışılan bir meseleyi konu alması, dönemin şeyhülislamı Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'ye (ö. 954/1547) reddiye olarak yazılması ve üzerine çalışma yapılmamış olması sebebiyle Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) Risâle fi'l-mesh 'ale'l-huffeyn isimli eseri konu olarak seçilmiştir.

Bu tez bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konuya hazırlık amacıyla araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi ile kaynakları ve sınırlılığına değinilmiştir. Birinci bölümde temel kavramlar ile İslam Hukukunda mesh konusu ele alınmıştır. Devamında Osmanlı döneminde yapılan mesh tartışmalarına ve bu tartışmaların neticesinde yazılmış olan mesh 'ale'l-huffeyn konulu risâlelere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Ebussuûd Efendi'nin hayatı ve Risâle fi'l-mesh 'ale'l-huffeyn isimli eserinin değerlendirmesi yer almaktadır. Tez, araştırmamızın neticesinde ulaşılan sonuçlar ve öneriler ile son bulmaktadır.

Tez konusunun belirlenme aşamasından tamamlanana kadar desteğini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet İNANIR'a, tez jürisinde görüşlerinden istifade ettiğim hocalarım Doç. Dr. Murat POLAT'a, Dr. Öğr. Üyesi Muharrem YILMAZ'a ve her daim yanımda varlığını hissettiren aileme sabır ve desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Nuran ARSLAN

TOKAT-2023

ÖZET

İSLAM HUKUK LİTERATÜRÜNDE MESH RİSÂLELERİ BAĞLAMINDA ŞEYHÜLİSLAM EBUSSUÛD EFENDİ’NİN “RİSÂLE Fİ’L-MESH ‘ALE’L- HUFFEYN” ADLI ESERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Arslan, Nuran

Yüksek Lisans, İslam Hukuku Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet İnanır

Kasım 2023, xiii + 92 sayfa

Bu çalışmada abdest esnasında bez çorap üzerine giyilen mestler üzerine mesh etme meselesi ele alınmıştır. Bu tür mestler üzerine mesh etme hakkında 14. asırda Osmanlı fukahâsı tarafından caiz olduğuna dair fetva verilmesi üzerine halk arasında uygulanagelen bir yöntem olmuştur. Ancak 16. yüzyıl ortalarında mutad olan bu uygulama için şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi’nin mezhepte nakil olmadığı gerekçesi ile caiz olmadığına dair fetva vermesi üzerine tartışmalar başlamıştır. Zira abdestin farz mahalli olan ayaklara yapılan işlem geçersiz olduğunda hem abdest ve hem de bu abdestle yapılan ibadetler geçersiz olmaktadır. Bu sebeple konunun açıklığa kavuşması için Kanuni Sultan Süleyman fukahâdan araştırma yapmalarını istemiştir. Bu vesile ile birçok mesh risâlesi kaleme alınmış ve Çivizâde’nin görüşü kabul görmüştür.

Ebussuûd Efendi Osmanlı şeyhülislamı arasında öne çıkmış âlimlerden biridir. Bez çorap üzerine giyilen mestler üzerine mesh etme meselesinin çok tartışıldığı bu dönemde Ebussuûd Efendi, bu tür bir meshin caiz olmadığı yönünde fetva vererek risâle yazan Çivizâde’ye reddiye niteliğinde ve bizim de konu olarak seçtiğimiz *Risâle fi’l-mesh ‘ale’l-huffeyn* adlı eserini kaleme almıştır. Ebussuûd Efendi’nin bu eseri üzerine kapsamlı çalışma yapılmamış olması sebebiyle bu eserin değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Eserde yer alan tartışmalı konular ve Ebussuûd Efendi’nin görüşleri tespit edilmiştir. Buna göre mevcut mutad uygulamanın meşru olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ebussuûd

Efendi'nin klasik fıkıh kaynaklarına yaptığı atıflar onun bunlara en ayrıntısına kadar vakıf olduğu, bunları istidlal ve tahric gibi yöntemlerle şartlara uygun bir şekilde anlama ve uygulamaya aktarma gayreti içinde olduğu ve körükörüne lafza bağlılığı önerenlere karşı da gelişime açık hukuk geleneğini muhafaza konusunda mücadele ettiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Osmanlı Devleti, Mest, Mesh 'ale'l-huffeyn, Ebussuûd Efendi.

ABSTRACT**SHEIKHULISLAM EBUSSUÛD EFENDI'S WORK NAMED “RISEL Fİ'L-MESH 'ALE'L-HUFFEYN” AND ITS EVALUATION IN THE CONTEXT OF MASH TRACETS IN ISLAMIC LAW LITERATURE**

Arslan, Nuran

Master's Thesis, Department of Islamic Law

Advisor: Prof. Dr. Ahmet İnanır

November 2023, xiii + 92 pages

In this study, the issue of wiping on socks worn over cloth socks during ablution is discussed. Wiping on this type of mests became a popular method after the Ottoman jurists issued a fatwa stating that it was permissible in the 14th century. However, discussions started after Shaykh al-Islam Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi issued a fatwa stating that this practice, which was commonplace in the mid-16th century, was not permissible on the grounds that there was no transfer in the sect. Because, when the procedure performed on the feet, which is the obligatory part of ablution, is invalid, both the ablution and the worship performed with this ablution become invalid. For this reason, Suleiman the Magnificent asked the jurists to conduct research in order to clarify the issue. On this occasion, many treatises on mesh were written and Çivizâde's opinion was not accepted.

Ebussuûd Efendi is one of the prominent scholars among the Ottoman sheikh-ul-Islams. In this period, when the issue of wiping over socks worn over cloth socks was widely discussed, Ebussuûd Efendi wrote a fatwa stating that such wiping was not permissible and was a refutation to Çivizâde, who wrote a treatise, *Risâle fî'l-mesh 'ale'l-huffeyn*, which we chose as the subject. He wrote his work called. Since there has not been a comprehensive study on this work of Ebussuûd Efendi, an attempt has been made to evaluate this work. The controversial issues in the work and Ebussuûd Efendi's views

were identified. Accordingly, it has been concluded that the current customary practice is legitimate. Ebussuûd Efendi's references to classical fiqh sources indicate that he knew them in detail, that he made an effort to understand and put them into practice in accordance with the conditions through methods such as induction and tahrij, and that he struggled to preserve the legal tradition that was open to development against those who suggested blind adherence to the wording.

Keywords: Islamic Law, Ottoman State, Mest, Mesh 'ale'l-huffeyn, Ebussuûd Efendi.

İÇİNDEKİLER

	sayfa.
Etik Sözleşme	i
Jüri Kabul Ve Onay	ii
Ön Söz	iii
Özet	v
Abstract	vii
İçindekiler	ix
Kısaltmalar	xiii
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE SINIRLILIĞI	2
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	2
IV. MESH İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR	5
1. BÖLÜM	8
TEMEL KAVRAMLAR VE İSLAM HUKUKUNDA MESH	8
1.1. TEMEL KAVRAMLAR	9
1.1.1. Gasl.....	10
1.1.2. Mesh.....	10
1.1.3. Ka'b.....	13
1.1.4. Huff (Mest).....	14
1.2. İSLAM HUKUKUNDA MESH	16
1.2.1. Kur'an-ı Kerim'de Mesh.....	16
1.2.2. Hadislerde Mesh.....	20
1.2.2.1. Mestler Üzerine Mesh Etmek.....	21
1.2.2.2. Meshin Süresi.....	23
1.2.2.3. Meshin Yapılışı.....	24
1.2.2.4. Çorap ve Çizme Üzerine Mesh Etmek.....	24
1.2.3. Mezheplere Göre Mesh.....	25
1.2.3.1. Meshin Cevazı.....	25

1.2.3.2.	Mesh Edilen Şeyin Tayini (çoraplar üzerine mesh)	26
1.2.3.3.	Mestlerde Bulunması Gereken Şartlar	27
1.2.3.4.	Farz Olan Meshin Yeri ve Miktarı	28
1.2.3.5.	Meshin Süresi	29
1.2.3.6.	Meshi Bozan Şeyler	30
1.3.	OSMANLI DÖNEMİNDE MESH TARTIŞMALARI	32
1.4.	MESH 'ALE'L-HUFFEYN KONUSUNDA YAZILMIŞ RİSÂLELER	34
2.	BÖLÜM	36
	EBUSSUÛD EFENDİ'NİN HAYATI	36
2.1.	DOĞUMU, ADI, UNVANLARI VE KÜNYESİ	36
2.2.	YETİŞTİĞİ DÖNEM VE HOCALARI	37
2.3.	GÖREVLERİ VE ÖĞRENCİLERİ	37
2.4.	ÇOCUKLARI VE VEFATI	39
2.5.	FİZİKİ VE KARAKTER ÖZELLİKLERİ	39
2.6.	İLMİ KİŞİLİĞİ VE EDEBİ YÖNÜ	40
2.7.	SİYASİ KİŞİLİĞİ	41
2.8.	ESERLERİ	41
2.8.1.	Tefsir	42
2.8.2.	Fıkıh	43
2.8.3.	Hadis	46
2.8.4.	Akaid-Kelam	47
2.8.5.	Tasavvuf	47
2.8.6.	Dil Ve Edebiyat	47
2.8.7.	Münâzara	48
2.8.8.	Mektup	48
2.8.9.	Muhtelif Eserleri	48
2.9.	RİSÂLE Fİ'L-MESH 'ALE'L-HUFFEYN	49
2.9.1.	Telif Amacı, Süreci ve Ebussuûd Efendi'ye Nisbeti	49
2.9.2.	Nüshaları ve Aidiyet Sorunu	50
2.9.3.	İçeriği ve Üslûbu	53
2.9.4.	Kullanılan Kaynaklar	59

2.9.5. Tartışmalı Mezvular ve Ebussuûd Efendi'nin Görüşü	66
2.9.6. Nasları Kullanması	78
SONUÇ VE ÖNERİLER	82
KAYNAKÇA	85
ÖZGEÇMİŞ	93

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: İbn
b.y.	: Basım yeri yok
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâlühü
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara İlahiyat Vakfı
İSAM	: İslam araştırmaları merkezi
Ktp.	: Kütüphane
nr.	: Numara
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahu anhum/anhuma
r.h.	: Rahimehullah
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sad.	: Sadeleştiren

- TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik
trc. : Tercüme Eden
ts. : Yayın tarihi yok
TYEKB : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
v.dğr. : Ve diğerleri

GİRİŞ

İslâm dininin temizliğe verdiği önem bilinen bir gerçektir. Hem maddi hem de manevi temizlik şekli olan abdest, bazı ibadetlerin ön şartı olarak temizliğin ne denli önemli olduğunu gösterir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanların önderi olarak Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılması ve yaşanması noktasında en güzel örnek olmuştur. Abdestin de doğru bir şekilde alınması hususunda mükemmel bir kaynaktır. Şöyle ki günlük beş vakit tekrarlanan, dolayısıyla önemli bir ibadet olan namaz ibadetinin tam anlamıyla yapılabilmesi için abdestin de eksiksiz ve doğru alınması önem arz etmektedir.

İslâm hukukunda usul ve furû-i fıkıh konularında ihtilaflar her daim var olmuştur. Abdestte ayaklara yapılacak uygulama da bu ihtilaflı konulardan bir tanesidir. Kur'an-ı Kerimde Mâide suresi 6. âyet abdestin nasıl alınacağını anlatmaktadır. Bu âyetteki kıraat farklılıkları ve bu kıraat farklılıklarından çıkarılan farklı hükümler görüş ayrılıklarının birinci sebebi olmuştur. Kur'an'dan sonra ikinci kaynak ve Kur'an'ın fiili uygulaması olan hadisler ihtilaf oluştuğunda başvurulması gereken ikinci kaynaktır. Hadislerde ayakların yıkanması hükmünün daha çok bulunmasının yanında hem yıkama hem de meshe dair hadislerin var olması ihtilafların ikinci sebebi olmuştur. Çıplak ayağa mesh, sargı ve çoraplar üzerine mesh, mestler üzerine mesh etme konuları tartışılırken zaman içerisinde tartışmanın yönü değişmiş ve lifâfe¹, çuha², kirbas³ gibi şeyler üzerine mesh yapılıp yapılamayacağı şeklini almıştır.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Tezimizin konusu İslam tarihinde tartışmalı bir mesele olan her dönem güncelliğini kaybetmeyen mestler üzerine mesh ile alakalı yazılmış Ebussuûd Efendi'nin *Risâle fi'l-mesh 'ale'l-huffeyn* isimli eserinin değerlendirilmesidir. Çıplak ayak üzerine ve çoraplar üzerine mesh etmek konusu ile ilgili akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara yeri geldiğinde kısaca değinilecektir. Ebussuûd Efendi'nin hayatını konu alan

¹ Lifâfe: Sargı, pamuklu bez. Serdar Mutçalı, "lifâfe", *el-Mu'cemü'l Arabiyyü'l hadis (Arapça Türkçe Sözlük)*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 2015, 831.

² Çuha: Farsça bir kelime olup yünden yapılan kumaş çeşitlerinden biridir. Çuka yazılır çuha okunur. Mehmet Zeki Pakalın, "çuha", *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü I*, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Yayınları, İstanbul 1993, 384.

³ Kirbas: Farsça bir kelimedir. Ham bez, pamuk ve keten bez demektir. Mehmet Zeki Pakalın, "kirbas", *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, 283.

akademik çalışmalar da yapılmış olup kaynaklar başlığı altında bu çalışmalardan bahsedilmiştir.

Günlük yapılan bir ibadet olan namazın ön şartı olarak belirlenmiş abdestin kusursuz olması önem arz etmektedir. Mestler üzerine mesh konusu uzun yıllar tartışılmış daha sonra şekil değiştirerek çuha ve kirbas üzerine giyilen mestler üzerine mesh edilir mi şeklini almıştır. 14. asırdan beri halk arasında mutad olan uygulamanın 16. asırda tekrar gündeme gelmesi, tartışmalara sebep olması ve üzerine risâleler yazılması dikkat çeken bir husustur. Özellikle yazılan bu risâlelerden önemli bir şahsiyet olan Ebussuûd Efendi'nin yazmış olduğu risâlenin incelenmesi faydalı olacaktır. Risâle Osmanlı'nın her yönden zirvede olduğu bir dönemde kaleme alınmıştır. Dolayısıyla o dönemin ilmi seviyesini ortaya koymak açısından önem arz etmektedir. Bu eser üzerine yeterli bir çalışma yapılmamış olması da konu olarak seçmemizdeki sebepler arasındadır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE SINIRLILIĞI

İlk dönemlerden itibaren abdest konusunda ayaklara yapılan uygulamalar hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bu uygulamalar ile ilgili İslam geleneğinde ilmi alanda kaynak niteliği taşıyan risâleler yazılmıştır. Bu amaçla yazılan risalelerden bir tanesi de Ebussuûd Efendi'nin Risâle fi'l-mesh 'ale'l-huffeyn isimli eseridir. Amacımız yeni ve orjinal bir görüş bildirmek değil, İslâm tarihi boyunca tartışma konusu olan meselenin o dönemdeki seyrini ortaya koymak ve özellikle de bu risaleyi ele alıp incelemesini ve değerlendirmesini yapmaktır. Ayrıca tezde güncelliği devam eden bu mesele üzerine genel fikir vermesi yanında siyasi ve itikadi ciheti de var olan mestler üstüne mesh etme meselesini fikhî yönden incelemesini yaparak risâle bağlamında nasıl çözümler getirildiği noktasında katkı sunmak amaçlanmıştır.

Araştırmamız Ebussuûd Efendi'nin *Risâle fi'l-mesh 'ale'l-huffeyn* adlı eseri ile sınırlıdır. Risâlede Hanefî mezhebinin görüşleri ve kaynaklarına değinildiğinden araştırmamızda ağırlıklı olarak Hanefî kaynaklara yer verilmiştir. Ayaklara giyilen giysiler üzerine mesh etme konusu tartışma sebebi olduğundan çıplak ayak üzerine mesh konusuna sadece caiz gören mezhep adını vererek değinilmiştir. Çoraplara mesh konusu da çok kısa birkaç rivayet verilerek gerekçelendirilmiştir.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışmamıza öncelikle literatür tarama yöntemiyle başlanmıştır. Bu yöntemle bilgiler toplanmış sonrasında da analiz ve sentezi yapılmıştır. Bu bağlamda mesh ‘ale’l-huffeyn konusunu anlayabilmek için bu terkipte ve abdest âyetinde yer alan vudu’, mesh, gasl, huff ve ka’b kelimelerinin sözlük anlamından terim anlamına Kur’an, hadis ve sözlüklerde var olan manaları tespit edilmiştir

Kur’an’da mesh sözcüğünün geçtiği Mâide 6, Nisâ 43 ve Sâd 33. âyetleri konuyla bağlamı yönünden ele alınmıştır. Tefsir kitaplarına bakıldığında konunun daha çok kıraat farklılıkları, bu farklılıklardan çıkan sonuçlar ve kıraatlerin birleştirilmesi şeklinde incelendiği görülmüştür. Bu noktada Taberî’nin (ö. 310/923) ilk dönem müfessirlerden olması ve *Câmiu’l-beyan an te’vili âyi’l-Kur’an* adlı tefsirinde de konuyu ayrıntılı incelemesinden dolayı önemlidir.

İslam dininin asıl bilgi kaynağı Kur’an ve hadislerdir. Kur’an-ı Kerim’de mesh ‘ale’l-huffeyn ifadesi ve hükmü yoktur. Ancak hadislerde bu konu epeyce geçmektedir. Bundan dolayı bu meselenin hadislerdeki uygulamasının nasıl olduğunu görmek açısından hadis kaynaklarının konu ile ilgili bölümleri incelenmiş ve rivayetlerin çok olmasından dolayı bir kısmı alınmıştır. Bunlar, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim’in (ö. 261/874) *Sahih*’leri; İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvûd (ö. 275/888), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915) ve Dârekutnî’nin (ö. 385/995) *Sünen*’leri; Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *Müsned*’i; İbn Ebî Şeybe’nin (ö. 235/849) *el-Musannef*’i ve Taberânî’nin (ö. 360/971) *el-Mu’cemü’l-kebir*’idir.

Mesh ‘ale’l-huffeyn meselesi ve bu mesele üzerine yapılmış olan tartışmalar fıkıh kitaplarının taharet bölümünün abdest babı içerisinde yer almaktadır. Mestler üzerine mesh edilebileceği konusu Ehl-i Sünnet âlimleri arasında ittifak edilmiş bir konudur. İhtilaf edilen konu çuha, lifâfe ve kirbas üzerine giyilen mestler üzerine mesh edilip edilemeyeceğidir. Hanefî mezhebinin resmî olarak kabul edildiği Osmanlı Devleti’nde bu konuya özel yazılmış risâleler bulunmaktadır. Müellif de Hanefî mezhebi müntesibi olduğundan çalışmada özellikle Hanefî literatürü dikkate alınmıştır. Merginânî’nin *el-Hidâye şerhu Bidâyetü’l-mübedî*, Mevsılî’nin *el-ihdiyâr li ta’lîlî’l-muhtâr*, İbrâhîm Halebî’nin *Mülteka el-Ebhur*, Serahsî’nin *el-Mebsût*, İbn Âbidîn’in *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, Seyyid Sâbık’ın *Fıkhu’s-sünne*, İbn Rüşd’ün *Bidâyetü’l-Müctehid*

Ve Nihâyetü'l- Muktesid, Abdurrahman Cezîrî'nin *el-Fıkhu 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa* ve Vehbe Zuhaylî'nin *el-Fıkhu'l-islâmi ve edilletuhu* isimli eserlerinden yararlanılmıştır.

Yukarıda saydığımız eserler incelenip mesh ile ilgili genel bir hat oluşturulduktan sonra Mesh 'ale'l-Huffeyn meselesi üzerine Osmanlı'da yapılmış tartışmalara ve sonrasında da bu konu üzerine yazılmış risâlelere yer verilmiştir. Bu risâlelerden bir tanesi de Ebussuûd Efendi'nin *Risâle fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn* isimli eseridir. Bu eser üzerine Cemal Kalkan'ın yapmış olduğu *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Risâle fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn'i Adlı Eserinin Tahkikli Neşri* dışında bir çalışma mevcut değildir. Cemal Kalkan yapmış olduğu bu çalışma ile risâlenin nüshalarını tespit etmiştir. Kalkan'dan sonra mesh risâlelerinin aidiyeti üzerine araştırma yapan Ahmet İnanır *16. Asır Mesh Tartışmalarında "Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn" Adlı Türkçe Bir Risâlenin Aidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme* isimli bir çalışma yapmış ve Türkçe nüshanın Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'ye (ö. 954/1547) ait olduğu sonucuna ulaşmıştır.

İkinci bölümde Ebussuûd Efendi'nin hayatına ve eserlerine yer verilmiştir. Şemseddin Sami'nin *Kamusu'l-A'lâm*, Nihal Atsız'ın *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuûd Bibliyografyası*, Abdullah Aydemir'in *Ebussuûd Efendi*, Diyanet İslâm Ansiklopedisinde yer alan Ahmet Akgündüz'ün yazdığı *Ebussuûd* maddesi, Pehlül Düzenli'nin *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları* ile Hilal Özay'ın *Ebussuûd Efendi* adlı eserlerinden istifade edilmiştir. Bunlardan başka Yılmaz Fidan'ın *Ebüssuûd'un Fıkhi Meseleleri Çözümündeki Metodu* ile Osman Cengiz'in *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları (Çivizâde-Ebussuûd-Birgivi)* başlıklı doktora tezleri ve Betül Çoban'ın *Kefevî'nin Ketâib'inde Ebussuûd Efendi'nin Hayatı Ve Fıkhi Görüşleri* adlı yüksek lisans tezi çalışmaları yapılmıştır.

Cemal Kalkan'ın yapmış olduğu *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Risâle Fi'l-Mesh-i 'Ale'l-Huffeyn'i Adlı Eserinin Tahkikli Neşri* çalışması sonucunda elde edilen yeni müellif nüshası dikkate alınarak tez çalışması oluşturulmuştur. Risâle fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn adlı başlık altında eserin incelenmesi yapılmıştır. Eser incelenirken risâlenin telif amacı ve Ebussuûd Efendi'ye nispeti ortaya çıkmıştır. Ancak yukarıda da bahsi geçtiği üzere Türkçe nüshanın Fenârîzâde'ye ait olduğu anlaşılmıştır. Eserdeki tartışmalı konuları tespit edebilmek için Ahmet İnanır'ın yaptığı *16. Asır Fukahâsı Arasında Mestler Üzerine Mesh Tartışmasında Muhalif Bir Söylem: Çivizâde Muhyiddin Mehmed*

Efendi'nin "Risâle fi'l-Meshi ale'l-Huffeyn"'in Tahkik, Tercüme Ve Değerlendirilmesi isimli çalışmadan faydalanılmıştır. Bu çalışmalardan Fenârîzâde ve Ebussuûd Efendi'nin Çivizâde ile muhalif olduğu mevzular tespit edilmiştir. Risâlede yer alan tartışmalı mevzular belirlenip konu ile ilgili Ebussuûd Efendi'nin görüşüne yer verilmiştir. Risâlede kullanılan kaynaklar tespit edilip müellifleri *Diyanet İslâm Ansiklopedisi'*nden bulunarak eserde yer aldığı varak numarası ile birlikte dipnotta verilmiştir. Ebussuûd Efendi konuyu ele alırken delil olarak hadisleri ve Hanefî fikhının kaynaklarını lehte veya aleyhte kullanmıştır.

IV. MESH İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Abdestte ayakların yıkanıp yıkanmaması durumu İslam Tarihi boyunca tartışma meselesi olmuştur. Dolayısıyla gerek fıkıh kitaplarının taharet başlığı altında abdest babında konu detaylı olarak, gerekse tefsir kitaplarında abdestle ilgili âyetin tefsirinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Tarihi süreçte de konu ile ilgili birçok risâle yazılmıştır. Konu ile ilgili yapılan tüm çalışmalara, yazılan bütün eserlere burada değinmemiz sınırı aşacağından mümkün olmamaktadır. Bu sebepten konumuz ile ilgili akademik düzeyde yapılan çalışmalardan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Süleyman Ateş'in yapmış olduğu tefsir çalışmasında abdest âyetinin tefsirinde çıplak ayaklara meshin farz olduğu açıklaması ile konu tekrar güncel hale gelmiştir. Bu tefsir üzerine reddiye mahiyetinde makaleler yazılmıştır. Bunlardan ilki Mücteba Uğur tarafından yazılan makaledir. Uğur, makalesinde abdestin farziyetine, sünnet olan abdeste ve kıraat farklılıklarına değinerek bir sonuca ulaşmıştır. Müslümanın en önemli görevlerinden olan namaz ibadetinin kabul olması için abdeste daha çok titiz davranılması gerektiğini bunun olabilmesi için de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aldığı şekilde abdest almak gerektiğini söylemiştir. Bunun da ayakları yıkamakla mümkün olacağını çünkü abdestin sıhhatinin buna bağlı olduğunu dile getirmiştir.⁴

Süleyman Ateş de Uğur'a karşı bir makale hazırlamıştır. Rivayetlerin çoğunluğunda Hz. Peygamber'in ayaklarını yıkadığına dair bilgilerin var olduğunu ancak mesh ettiğine dair rivayetlerinde azımsanamayacak derece olduğunu söylemiştir. Bu rivayetleri O'nun (s.a.v.) ayaklarını bazen yıkadığı bazen de mesh ettiği yönünde telif

⁴ Mücteba Uğur, "Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Abdeste Ayakların Yıkanması", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 3, 2, (Nisan 1989): 16-28.

etmiştir. Kur'an'ın emrini mesh olduğunu bunun da hafif yıkama sayıldığını dolayısıyla Kur'an'ın emrinin yerine geldiğini ifade etmiştir.⁵

Remzi Kaya da bir makale yazmıştır. Makalede Kur'an'da ve sünnette mesh konusu ile kıraat farklılıklarına değinmiştir. Sonuçta da Kur'an'da yer alan abdest âyetindeki “ercül” kelimesinin kıraat açısından bakıldığında ayakları mesh etme anlamında anlaşılmadığı aksine yıkamayı ifade ettiğini dile getirmiştir.⁶

Abdülmecit Okcu'nun söz konusu âyetle ilgili Taberî'nin görüşlerine yer verdiği bir makale yazmıştır. Taberî'nin iki kıraati birleştirerek ayakların su ile yıkanarak mesh edilmesi şeklinde en güzel ve kapsamlı manayı verdiğini söylemiştir.⁷

Serdar Murat Gürses'in yapmış olduğu tez çalışmasında abdestte ayakların yıkanması veya mesh edilmesini konu alan Kütüb-i Sitte'deki hadislerin metin ve senet yönünden sıhhat durumlarının değerlendirmesini yapmıştır.⁸ Gürses bir de makale yazmıştır. Hadis kaynaklarında yer alan, sahih olarak kabul edilen ve delil olarak kullanılan, yıkamayı ifade eden hadislerin sahih olduğu ile mesh etme ile ilgili hadislerin ayakla bir ilgisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.⁹

Ayşe Ulya Özek de bir tez çalışması yapmıştır. Yapmış olduğu bu çalışmaya göre Mâide suresi 6. âyeti ayakları mesh etme hükmünü içermektedir. İncelenen hadisler neticesinde abdest âyeti nazil olmadan önce geçmişteki şeriatlere göre ayakları yıkayarak abdest alındığı, bu âyet nazil olduktan sonra ise ayakların mesh edildiği sonucuna varılmıştır. Abdest alan bir kişi giyinik ya da çıplak olan ayağını mesh ederse âyet ve hadise uygun abdestini tamamlamış olduğu kanaatine ulaşmıştır.¹⁰

⁵ Süleyman Ateş, “Kur'an'da Sünnetin Işığında Abdestte Ayakları Mesh Etme Veya Yıkamanın Hükümü”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 3, 4, (Ekim 1989): 188-193.

⁶ Remzi Kaya, “Kıraat Açısından Abdest Ayeti”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, 1, (1993): 255-266.

⁷ Abdülmecit Okcu, “Taberî Tefsîrinde Abdest Ayetinin Yorumu Ve Taberî'nin Konuyla İlgili Görüşleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19 (30 Haziran 2003): 216-246.

⁸ Serdar Murat Gürses, “*Kütüb-i Sittedeki Abdest ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Marmara Üniversitesi, 2009), 177.

⁹ Serdar Murat Gürses, “Çıplak Ayağa Meshle İlgili Rivayetlerin Tahlili”, *HADITH*, S.1 (Aralık 2018): 4-38.

¹⁰ Ayşe Ulya Özek, “*Mâide Sûresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul Üniversitesi, 2013), 168-169.

Muhammed Özmen, Kızıl Molla (Abdurrahman b. Ali el-Amasî)'nin (ö. 983/1575) eserini konu alan bir yüksek lisans çalışması yapmıştır. Bu çalışmaya göre mestler üzerine mesh etmek bir ruhsat olarak görülmüş ancak abdest alan kişi meshi değil de yıkamayı tercih ederse daha fazla sevaba ulaşacağı ve hükmün azîmet olacağını söylemiştir.¹¹

Mustafa Hayta, ayakları mesh etmenin vacip olduğuna dair Şîî âlim el-Kerâcîkî'nin (ö. 449/1057) yazmış olduğu risalenin tercüme ve değerlendirilmesini ihtiva eden bir makale kaleme almıştır.¹²

Sefa Atik, ayakların mesh edilmesi hususunda Şîî âlim Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) münazarasını konu alan bir makale yazmıştır.¹³

---

¹¹ Muhammed Özmen, “Kızıl Molla (Abdurrahman b. Ali el-Amasî) ö. 983/1575'nin İbn Kemal'in Hidâye Şerhi Üzerine (Mesh 'ale'l-Huffeyn Meselesi Bağlamında) İtirazları”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (İstanbul Üniversitesi, 2015), 71.

¹² Mustafa Hayta, “Ayakları Mesh Etmenin Vâcip Olduğuna Dair Bir Risale”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 45 (2018): 147-159.

¹³ Sefa Atik, “Şeyh Müfid'in Ebû Cafer en-Nesefî ile Münazarası -Abdestte Ayakları Mesh Etme Bağlamında-”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5/9, (Mart 2018): 99-127.

1. BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR VE İSLAM HUKUKUNDA MESH

İslam dini temizliğe çok önem vermiştir. Bu yüzdendir ki Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde üzerinde çokça durulmuştur. İslam'da maddi ve manevi olmak üzere iki tür temizlikten bahsedilir. Asıl olması beklenen manevi temizliktir fakat bunun gerçekleşebilmesi için de maddi temizliğin olması gereklidir. Bundan dolayı maddi temizlik konusundan da gerekli ölçüde bahsedilmiştir.¹⁴ Allahu Teâlâ Kur'an'da “Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri ve çok temizlenenleri sever”¹⁵ buyurarak sözü edilen iki temizlik türüne de vurgu yapmıştır.

İbadetlerin özellikle de namaz ibadetinin ön şartı olan abdest, İslam'da temizliğin eyleme dönüşmüş halidir.¹⁶ Hz. Muhammed (s.a.v.) “*Abdesti olmayanın namazı kabul değildir. Allah'ın ismini anmayanın da abdesti kabul değildir*” buyurmuştur.¹⁷ Farz oluşu kitap, sünnet ve icmâ ile sabit olan abdesti Allah (c.c.) mü'minlere hem beden hem de ruh sağlıklarını muhafaza edebilmeleri için vesile kılmıştır.¹⁸

Abdest sözcüğü Farsça bir kelime olup ab (su) ve dest (el) sözcüklerinin birleşiminden oluşan “el suyu” anlamında bir kelimedir.¹⁹ Abdestin Arapça karşılığı da kökü “v-d-e” (و-ض-ء) olan “vudû” (وضوء) mastar ismidir. Bu sözcüğün aslı “güzellik, temizlik, parlaklık” anlamlarına gelen “vedâet” sözcüğüdür.²⁰ “Abdest almak” manasında

¹⁴ Abdullah Kahraman, “Kutsal Dinlere Mahsus Bir Temizlik Şekli: Gusül Abdesti”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Elmi Mecmuası (Hakemli Üniversite Dergisi)*, C. 3, 6, (2006): 33.

¹⁵ Bakara, 2: 222.

¹⁶ Lütfi Şentürk ve Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali*, 4. Baskı, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Yayınları, 2012), 96; Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslam Fıkhı*, 3. Baskı, C. 1, (Konya: Uysal Yayınları, ts.), 7.

¹⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdü'l-Hamîd, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut ts., “Tahâret”, 25; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887), *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuat Abdü'l-Arabiyye, Dâru İhyâü'l-Kütübü'l-Arabiyye, b.y. ts., “Tahâret”, 41; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmiü's-sahih* thk. Beşâr Avvâdi Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1417/1996, “Tahâret”, 20.

¹⁸ Şentürk ve Yazıcı, *İslam İlmihali*, 96; Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslam Fıkhı*, 7.

¹⁹ Şemseddin Sâmî, “vudu”, *Kâmûs-ı Türkî*, Der Sa'adet İkdâm Matbaası, b.y. 1317, 16; Abdülkadir Şener, “Abdest”, *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Asiklopedisi*, C. 1, TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 1988, 68; Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu ve Hacı Yunus Apaydın, *İlmihal-ıman Ve İbadetler*, 3. Baskı, C. 1, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 195; Fahrettin Atar, İlyas Çelebi, Mehmet Erdoğan ve Rahmi Yaran, *İslam İlmihali*, 1. Baskı (İstanbul: İFAV Yayınları, 2006), 272.

²⁰ Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî, “vudu”, *Lisânü'l-Arab*, Edebi'l-havza, İran 1405/1984, I, 195; Mütercim Âsım Efendi, “vedâet”, *el-Okyânüsü'l-Basit fi tercemeti'l-Kâmûsü'l-muhit*, çev. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, 1. Baskı, C. 1, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (TYEKB) Yayınları, İstanbul 2013, 253.

“vudu” ve “abdest suyu” manasında “vedu” kelimeleri hem mastar hem de isim olarak birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.²¹

Vudu’ kelimesi Kur’an’da geçmemekle beraber hadislerde hayli yer almaktadır. Kur’an’da zekâ ve tuhr köklerinin türevleri olan kelimeler arınma ve temizleme için kullanılmıştır.²² Yıkama ve silme ile yapılan temizlik işleminin en iyi karşılığı yıkama ve mesh işlemlerinden oluşan vudu’ kelimesidir. Nitekim abdestin temizlenme olduğu abdest âyetinin sonunda “*Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz*” (Mâide, 5/6) şeklinde dile getirmiştir. Ancak abdest temiz olan azaların tekrar yıkandığı hadesten taharetin yapıldığı manevi bir arınmadır.²³

Hükmi bir temizlik işlemi olan abdest fıkıh terimi olarak “*abdest organlarının bazılarını usulüne uygun olarak su ile yıkamak ve bir kısmını da elin ıslaklığı ile mesh etmek*” şeklinde tarif edilmiştir.²⁴

1.1. TEMEL KAVRAMLAR

İslam tarihinin her devrinde Müslümanlar arasında birçok konuda ihtilaf olmuştur. Bu ihtilafların büyük çoğunluğu ise basit uygulama noktasında kalmıştır. Bunlardan birisi de ayağa mesh etme konusudur. Ayağa mesh konusunda oluşan ihtilafların sebepleri arasında kullanılan kelimelerin farklı anlamları taşınması ya da zaman içerisinde kelimelerin anlamlarının değişmiş olması söylenebilir. Kelime ve kavramlara doğru anlam verebilmek için Kur’an’ın iniş sürecindeki kullanımına ve eski dönemlerde kaleme alınmış sözlüklerdeki tanımlara bakmak yerinde olacaktır. Bu sebeple araştırmamızın konusuna geçmeden önce konuyla ilgili olan “gasl, mesh, ka’b ve huff” terimlerinin anlamlarına değineceğiz.

²¹ Şemseddin Sâmî, “vudu”, *Kâmûs-ı Türki*, 16; Ebü’t-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el Firûzâbâdî, “vudu”, *el-Kâmûsü’l-muhît*, Müessesetü’l-Risâle Yayınları, Dımaşk 1998, 241; Âsım Efendi, “vedâet”, *el-Okyânüsü’l-Basît*, I, 253; İbn Manzur, “vudu”, *Lisânü’l-Arab*, I, 165; Ayşe Ulya Özek, “*Mâide Süresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi*”, 26.

²² Şener, “Abdest”, *DİA*, I, 68.

²³ Ayşe Ulya Özek, “*Mâide Süresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi*”, 26.

²⁴ Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu ve Hacı Yunus Apaydın, *İlmihal-İman Ve İbadetler*, 195; Atar, Çelebi, Erdoğan ve Yaran, *İslam İlmihali*, 272.

1.1.1. Gısl

“ğ-s-l/ل-س-غ” kökünden türemiş bir mastar olan “gısl” (غسل) kelimesi lügatte “yıkamak”²⁵, “su ile temizleme, bedeni ve elleri yıkamak”²⁶, “bir şeyin üzerinden su akıtarak ondaki kiri gidermek”²⁷ ve “ölu kefenlenmeden ve cenaze namazı da kılınmadan önce teneşir üzerinde yıkanması”²⁸ anlamlarına gelmektedir. “Bir adamı dövüp vücudunu acıtmak” ve “çok cîmâ eylemek” anlamlarında da kullanılmıştır.²⁹

Abdestteki yıkanmanın aslı, ovma şart olmaksızın suyu azanın üzerinde tamamen akıtmaktır. Yani su damlamadıkça buna yıkama denmez. Abdest hükmi kirlilikten temizlenme olduğu için necasetten taharet gibi değerlendirmemek gerekir. Necasetten taharete necis olan şey tamamen gidene kadar ovma, yıkama veya mesh işlemi yapılırken, abdest için bu işlem önceden yapılmış olacağından bir defa yıkamak farz için yeterlidir.³⁰

Kur’ân’da dört farklı âyetinde “gısl” kelimesinin türevleri kullanılmıştır. Mâide sûresinin 6. âyetinde “yıkayın (فاغسلوا)” emir kipiyle kullanılan gısl kelimesi Nisâ sûresinin 43. âyetinde “yıkanıncaya kadar (حتى تغتسلوا)” denilerek gısl anlamında, Sâd sûresinin 42. âyetinde “yıkanılacak su (مغتسل)” ve Hâkka sûresinin 36. âyetinde “kanlı irin (من غسيلين)” anlamında geçmektedir.³¹

1.1.2. Mesh

Kökü “m-s-h” (م-س-ح) olan mesh (مسح) sözcüğu türetilmiş bir mastar olup lüगत anlamı ile “el sürme, el ile sığama, el ile yağ vesair sürme”³², “eli bir şey üzerinde

²⁵ Âsım Efendi, “gısl”, *el-Okyânüsü'l-Basît*, V, 4671; Şemseddin Sâmî, “vudu”, *Kâmûs-ı Türkî*, 967.

²⁶ Şemseddin Sâmî, “vudu”, *Kâmûs-ı Türkî*, 967.

²⁷ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. El-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, “gısl”, *Müfredâtü el-fâzi'l-Kur’ân*, Dâru'l-kalem (ed-Dâru’ş-şâmiyye), Beyrut 1412/1991, 607.

²⁸ Şemseddin Sâmî, “vudu”, *Kâmûs-ı Türkî*, 967.

²⁹ Âsım Efendi, “gısl”, *el-Okyânüsü'l-Basît*, V, 4671; Fîrûzâbâdî, “gısl”, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1038; İbn Manzûr, “gısl”, *Lisânü'l-Arab*, II, 495.

³⁰ Elmalılı Muhammed Hamdî Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, C.3, (İstanbul: Feza Yayıncılık, ts.), 173.

³¹ İsfahânî, “gısl”, *Müfredât*, 607; Ayşe Ulya Özek, “Mâide Sûresi 6. Âyet bağlamında Ayağa Mesh Meselesi”, 25.

³² Şemseddin Sâmî, “vudu”, *Kâmûs-ı Türkî*, 1342.

gezdirmek³³ ve ondaki izi kaybetmek³⁴, “akıtmaksızın ıslak eli bir şey üzerinde gezdirmek³⁵, “sıvı ya da bulaşık nesneyi gidermek için üzerine el sürüp sığamak³⁶, “silme, temizleme, yüzölçümü, alan taraması, yoklama araştırma³⁷, “yeri ölçmek, seyahat etmek, vurmak³⁸, “yürüyüş³⁹, “yalan söylemek, taramak, yorup zayıflatmak⁴⁰ manalarına gelir.

Lügat manasının yanında, kazınmış (nakışı silinmiş) dirheme (akçeye) ve iki gözünden biri kör olan kimseye “mesih” tabiri kullanıldığı gibi yüzünün bir tarafı düz olduğu için Deccal’e de “mesih” denmiştir. İsa’ya (a.s.) da “mesih” denmesinin nedenleri; hastalığı bulunan kişilerin vücuduna elini sürdüğünde hastalıktan kurtulması veya yağlanmış olarak doğması ya da sürekli olarak yeryüzünde dolaşması gösterilmektedir.⁴¹

Mesh kelimesinin başka bir anlamı da Allah’ın bir nesneyi mübarek ve meymûn (berekatli) veya meş’ûm (uğursuz) ve mel’ûn (kötü) yaratması olmak üzere iki zıt manada da kullanılmıştır. Hz. İsa’nın (a.s.) mesih olarak anılması onun mübarek ve güzel yaratılmasına, Deccal’in mesih olarak anılması ise onun kötü ve çirkin yaratılmasına dikkat çekmek için kullanılan mecâzi bir anlamdır.⁴² Bir sureti, kendisinden daha kötü ve çirkin olana çevirmek⁴³ için de kullanılan mesh kelimesi şekil ve ahlak bozukluğu anlamını da içerir ve ikisinin de bir şekilden diğer şekle dönüşmesini ifade eder. Birincisi fiziki yaratılışın değişmesi, ikincisi ahlakın değişmesidir.⁴⁴

³³ Ahmet Deppağoğlu ve İsmail Kara, *Ansiklopedik Büyük İslam İlmihali*, 1. Baskı, b.y.: Dergâh Yayınları, ts., 387; Mehmet Erdoğan, “Mesh”, *DİA*, TDV Yayınları, C. 29, Ankara 2004, 301; Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu ve Hacı Yunus Apaydın, *İlmihal-İman Ve İbadetler*, 202; Atar, Çelebi, Erdoğan ve Yaran, *İslam İlmihali*, 279.

³⁴ İsfahânî, “mesh”, *Müfredât*, 767.

³⁵ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî el-Hanefî, “mesh”, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Dârü'l-kitâbi'l-ilmîyye, Beyrut 1403/1983, 212.

³⁶ Fîrûzâbâdî, “mesh”, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 241; “mesh”, *el-Okyânüsü'l-Basît*, II, 1232; İbn Manzur, “mesh”, *Lisânü'l-Arab*, XII, 593.

³⁷ Serdar Mutçalı, “mesh”, *el-Mu'cemü'l Arabiyyü'l hadis (Arapça Türkçe Sözlük)*, 860.

³⁸ Fikret Karaman v. dğr., “mesh”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, , DİB Yayınları, İstanbul 2009, 378; İsfahânî, “mesh”, *Müfredât*, 767.

³⁹ İsfahânî, “mesh”, *Müfredât*, 767.

⁴⁰ İbn Manzur, “mesh”, *Lisânü'l-Arab*, XII, 596; Karaman v. dğr., “mesh”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 378; Âsım Efendi, “mesh”, *el-Okyânüsü'l-Basît*, II, 1233.

⁴¹ İsfahânî, “mesh”, *Müfredât*, 767; İbn Manzur, “mesh”, *Lisânü'l-Arab*, XII, 594; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, “mesh”, 241; Âsım Efendi, “mesh”, *el-Okyânüsü'l-Basît*, II, 1234.

⁴² Âsım Efendi, “mesh”, *el-Okyânüsü'l-Basît*, II, 1233; İbn Manzur, “mesh”, *Lisânü'l-Arab*, XII, 595; Fîrûzâbâdî, “mesh”, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 241.

⁴³ Şemseddin Sâmî, “vudu”, *Kâmûs-ı Türkî*, 1342; Cürcânî, “mesh”, *Kitâbü'l-Ta'rifât*, 210; İsfahânî, “mesh”, *Müfredât*, 768; Âsım Efendi, “mesh”, *el-Okyânüsü'l-Basît*, II, 1233.

⁴⁴ İsfahânî, “mesh”, *Müfredât*, 768.

Bundan başka mecâzi olarak hasta olan kişiye şifa versin anlamında “Allah sendeki hastalığı gidersin (mesehallahu mâ bike)” şeklinde dua etmeye⁴⁵, duadan sonra elleri önce yüze sonra da ağrının olduğu bölgeye ve tavaf sırasında rükne sürmeye de mesh denir.⁴⁶

Mesh kelimesi dini bir kavram olarak lügat manasından çok farklı bir anlamda değildir lakin fıkıh literatüründe hükmi temizliği ifade eden özel bir terim olmuştur. Fıkhi terim olan mesh “abdest alırken elin ıslağıyla baş, boyun, kulaklar ile mest veya sargı üstünde eli gezdirme, teyemmüm yaparken de yüzü ve kolları toprağa sürülmüş elle sıvazlama” şeklinde yapılan hükmi temizliğin ifadesidir.⁴⁷ Abdest alırken baş, boyun ve kulakların mesh edilmesi abdestin aslî hükmünden olup mest ya da sargı üzerine yapılan mesh ise yıkama yerine geçen bedel bir işlemdir.⁴⁸ Bundan başka mesh, “kirli bir nesneyi silerek temizlemek” manasıyla da bir maddî temizliktir.⁴⁹

Kur’an’da mesh sözcüğü Sâ’d suresi 32-33. âyetlerde kelime manasıyla, Nisâ suresi 43. âyette ve Mâide suresi 6. âyette terim manasında geçmektedir. Ehl-i sünnet âlimlerinin bir kısmına göre hem mesh hem de gasl yerine kullanılan müşterek bir lafız olarak, diğer bir kısmına göre ise gasl (yıkama) ve mesh fiillerinin ayrı anlamlarda olduğu ancak her iki fiilde de azaya dokunma anlamı olduğundan birbirlerine atfedilebileceği görüşü kabul edilmiştir. Abdest alan bir kişiyi Arapların “temessehte li’s-salat” diye ifade etmesi birinci görüşü destekler mahiyettedir. Arapça’da yakın anlamlı kavramların birbirine atfedilmesi uygun olduğu için lügatte hafif yıkamaya “gasl” denmesi doğru olsa bile Kur’an’da bu iki fiil ayrı anlamlarda kullanıldığından dolayı abdest âyetinde de birinin diğerinin yerine kullanılması uygun görülmemiştir.⁵⁰

⁴⁵ İbn Manzur, “mesh”, *Lisânü'l-Arab*, XII, 593.

⁴⁶ Mehmet Erdoğan, “mesh”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, 367.

⁴⁷ Erdoğan, “Mesh”, *DİA*, XXIX, 301; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözcüğü*, “mesh”, 367; Kahraman v. dğr., “mesh”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 378.

⁴⁸ Erdoğan, “Mesh”, *DİA*, XXIX, 301; Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu ve Hacı Yunus Apaydın, *İlmihal-İman Ve İbadetler*, 195.

⁴⁹ Erdoğan, “Mesh”, *DİA*, XXIX, 301.

⁵⁰ Serdar Murat Gürses, “Kütüb-i Sittedeki Abdest ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, 8.

1.1.3. Ka'b

Ka'b (كعب) “k-a-b” (ك-ع-ب) kökünden türemiş bir kelimedir. Lügatte “çıkıntı, şişkinlik, bombeli şeyler, boğum, eklem” anlamlarına gelir.⁵¹ İnsanda ayak ile bacağın birleştiği kısmın iki yanındaki yumru kemiğin her birine denir⁵² ve “topuk” diye tabir edilmiştir. Bir diğer adı da aşık kemiğidir. Ayrıca baldır eklemiyle parmaklar arasında tarak kemiğinin ortası olan yumru kemiği de “ka'b” denmiştir.⁵³ Bu sözcük kamış gibi şeylerin boruları arasındaki düğüme dendiği gibi genç kızların göğüslerinin kabarıp yumrulanması anlamında kullanılır ki ağırşaklanmak diye ifade edilmiştir. Dört köşeli olarak yapılan her yapı için Araplar “كعبة” kelimesini kullanmaktadır. Beytullah'a da dört köşeli yapısı ve yüksek oluşu nedeniyle bu isim verilmiştir. Yakın anlamda ise “ziyadesiyle sıkı bir şekilde dürülüp bükülmüş olan elbise” manasında kullanılır. Ek olarak ka'b sözcüğü “oyun zarı, küp, nam ve şeref” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.⁵⁴

Kur'an'a dört yerde ka'b sözcüğünün türevleri bulunmaktadır. Mâide suresi 6. âyetteki kavramın anlamı konusunda Ehl-i Sünnet ile Şia âlimleri arasında görüş ayrılığı oluşmuştur. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre söz konusu âyette “aşık kemiği” manasında kabul edilirken Şia'nın görüşüne göre ayağın üst kısmındaki şişkin kısım olan yuvarlak kemik kabul edilmiştir. Kelimenin sözlük anlamına bakıldığında bununla aşık kemiğinin tarif edilmiş olması gerekmektedir.⁵⁵ Nitekim Mâide 6. âyette “الى الكعبين” ifadesi tesniye olarak gelmiştir. Eğer ka'b kelimesinden kasıt “ayağın üstündeki yuvarlak tümsek kemik” olsa idi aynen dirseklerde olduğu gibi “الى المرافق” şeklinde çoğul gelmesi gerekirdi. Çünkü insanda yaratılıştaki tek olan azaların tesniyeleri cemi olarak söylenmektedir. Dirsek de bir kolda tek olduğu için çoğul gelmiştir. Yaratılış itibariyle çift olan azaların tesniyesi yine tesniye olarak gelir. Ka'b kelimesinde de bu durum geçerli olmaktadır.⁵⁶

⁵¹ Serdar Mutaçlı, *el-Mu'cemü'l-arabiyyü'l-hadis*, 915.

⁵² İsfahânî, “ka'b”, *Müfredât*, 712.

⁵³ Fîrûzâbâdî, “ka'b”, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 131; Âsım Efendi, “ka'b”, *el-Okyânüsü'l-Basît*, I, 643; İbn Manzûr, “ka'b”, *Lisânü'l-Arab*, I, 718.

⁵⁴ İsfahânî, “ka'b”, *Müfredât*, 712-713; Fîrûzâbâdî, “ka'b”, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 131; Âsım Efendi, “ka'b”, *el-Okyânüsü'l-Basît*, I, 643; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ka'b”, I, 718-719.

⁵⁵ Mâide, 5: 95 (بالغ الكعبة); Mâide, 5: 97 (الكعبة البيت الحرام); Nebe', 78: 32 (و كواعب اثرابا); Ayşe Ulya Özek, *Mâide sûresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi*, 27.

⁵⁶ Ebû Bekr Şemsü'l-cimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]), *el-Mebsût* (Mısır: Matbatü's-saâdet,ts.), 9; Ayşe Ulya Özek, “Mâide Sûresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi”, 28;

Hadislerde de ka'b kelimesinin aşık kemiği olduğuna işaretler vardır. Allah Rasulü "Topukları topuklara yapıştırmınız" buyurmuştur. Ayakların üst kısmındaki tümsek kemikleri birbirine yapıştırma olamayacağından hadisteki ka'b sözcüğü aşık kemiği anlamında kullanılmıştır.⁵⁷

1.1.4. Huff (Mest)

Mest kelimesi Arapça'daki "huff" sözcüğünün dilimize geçmiş halidir. Abdest esnasında üzerinde mesh edildiği için değişime uğrayarak "mesh" şeklini almıştır. "Mest" şeklinde hem yazılması hem de okunması yanlış olsa da galat-ı meşhûr olarak dilimize geçmiş ve halen de bu şekilde kullanılmaktadır. "مسح على الخفين" tabirinde huff kelimesinin tesniye olarak kullanılması iki ayağı ifade içindir ki iki ayağı olanların tek mesti mesh etmemesi için uyarıdır. Mesh işleminin mestin altına değil de üstüne yapılması gerektiğini anlatmak için de "على" edatı getirilmiştir.⁵⁸

Huff (خف) sözcüğü "h-f-f" (خ-ف-ف) kökünden türemiş bir isimdir. Lügatte "devenin ayağının derisi"⁵⁹, "erkek veya dişi devetabanı"⁶⁰, "insanın tabanı, erkek koca deve"⁶¹, terlik, deve toynağı"⁶², "deve kuşu ayağı"⁶³, "ayak tabanı"⁶⁴, "at toynağı veya tırnağı, şişman deve, yaşlı deve, giyilen şey"⁶⁵ ve "giyilen mest, deve kuşu ve büyükbaş hayvanların toynakları" gibi anlamlara gelmektedir. İnsanların giydiği ayakkabı ve meste benzediği için deve kuşu ve büyükbaş hayvanların toynaklarına "huff" denilmiştir.⁶⁶ İlaveten Araplar develerin sıra sıra yürümesine de "huff" ismini vermişlerdir.⁶⁷ Ayrıca

Serdar Murat Gürses, "Kütüb-i Sittedeki Abdest ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili hadislerin Değerlendirilmesi", 9.

⁵⁷ Ebû Dâvud, "Salât", 94; Serahsî, *el-Mebsût*, 9; Serdar Murat Gürses, "Kütüb-i Sittedeki Abdest ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", 9.

⁵⁸ Abdullah Sivridağ ve Mümtaz Habib Güven, *İslam Fıkhı*, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1994), 43-44.

⁵⁹ Şemseddin Sâmî, "vudu", *Kâmûs-ı Türki*, 1334; Âsım Efendi, "huff", *el-Okyânüsü'l-Basît*, IV, 3679.

⁶⁰ İbn Manzur, "huff", *Lisânü'l-Arab*, IV, 3680.

⁶¹ Âsım Efendi, "huff", *el-Okyânüsü'l-Basît*, IV, 3680.

⁶² Mehmet Erdoğan, "Huff", *Fıkh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, 201; Mutçalı, "mesh", *el-Mu'cemü'l Arabiyyü'l hadis*, 274.

⁶³ Fîrûzâbâdî, "Huff", *el-Kâmûsü'l-muhît*, 806; Âsım Efendi, "huff", *el-Okyânüsü'l-Basît*, IV, 3679; Mutçalı, "mesh", *el-Mu'cemü'l Arabiyyü'l hadis*, 274.

⁶⁴ Mutçalı, "mesh", *el-Mu'cemü'l Arabiyyü'l hadis*, 274.

⁶⁵ İbn Manzur, "huff", *Lisânü'l-Arab*, IX, 82; Âsım Efendi, "huff", *el-Okyânüsü'l-Basît*, IV, 3680.

⁶⁶ İsfahânî, "huff", *Müfredât*, 279.

⁶⁷ İbn Manzur, "huff", *Lisânü'l-Arab*, IX, 82.

yıkamadan meshe geçilerek hüküm hafiflediği için de Arapça'da meste “huff” denilmektedir.⁶⁸

Şer'an mest (huff) kısaca şöyle tarif edilmiştir: “Deri ve benzeri malzemenen üretilen topukları ve fazlasını kaplayan ayakkabıdır.”⁶⁹ Daha geniş ve kapsamlı bir tarife göre mest; hem kadın hem erkek tarafından giyilmesi uygun olan⁷⁰ mafsal yumru kemikleri de dâhil kaplayan⁷¹ üzerine mesh yapıldığında ıslaklığı içine geçirmeyecek,⁷² belirli bir mesafe yürümeye dayanıklı olacak⁷³ ve kendi başına bırakıldığı vakit dik durabilecek şekilde deri, keçe, keten, kalın kumaş gibi dayanıklı malzemelerden yapılan⁷⁴ kısa boylu bağısız ve düğmesiz ayağa çorap gibi giyilen özel bir iç ayakkabıdır (iç edik).⁷⁵

Aynı zamanda potin, çizme, sık ve sert örülmüş çorap, konçlu aba terlik (boğazlı terlik), çarık ve benzerleri gibi olan ayaklıklar da mest hükmünde kabul görmüştür.⁷⁶ Üzerine mesh yapılabilecek mest; abdest aldıktan sonra giyilmeli, abdest alırken ayağın yıkanması farz olan kısımlarını kapamalı, dayanıklı malzemenen yapılmış olmalı, içine su almamalı, topuktan alt tarafta üç parmağın gireceği büyüklükte bir delik olmamalıdır.⁷⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.), kendisine Habeş Necâşîsi Ashame tarafından hediye edilen, sade siyah deriden desensiz olan huff kullanmış ve abdest esnasında bunların üzerini mesh etmiştir.⁷⁸ Buna ek olarak Dihye b. Halife de Resûl-i Ekrem'e bir çift huff hediye bulunmuş, Rasûlullah bu hediyeleri eskiyene kadar kullanmıştır.⁷⁹

⁶⁸ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî İbn-i Âbidîn ed-Dımaşkî, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (Beyrut: Mustafa el-bâbî el-halebî Matbaası, 1386/1966), 260.

⁶⁹ İbn-i Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 261.

⁷⁰ Pakalın, “mest”, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü II*, 491; Reşat Ekrem Koçu, “mest”, *Türk Giyim Kuşam Ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1969, 173.

⁷¹ Ali Fikri Yavuz, *Açıklamalı-Muamelatlı İslam Fıkhi Ve Hukuku*, (İstanbul: Çile Yayınları, 1985), 77; Abdurrahman b. Muhammed Cezîrî, *el-Fıkhu 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 2. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 126.

⁷² Atar, Çelebi, Erdoğan ve Yaran, *İslâm İlmihali*, 280; İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mülteka el-Ebhur*, (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-ilmîyye, 1419/1998), 72.

⁷³ Deppağoğlu veKara, *Ansiklopedik Büyük İslam İlmihali*, 387.

⁷⁴ Atar, Çelebi, Erdoğan ve Yaran, *İslâm İlmihali*, 280.

⁷⁵ Koçu, “mest”, *Türk Giyim Kuşam Ve Süslenme Sözlüğü*, 173.

⁷⁶ Halebî, *Mülteka el-Ebhur*, 74.

⁷⁷ Erdoğan, “Mesh”, *DİA*, XXIX, 302.

⁷⁸ Nebi Bozkurt, “Na'l-i Şerif”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, TDV İSAM, İstanbul 2006, 347.

⁷⁹ Tirmizî. “Libâs”, 30.

1.2. İSLAM HUKUKUNDA MESH

İslam hukukunun temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de mesh konusu nasıl geçmektedir öncelikle bunun araştırılması gereklidir. Sonrasında ikinci kaynak olan, Kur'an-ı anlama ve açıklama noktasında önemi çok büyük olan hadislerde geçen mesh konusuna değinilmelidir. Mezhep imamlarının görüşleri ve mestler üzerine mesh etme konusunda vermiş oldukları fetvaları uygulama açısından önem arz etmektedir.

1.2.1. Kur'an-ı Kerim'de Mesh

Kur'ân-ı Kerîm'de “mesh” sözcüğü üç yerde geçmektedir. Bunlardan birinde sözlük anlamında ikisinde de terim anlamında kullanılmaktadır.⁸⁰ Ancak “mesh ale'l-huffeyn” tabiri ile “Mestler üzerine meshin hükmü” konusu Kur'ân'da bulunmamaktadır.⁸¹ Sâd suresinde Allahu Teâlâ (c.c.):

———“(Daha sonra) ‘Onları (atları) bana geri getirin’ dedi; (Atlar gelince de) bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı” buyurmuştur.⁸²

İlgili âyette mesh kavramı lügat anlamında kullanılmıştır. Ancak bazı müfessirler buradaki “kılıçla mesh” ibaresini mecâzî anlamı ile “vurmak” manasına çevirmişlerdir.⁸³ Bunun sebebi bir önceki âyete farklı anlam verilmesidir.⁸⁴

Mesh sözcüğünün geçtiği ikinci âyette Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

———“Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanınca kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi mesh edin. Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.”⁸⁵

⁸⁰ Erdoğan, “Mesh”, *DİA*, XXIX, 301.

⁸¹ Muhammed Özmen, “Kızıl Molla (Abdurrahman b. Ali el-Amasî) ö. 983/1575'nin İbn Kemal'in Hidâye Şerhi Üzerine (Mesh 'ale'l-Huffeyn Meselesi Bağlamında) İtirazları”, 71.

⁸² Sâd, 38: 33.

⁸³ Râgıb el-İsfahanî, *Müfredât*, 1000.

⁸⁴ Sâd, 38: 32. “(Süleyman) dedi ki: malı (atları) öyle sevdim ki beni Allah'ı zikirden alıkoydu...”

⁸⁵ Nisâ, 4: 43.

Bu âyet-i kerîmede mesh kavramı terim anlamında kullanılmıştır. Âyette sarhoş, cünüp ve abdestsiz durumda olanların ister mukim ister seferi olsun yasaklandığı haller açıklanmış ve daha sonra teyemmüm konu edilip, abdest ve gusül için suyun olmadığı durumlarda temiz toprağa iki elin avuç içi ile vurup yüzün mesh edilmesi sonra tekrar toprağa dokunup kolların mesh edilmesi emredilmektedir.⁸⁶

Konuyla ilgili son âyet ise şöyledir:

———“*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı mesh edin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayak yolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla mesh edin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.*”⁸⁷

Bu âyette abdestin farzları belirlenmiş olduğu için abdest âyeti olarak bilinmektedir. Mesh kavramı burada da terim manasında geçmektedir. Âyet-i kerîmede önce abdestin ve guslün tarifi yapıp akabinde suyun bulunmadığı durumlarda teyemmüm yapılması belirtilmektedir. Son kısmında ise taharet ve teyemmümün şartlarıyla kullarına zorluk, sıkıntı murad edilmediği, aksine temizlik nimetini tamamlamak istediği vurgulanmıştır. Bu da sadece şükretme sebebidir.⁸⁸

Abdest; kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir. Dolayısıyla abdestin farzıyeti konusunda İslam âlimleri arasında ittifak var iken uygulama kısmında durum farklı olmaktadır. Uygulamadaki görüş ayrılığının sebebi “*ارجلکم*” kelimesinin kıraatindeki farklı okuyuşlardan kaynaklanmaktadır. Ehl-i sünnet âlimlerinden bir kısmı mesh kavramına hem yıkama hem de mesh anlamının verilebileceği ve iki anlamda kullanılabileceği

⁸⁶ Hayrettin Karaman v. dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, C. 4 (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 70-71; Ayşe Ulya Özek, “*Mâide Süresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi*”, 18; Muhammed Özmen, “*Kızıl Molla (Abdurrahman B. Ali el-Amasî) ö. 983/1575'nin İbn Kemal'in Hidâye Şerhi Üzerine (Mesh 'ale'l-Huffeyn Meselesi Bağlamında) İtirazları*”, 72.

⁸⁷ Mâide, 5: 6.

⁸⁸ Muhammed Özmen, *Kızıl Molla (Abdurrahman B. Ali el-Amasî) ö. 983/1575'nin İbn Kemal'in Hidâye Şerhi Üzerine (Mesh 'ale'l-Huffeyn Meselesi Bağlamında) İtirazları*”, 72; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 170.

görüşündedirler. Ehl-i sünnetten başka bir grup âlim ise bu iki eylemin yıkama ve mesh etme fiillerinde azaya temas etme olduğundan yakın anlam içerdiklerini ve birbirlerine atfedebileceklerini dile getirmişlerdir. Araplar, yakın anlamlı fiilleri birbirleri yerine kullandıklarına göre bu iki fiilde, âyette birbirine atfedilmiş olabilir. Ehl-i sünnetten bazıları cerr kıraatine yıkama anlamı vermek için gasl manasını meshe vermişlerdir. Ancak Arap dili açısından uygun olsa da Kur'an'da mesh ve gasl sözcükleri ayrı anlamlarda kullanıldığından gasl manasını meshe vermek uygun değildir. Ehl-i sünnet âlimleri hadislerde geçen abdestin uygulamalarından hareketle ayakların yıkanması sonucuna ulaşmışlardır.⁸⁹

Kur'an-ı Kerim'de mütevatir iki kıraat birbirine zıt düşerse Ehl-i sünnet âlimleri ile İmâmiye Şia'sı âlimlerince kabul edilen usûl kuralına göre söz konusu âyet iki âyet olarak kabul edilmektedir. İki kıraati birleştirerek değerlendirmek, birini alıp diğerini terk etmekten daha evla olacaktır. Çünkü delillere göre hareket etmek gerektiğinden dolayı iki kıraatle amel edilmesi mümkünse edilir, değilse tercih yapılır. Tercih de yapılamamışsa bu durumda kullanılacak metot Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulaması olmaktadır. Bu metotta da birbirlerine karşı rivayetler de tercih edilememiş ise Ehl-i sünnet sahabenin görüşüne, Şia da Ehl-i beytin görüşüne başvurmaktadır.⁹⁰

Üstünlü okuyuş; kıraat âlimlerinden İmam-ı Nâfi (ö. 70/689), İbn Âmir (ö. 118/736), İmam-ı Âsım'ın ravisi Hafs (ö. 180/796), Kisâî (ö. 189/805) ve İmam-ı Yakup (ö. 205/820) söz konusu kelimenin "lâm" harfini üstünlü okumuşlardır. Bu okuyuşta "ercüleküm" kelimesi "eydiyeküm" kelimesine atıf yapılmaktadır. Mansup yapan âmil ise "feğsilü (yıkayınız)" kelimesidir.⁹¹

İbn Ömer'den şöyle bir rivayet bulunmaktadır: Hasan ve Hüseyin Ali (r.a.) ile bir arada bulunurken ben Kur'an okudum. Ali (r.a.) ise başka kişiler ile meşguldü. Abdest âyetinin bir kelimesini "ercüleküm" diye okudum. Ali'nin (r.a.) yanındakilerden biri "ercüliküm" diye beni uyardı. Ali (r.a.) de o kişiye: "Senin dediğin gibi değil" diye uyardı ve âyetteki kelamı "ercüleküm" şeklinde okudu. "Âyette takdim ve tehir bulunmaktadır"

⁸⁹ Serdar Murat Gürses, "Kütüb-i Sittedeki Abdest Ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", 8.

⁹⁰ Uğur, "Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Abdeste Ayakların Yıkanması", 18; Kaya, "Kıraat Açısından Abdest Ayeti", 258; Ayşe Ulya Özek, "Mâide Süresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi", 40.

⁹¹ Uğur, "Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Abdeste Ayakların Yıkanması", 17; Kaya, "Kıraat Açısından Abdest Ayeti", 258; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 171.

dedi. Bu olay çok dikkat çekici ve önemlidir. Çünkü Kur'an'ı çok iyi bilenler sahabelerdir. Ali (r.a.) de bunlardan birisi olarak başka kişiler ile meşgul iken bile farklı okunan bir kelimeyi anında düzeltmesi üstünlü okuyuşun daha uygun olduğuna önemli bir delil olmaktadır.⁹²

Sahabe ve Tâbiûndan Hz. Ömer (ö. 23/644), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Hz. Ali (ö. 40/661), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Abdullah ibn Ömer (ö. 73/692), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714), Ömer b. Abdulaziz (ö. 101/720), Mücâhid (ö. 103/721), Dehhâk (ö. 105/723), Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725), Atâ (ö. 114/732), Süddî (ö. 127/745), A'meş (ö. 148/765) ve Mâlik b. Enes (ö. 179/795) gibi âlimlerin bu kıraatta okudukları ve abdestte ayakları yıkama görüşünde oldukları rivayet edilmiştir.⁹³

Esreli okuyuş; söz konusu kelimeyi "biruûsiküm" kelimesine atıfta bulunarak "lam" harfini esreli okuyan kıraat imamları İbn Kesîr (ö. 120/737), Ebû Amr (ö. 134/770), İmam Hamza b. Habib (ö. 156/722), Ebû Bekr Şûbe (ö. 189/805) ve Halef b. Hişâm'dır (ö. 229/844).⁹⁴ Kelimenin esreli okunuşu İbn Abbas, Enes b. Mâlik ve Taberî'den aktarılan rivayetlere dayandırılır ve âyetten "...başlarınızı ve topuklara kadar ayaklarınızı mesh edin" anlamı çıkarılmaktadır.⁹⁵

İbn Abbas; "İnsanlar abdest alırken ayaklarını mesh etmekten sakınıyorlar. Halbuki ben Allah'ın kitabında sadece ayakların mesh edilmesini buldum" şeklinde görüşünü bildirmiştir. Enes b. Malik de "Kur'an, mesh edilmesi hükmü ile indirildi sünnet ise yıkama hükmünü getirdi" diye açıklamada bulunmuştur.⁹⁶ Esreli okuyuş üzerinde duran tanınmış müfessirlerden Taberî olmuştur. Yine Enes (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) abdest alırken ayaklarını mesh ettiğinde ıslattığını, Kur'an'ın meshi sünnetin de yıkamayı getirdiğini söylemiştir.⁹⁷

⁹² Uğur, "Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Abdeste Ayakların Yıkınması", 21; Kaya, "Kıraat Açısından Abdest Ayeti", 258-259.

⁹³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Câmiu'l-beyan an te'vili âyi'l-Kur'an*, C. 10 (Mekke: Dâru'l-Terbiyetü ve't-terâsi, ts.) 54-56.

⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 171.

⁹⁵ Ayşe Ulya Özek, "Mâide Süresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi", 30.

⁹⁶ İbn Mâce, "Tahâret", 56.

⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyan an te'vili âyi'l-Kur'an*, 58; Uğur, "Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Abdeste Ayakların Yıkınması", 21-22.

Bu rivayetlere bakıldığında abdest âyetinde iki yıkama ve iki mesh bulunmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mütevâtir derecesinde gelen hadisleri ile İslam âlimlerinin çoğunluğu tarafından yapılan uygulama ayakların yıkanması yönünde olmuştur. Ayakların mesh edilmesi gerektiğini ifade eden rivayetlerin çoğunluğu ya sahabe ya da tabiin sözü olduğu ortaya çıkmaktadır.⁹⁸

“Ercül” kelimesinin ötre harekeli olan şazz okunuşu da bulunmaktadır. Bu okuyuş şekli A'meş ve Hasan el-Basri'ye dayandırılır. Velîd b. Müslim Nafi'nin de bu şekilde okuduğu rivayetinde bulunmuştur.⁹⁹

1.2.2. Hadislerde Mesh

Şüphesiz ki Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'an'ı en iyi anlayandır. Dolayısıyla herhangi bir konunun Kur'an'daki hükmünü de en doğru tespit edecek yine O'dur (s.a.v.). İşte bu yüzden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) abdest alma şekli önem arz etmektedir. Ayrıca Müslümanlar için bağlayıcıdır. Bu durumda sünnetler olmadan Kur'an-ı Kerim'in hükmü uygulanamaz. Güvenilir hadis kaynaklarının abdest bölümlerine bakıldığında abdestte ayakların yıkanması hükmünün ağırlık kazandığı görülmektedir. Ayakların mesh edildiğine dair rivayetler bulunmakta fakat bunlar azınlıkta olan ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) abdestli iken tekrar abdest aldığına dair rivayetlerdir.¹⁰⁰

Mesh sözcüğü ve türevleri hadis kitaplarında hem terim hem de sözlük anlamında çokça zikredilmektedir.¹⁰¹ Sözlük anlamı olarak; “dokunmak, gidermek, silmek, sürmek,” şeklinde geçmektedir. Örnek verecek olursak Berâ' b. Âzib bir rivayetinde: “... Peygamber'e (s.a.v.) vardım, ona sıkıntımı anlattım. O, ‘Ayağını uzat’ dedi. Ayağımı uzattım, onu mesh etti (sıvazladı). Artık ondan şikâyetim kalmadı” dedi.¹⁰²

⁹⁸ Kaya, “Kıraat Açısından Abdest Âyeti”, 260-261

⁹⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata, C. 2 (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 80; Ayşe Ulya Özek, “*Mâide Sûresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi*”, 30.

¹⁰⁰ İbn Mâce, “Tahâret”, 56; Uğur, “Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Abdeste Ayakların Yıkanması”, 26; Kaya, “Kıraat Açısından Abdest Âyeti”, 262.

¹⁰¹ Erdoğan, “Mesh”, *DİA*, XXIX, 301.

¹⁰² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mustafa Dibe'l-Beğâ, Dâru'l Yemâme, Dımaşk 1414/1993, “Meğâzi”, 16.

EbûHureyre'den gelen bir rivayette de “Bir adam Rasullullah’a (s.a.v.) kalbinin katılığından şikâyet etti. O da ona, eğer kalbinin yumuşamasını istiyorsan, miskini doyor ve yetimin başını mesh et (okşa)” buyurmuştur.¹⁰³

1.2.2.1. Mestler Üzerine Mesh Etmek

Mestler üzerine mesh etmenin zaruri bir durum olsun ya da olmasın seferi ya da mukim halde erkek, kadın ve yürüyemeyen kişi için de caiz olduğuna dair icmâ oluşmuştur.¹⁰⁴ Konuyla ilgili son derece, meşhur hadisler bulunmaktadır. Bu sebepten “mestler üzerine meshin caizliğini reddeden Ehl-i sünnetten kabul edilmez” denilmiştir. Ancak caizliğini kabul ederek ayakları yıkamayı tercih eden kişi mesh yapan kişiden daha fazla sevaba ermiş olmaktadır.¹⁰⁵

Hadis hafızları meshin mütevâtir olduğunu ve konuyla ilgili ravilerin sayısının aşere-i mübeşşere de dâhil olmak üzere seksenden fazla olduğunu bildirmişlerdir. Mesh ile ilgili en kuvvetli delil olarak Cerîr bin Abdullah el-Becelî'den (r.a.) gelen rivayeti göstermektedirler. Cerîr, küçük abdestini yaptıktan sonra abdest almış, mestleri üzerine mesh etmiştir. Kendisine “Sen bevlettığın halde mesh ettin” denilince Cerîr “Evet, Rasullullah’ın (s.a.v.) bevlettikten sonra abdest alarak mestleri üzerine mesh ettiğini gördüm” demiştir. Bu hadis açıklayıcı özelliindedir. Çünkü Cerîr’e “Bu Mâide suresindeki âyetin indirilmesinden sonra mıydı?” denilince Cerîr’de “Ben Mâide suresi indikten sonra Müslüman olmadım mı?” demiştir.¹⁰⁶ Hadisten de anlaşılacağı üzere Cerîr abdest âyetinden sonra Müslüman olmuş yani mesti olmayan kimsenin ayaklarını yıkaması gerektiğini ve mesti olana da meshin farz olduğunu ortaya koymuş olmaktadır. Bu durumda ise sünnet âyeti tahsis etmektedir.¹⁰⁷

¹⁰³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût v.dğr., Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1421/2001, XIII, 21; XIV, 558.

¹⁰⁴ Seyyid Sâbık, *Fıkhu’s-sünne*, (Beyrut: Dâru’l-kitâbi’l-arabî, 1397/1977), 61; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-islâmî ve edilletuhu*, 4. Baskı, (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1433/2012), 317.

¹⁰⁵ Ebû’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî (ö. 593/1197), “*el-Hidâye şerhu Bidâyetü’l-mübtedî*”, thk. Nuaym Eşref Nur Ahmed (Karaçi: Dâru’l-Kur’ân ve’l-Ulumi’l-İslamiyye, 1417/1996), 190-191.

¹⁰⁶ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 59; Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvût v.dğr. Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1424/2004, “Tahâret”, 355; Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu’cemü’l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdü’l-Mecîd es-Selefi, Mektebetü ibn Teymiyye, Kâhire ts., “Tahâret”, II, 308.

¹⁰⁷ Sâbık, *Fıkhu’s-sünne*, 61; Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-islâmî ve edilletuhu*, 318.

Şureyh bin Hâni (r.a.), Hz. Âişe'ye (r.a.) mestlerin üzerine mesh etmenin hükmünü sordum. Hz. Âişe (r.a.) "Bilmiyorum Ali'ye (r.a.) sorun. O, Rasulullah (s.a.v.) ile çok yolculuğa çıktı" diye cevap verdi. Bunun üzerine Ali'ye (r.a.) sorduk. O da "Rasullullah'ı (s.a.v.) mestleri üzerine mesh ederken gördüm" rivayetinde bulunmuştur.¹⁰⁸

Muğire b. Şu'be'den (r.a.) bir rivayet "Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte idim, abdest aldı. Ben mestleri çıkarmak için davrandım. O (s.a.v.) onları bırak çünkü ben onları abdestli iken giydim" şeklindedir.¹⁰⁹

Muğire b. Şu'be'den başka bir rivayet ise "Rasulullah (s.a.v.) bir yolculuk sırasında abdest alırken suyu ben döküyordum. Üzerinde yenleri dar bir Şam cübbesi vardı. Ellerini cübbenin altından çıkardı ve mestleri üzerini mesh etti. Ben de "ayaklarını yıkamayı unuttun" dedim. "Hayır sen unuttun Rabbim bana böyle emretti" buyurdu" şeklindedir.¹¹⁰

Enes b. Mâlik'in (r.a.) bir rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) "Sizden biriniz abdest alıp mestlerini giydiğinde cünüplük dışında isterse onları çıkarmasın mesh ederek namazlarını kılsın" buyurmuştur.¹¹¹

Cerîr (r.a.) bir rivayette "Ben Rasulullah'ın (s.a.v.) küçük abdest bozduğunu sonra da mestleri üzerine mesh ettiğini gördüm" demiştir.¹¹²

Yine Muğire b. Şu'be'den (r.a.) bir rivayette ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) perçemine ve sarığına mesh ettiği nakledilmiştir.¹¹³ Ebû Dâvûd'un rivayetinde ise hadis "Rasullullah (s.a.v.) abdest alırken mestlerine ve perçemine mesh ederdi" şeklinde nakledilmiştir.¹¹⁴

¹⁰⁸ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütüb'l-Arabiyye, Kahire 1374/1955, "Tahâret", 24; İbn Mâce, "Tahâret", 86; Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 271-272.

¹⁰⁹ Buhârî, "vudu", 48; Müslim, "Tahâret", 22.

¹¹⁰ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 59; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdul-Men'am Şelebî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1421/2001, "Tahâret", 103; Taberânî, "Tahâret", *el-Mu'cemü'l-kebir*, XX, 426.

¹¹¹ Dârekutnî, "Tahâret", 355.

¹¹² Müslim, "Tahâret", 72; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 64.

¹¹³ Müslim, "Tahâret", 81; Nesâî, "Tahâret", 103.

¹¹⁴ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 60.

Ebû Eyyûp (r.a.) de abdest alırken mestlerini çıkarmış çevresindekilerin kendisini izlediğini görünce “Ben Rasullullah’ı (s.a.v.) mestleri üzerine mesh ederken gördüm. Ancak abdest almak hoşuma gidiyor” diye açıklama yapmıştır.¹¹⁵

Büreyde’nin (r.a.) nakline göre Rasullullah (s.a.v.) Mekke fethedilince abdest almış ve mestleri üzerine mesh etmiştir. Hz. Ömer (r.a.) Rasullullah’a (s.a.v.) “Biz senin bugün bir şey yaptığını gördük. Bugünden önce öyle bir şey yaptığını görmemiştik” demiştir.¹¹⁶

1.2.2.2. Meshin Süresi

Mestler üzerine meshin müddeti mukim olan için bir gün bir gece, seferi kimse için üç gün üç gecedir. Safvân b. Assâl (r.a.) bir rivayetinde “Rasullullah (s.a.v.) bize abdestli olarak giydiğimiz takdirde eğer yolculukta isek üç gün, mukim isek bir gün süreyle mestler üzerine mesh etmemizi, büyük ya da küçük abdest sebebiyle onları çıkarmamayı, sadece cünüplük nedeniyle onları çıkarmayı emretti” demiştir.¹¹⁷

Huzeyme b. Sâbit’in (r.a.) bir rivayeti “Rasullullah (s.a.v.) mestlere mesh süresine yolcu için geceli gündüzlü olmak üzere üç gün, mukim için ise bir gün bir gece olarak bildirdi” şeklindedir.¹¹⁸ Hz. Ali (r.a.) “mukim birisi için bir gün bir gece yolcu kimse üç gün üç gece mesh eder” şeklinde bir rivayette bulunmuştur.¹¹⁹

Abdurrahman b. Ebû Bekre (r.a.) babasından “Rasullullah (s.a.v.) mest üzerine meshin süresini yolcu için üç gün üç gece, mukim için bir gün bir gece olarak belirlemiştir” naklinde bulunmuştur.¹²⁰

Abdullah İbn Ömer’den (r.a.) bir rivayette “Irak’a doğru yola çıktım. Orada Sa’d’ı (r.a.) mestler üzerine mesh ederken gördüm. Bu nedir diye sordum. Bana ‘Babanın yanına gidince ona sor’ dedi. Ben de babama sordum. Babam da, amcanın fıkıh bilgisi senden daha iyidir. Rasullullah’ı (s.a.v.) mestleri üzerine mesh ederken gördüm ve O’nu ‘mukim bir gün bir gece, yolcu üç gün üç gece mesh eder’ derken işittim” demiştir.¹²¹

¹¹⁵ Taberânî, “Tahâret”, *el-Mu’cemü’l-kebir*, IV, 208.

¹¹⁶ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 44; Nesâî, “Tahâret”, 125.

¹¹⁷ Tirmizî, “Tahâret”, 71; Nesâî, “Tahâret”, 124; Taberânî, “Tahâret”, *el-Mu’cemü’l-kebir*, VIII, 56.

¹¹⁸ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 40; Taberânî, “Tahâret”, *el-Mu’cemü’l-kebir*, IV, 91.

¹¹⁹ Tirmizî, “Tahâret”, 71; İbn Mâce, “Tahâret”, 86.

¹²⁰ İbn Mâce, “Tahâret”, 86; Dârekutnî, “Tahâret”, 357.

¹²¹ Buhârî, “Vudu”, 47; İbn Mâce, “Tahâret”, 84.

1.2.2.3. Meshin Yapılışı

Meshin yapıldığı yer mestlerin ön tarafıdır. Sünete uygun olmamakla birlikte mestin ıslak bir bezle silmek, mesti enine mesh etmek veya koncundan¹²² başlayarak mesh etmek ve mestin üzerine su dökmek de geçerli olmaktadır. Ancak mestin altına mesh edilmemektedir.¹²³

Muğire b. Şu'be "Rasullullah'ı (s.a.v.) bevlettikten sonra abdest alırken gördüm. Sağ elini sağ mestinin sol elini sol mestinin üzerine koyarak mestlerin üstünü bir defa mesh etti. Şu anda mestin üzerinde Rasullullah'ın (s.a.v.) parmaklarıyla çizdiği çizgiyi görür gibiyim"¹²⁴ rivayetinde bulunmuştur.

Hız. Ali'den (r.a.) "Eğer din içtihadle olsa idi mestlerin üstünün değil de altının mesh edilmesi gerekli olurdu. Ben Rasullullah'ı (s.a.v.) mestlerin üstünü mesh ederken gördüm"¹²⁵ demiştir.

1.2.2.4. Çorap ve Çizme Üzerine Mesh Etmek

Ebû Mûsa el-Eş'âri'den (r.a.) gelen rivayete göre Peygamber (s.a.v.) çorapları üstüne mesh etmiştir.¹²⁶ Hız. Ömer (r.a.) de "Rasullullah'ı çizmeler üzerine mesh ederken gördüm" demiştir.¹²⁷

Muğire b. Şu'be (r.a.) "Rasullullah (s.a.v.) abdest aldı iki çorabı ve iki ayakkabısı üzerine mesh etti" demiştir.¹²⁸ Bilal (r.a.), kendisine Peygamber'in (s.a.v.) abdest alış şeklini soran Abdurrahman b. Avf'a (r.a.) "Abdest bozmak için dışarı çıkardı. Ben de O'na (s.a.v.) su getirirdim. Abdestini alırken, sarığına ve mest ayakkabıları üstüne mesh ederdi" cevabını vermiştir.¹²⁹ Evs b. Ebû Evs'in rivayetine göre de Peygamber (s.a.v.) abdest alıp ayakkabıları ile ayaklarının üstüne mesh etmiştir.¹³⁰

¹²² Konç: Ayağa giyilen şeylerde, ayak bileğinden baldıra doğru olan bölüme verilen isimdir.

¹²³ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 204.

¹²⁴ Buhârî, "Vudu", 48; Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, 203.

¹²⁵ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 40.

¹²⁶ Tirmîzî, "Tahâret", 74; İbn Mâce, "Tahâret", 88.

¹²⁷ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvame, Daru'l-Kible, Cidde 1427/2006), I,174.

¹²⁸ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 61; Tirmîzî, "Tahâret", 74.

¹²⁹ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 60; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, tahâret, 1/167.

¹³⁰ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 160.

1.2.3. Mezheplere Göre Mesh

Abdest âyetindeki kıraat farklılığından dolayı mezhepler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Abdestte ayakları yıkamanın farz olduğu görüşünü sünni dört mezhep, Hariciler ve Şia'nın Zeydiyye mezhebi benimsemiştir. İmamiyye Şiası ise abdestte ayakları yıkamayıp çıplak ayak üzerine mesh etmeyi kabul etmişlerdir.¹³¹

1.2.3.1. Meshin Cevazı

Mestler üzerine mesh edilmesi hakkında Ehl-i sünnet ulemâsı arasında görüş ayrılığı olmamıştır. Ancak Hariciler, İmamiyye ve Zeydiyye mezhepleri mestler üzerine meshi caiz görmezler. Hariciler zaruret hallerinde dahi caiz görmezken İmamiyye ancak korku ve zaruret hallerinde kabul etmektedirler.¹³² Zaman içerisinde Ehl-i Sünnet ile Şia'nın bu görüş ayrılığı imandan bir cüz kabul edilerek büyük önem arz etmiş ve mestler üzerine mesh konusunu caiz görmeyenler Ehl-i bid'attan kabul edilmiştir.¹³³

Cumhur ulemâya göre mestler üzerine mesh etmek caizdir. Bu görüşte olanlar Cerir'in (r.a.) hadisini delil olarak göstermişlerdir. Çünkü Cerir abdest âyetinin nüzulünden sonra Müslüman olduğunu ve Peygamber'i (s.a.v.) mestleri üzerine mesh ederken gördüğünü belirtmiştir. Sonraki müçtehitler ise hadisler ile âyet arasında bir çelişki olmadığını, âyette mestleri olmayan için yıkama, mestleri olanlar için mesh emrinin olduğu görüşünü açıklamışlardır. İmam Mâlik (ö. 179/795) ise yalnızca seferi için caizdir görüşündedir. Bu görüşüne; Peygamber'in (s.a.v.) mestler üzerine mesh ettiğini bildiren rivayetlerin çoğunluğunun seferde iken nakledildiğini, yolculuğun meşakkatli bir durum olmasından dolayı kolaylaştırmak için meşru kılındığını delil olarak göstermektedir.¹³⁴

Abdullah b. Abbas ve Âişe (r.a.) mestler üzerine mesh ile ilgili ilk görüşlerinden geri dönmüşlerdir. Abdullah b. Abbas'ın (r.a.) ilk görüşü "Mesh etmeyi uygun görenlere Rasulullah (s.a.v.), Mâide suresinin inmesinden sonra mesh etti mi diye sorun. Vallahi Rasulullah (s.a.v.) Mâide suresi indikten sonra mesh etmedi. Mest üzerine mesh etmektense çöldeki bir oğlanın sırtına mesh etmeyi yeğlerim" şeklindedir. Ata b. Ebi

¹³¹ Erdoğan, "Mesh", *DİA*, XXIX, 302.

¹³² Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmi ve edilletuhu*, 319.

¹³³ Erdoğan, "Mesh", *DİA*, XXIX, 302.

¹³⁴ Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî İbn Rüşd (ö. 595/1198), *Bidâyetü'l-Müctehid Ve Nihâyetü'l-Muktesid*, (Kâhire: Dâru'l-hadis, 1425/2004), 25.

Rabah (r.a.), İbn Abbas (r.a.) için “Mestlere mesh etme hakkında diğer sahabilere tabi olmadan gözlerini kapamadı” demiştir. Bundan da kanaatinden döndüğü anlaşılmaktadır. Âişe (r.a.) de “mestler üzerine mesh edeceğime iki ayağımın kesilmesini tercih ederim” görüşünden dönmüştür. Çünkü Şureyh b. Hani (r.a.), Âişe’ye (r.a.) mestler üzerine meshin hükmünü sorunca “Bilmiyorum Ali’ye (r.a.) sorun çünkü o Rasulullah (s.a.v.) ile daha çok yolculuğa çıktı” diye cevap vermiştir. Ali’ye (r.a.) sorulunca “Ben Rasulullah’ı (s.a.v.) mestleri üzerine mesh ederken gördüm” şeklinde karşılık vermiştir.¹³⁵

Mestler üzerine mesh etmek meşhur sünnet ile caizdir. Bu konuda icmâ oluşmuştur. Bu yüzden İbn Âbidîn “Meshi kabul etmeyen bid’atçı” başka bir görüşe göre de “kâfir olur” demiştir. İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) de “Mestler üzerine mesh etmenin meşru oluşunu inkâr eden kimsenin küfründen korkulur. Çünkü bunun meşru oluşuna dair mütevatire benzer haberler nakledilmiştir” demiştir. Çünkü içlerinde aşerei mübeşşere de dâhil olmak üzere yetmiş veya seksenden fazla râvi tarafından aktarılmıştır.¹³⁶

EbûYusuf (ö. 182/798) (r.a.) “mesh ile ilgili hadisler meşhur haberler kuvvetinde olduğundan Kur’an’da bulunan hükmün bu hadislerle kaldırılması caizdir” görüşündedir. Kerhî (r.a.) de “mestler üzerine mesh edilemeyeceği görüşünü savunanların küfründen korkarım” diyerek görüşünü bildirmiştir.¹³⁷

1.2.3.2. Mesh Edilen Şeyin Tayini (çoraplar üzerine mesh)

Meshi kabul edenler mestler üzerine mesh konusunda ittifak etmişler ancak çoraplar üzerine mesh konusunda ihtilaf etmişlerdir. EbûMusa el-Eşâri’den nakledilen bir rivayete göre Peygamber (s.a.v.) çorapları üzerine mesh yapmıştır. Çorapların üstüne mesh etme hakkında Ebû Bekir, Ali ve Enes’ten (r.anhüm) de rivayetler bulunmaktadır.¹³⁸

İmam Mâlik, İmam Şâfiî (ö. 204/820), İmam Ebû Hanîfe çoraplar üzerine meshi caiz görmemiş, İmam Muhammed (ö. 189/805) ile İmam Yusuf caiz görmüşlerdir. İhtilafın sebebi olarak Peygamber’in (s.a.v.) çorapları ve ayakkabısı üzerine mesh ettiğine dair rivayetlerin sıhhati ve mestlere başka şeylerin de kıyas edilip edilemeyeceği görüşleri etkili olmuştur. İmam Mâlik altı deriden yapılmış olan çorabın meste de çoraba da

¹³⁵ Müslim, “Tahâret”, 276; İbn Mâce, “Tahâret”, 86; Nesâî, “Tahâret”, 124; Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 145; V, 123; Serahsî, *el-Mebsût*, 97-98.

¹³⁶ İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, 265; Ebü’l-Fazl Mecddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî (ö. 683/1284), *el-ihdiyâr li ta’lîlî’l-muhtâr*, (Kâhire: Matbaatü’l-halebî, 1356/1937), 23.

¹³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 98.

¹³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 102.

benzediğinden dolayı böyle bir çoraba hem mesh edileceği hem de edilemeyeceği yönünde iki rivayeti bulunmaktadır.¹³⁹ İmam Ebû Hanîfe “Çorap ne kadar kalın da olsa altı deri ile kaplı olmazsa onunla yürünemez. Dolayısıyla mesh gibi olmaz” görüşünden dönmüştür. Fetva da buna göre verilmiştir. Çorabın altı deri kaplı ve yere konulunca bir yere dayamadan dik durabilen kalın çorap ise mesh edilir.¹⁴⁰

1.2.3.3.Mestlerde Bulunması Gereken Şartlar

Fakihler arasında ihtilafli şartlar olduğu gibi ittifak edilmiş şartlar da bulunmaktadır. Mestlere mesh edebilmek için abdestli olarak giyilmesi şartı bütün fukahâ tarafından kabul edilmiştir. Ulemâ, Muğire b. Şu'be'nin (r.a.) rivayet ettiği Peygamber (s.a.v.) abdest alırken mestlerini çıkarmaya yeltendiği ancak “onları elleme çünkü onları tahir (abdestli) giydim” hadisi üzerine bu şartı koymuşlardır. Hadiste sözü edilen tahareti temizlik olarak anlayanlar şazz görüş sahibidirler. Fukahâ, “ayaklarını yıkayıp da mestleri giyen kimse, mestleri giydikten sonra abdesti tamamlarsa bu mestler üzerine mesh edebilir mi, edemez mi?” konusunda ihtilaf etmişlerdir. Abdestte tertibi şart kabul eden İmam Şâfiî ile İmam Mâlik “mesh edemez” görüşündedirler, tertibi şart kabul etmeyen İmam Ebû Hanîfe “mesh edebilir” görüşündedir.¹⁴¹

Sağlam mestler üzerine mesh etme konusunda ulemâ ittifak etmişler fakat yırtık veya delik olan mestler konusunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. İmam Mâlik mestteki delik ayağın üçte birinden küçük ise, İmam Ebû Hanîfe ayağın üç küçük parmağı çıkmayacak kadar küçük ise meshi caiz görmüşlerdir. Mestler ayakta yıkanması farz olan mafsal yumru kemiklerle beraber topukları örtmelidir. Üst kısmı fermuar, düğme ya da kopça ile kapanan mestler de sahihtir. Hanbelî ve Şâfiîlere göre abdestte ayakların bir kısmında kuruluk kalınca abdestin geçerli olmaması gibi mestlerde de ayağın bir kısmı gözükecek kadar delik olursa meshi caiz görmemişlerdir.¹⁴²

Ayağa giyilen mestle belirli bir mesafenin yürünebilmesi gerekmektedir. Hanefilere göre bir kişi üzerine bir şey giyilmemiş olan mestlerle bir km¹⁴³ mesafeyi yürüyerek gitmesi mümkünse mesh kabul edilir. Malikîler, mestler deriden yapılmış ve

¹³⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 26.

¹⁴⁰ Mevsilî, *el-ihyâr*, 25; Merginânî, “*el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî*”, 201-202; Erdoğan, “Mesh”, *DİA*, XXIX, 302.

¹⁴¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 28-29.

¹⁴² Cezîrî, *el-Fıkhu 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 127-128; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmî ve edilletuhu*, 327-328.

¹⁴³ 1 km: 1000 metreye denk gelen metrik sistemin uzunluk ölçü birimidir.

kendisi ile bir miktar mesafenin yürünebilmesi şartını getirmişlerdir. Şâfiîlere göre seferi olan bir kimsenin üç gün üç gece ihtiyacını giderecek dayanıklılıkta olması gerekli görülmüştür. Hanbelîlerde belirli bir ölçü olmayıp örfeye uygun olması yani bu mestlerle belirli bir süre gidilebilir fikrinin oluşması şartı aranmaktadır.¹⁴⁴

Çalınarak, gasp edilerek veya herhangi bir haram yolla elde edilen mestler üzerine mesh etmek Malikî ve Hanbelîlere göre sahih görülmemiş, Hanefî ve Şâfiîlere göre mülk edinmek haram olmakla birlikte meshi sahih görmüşlerdir.¹⁴⁵

Mestlerin az bir kısmında bile necaset olmamalıdır. Malikîler mestin kendine has hükmü olduğundan necaset olan mestlere meshi hiçbir durumda sahih kabul etmezken Hanefîler meshin sıhhat şartlarında böyle bir kural olmadığından meshi sahih görmüşlerdir. Şâfiîler mestteki necaset affedilebilir necaset ise sahih kabul etmişlerdir. Hanbelîler necaset mestin altında veya içinde ise ve bu mestin temizlenme imkânının olmaması durumunda sahih kabul etmişlerdir.¹⁴⁶

1.2.3.4. Farz Olan Meshin Yeri ve Miktarı

Mesh ayakları yıkamanın yerine geçen bir bedeldir. Şâri' abdestte ayakların tamamını yıkamayı şart koşarken meshte tamamını mesh etmeyi şart koşmamıştır.

Hanefîlerde mestin ayak ile doldurulması şartı ile mestlerin üst tarafını ellerin en küçük üç parmağının uzunluğu ve genişliği kadarıyla bir defa mesh etmek yeterli görülmüştür. Meshin tekrarlanması ya da altının mesh edilmesi sahih görülmemiştir. Şâfiîlere göre ıslak parmağı mestin üst kısmının yüzüne değdirmekle bile mesh yeterli görülmüştür. Mestlerin altının üstünün ya da topuklarının mesh edilmesi sünnet kabul edilmiştir. Malikîlerde mestlerin üst tarafının tamamını mesh etmek vacip, alt kısmının mesh edilmesi müstehap kabul edilmiştir. Hanbelîler ise mestin üst ön kısmından parmaklar ile uzunlamasına büyük bir bölümünü mesh etmeyi yeterli görmüşlerdir. Altının mesh edilmesini de müstehap kabul etmişlerdir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Cezîrî, 12000 adımdır *el-Fıkhü 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 128; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-islâmi ve edilletuhu*, 327. Fersah: 3 mil, 5040 m yani.

¹⁴⁵ Cezîrî, *el-Fıkhü 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 128; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-islâmi ve edilletuhu*, 331.

¹⁴⁶ Cezîrî, *el-Fıkhü 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 128-129.

¹⁴⁷ Cezîrî, *el-Fıkhü 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 131.

Mesh işlemi; sağ elinin parmaklarını sağ ayaktaki mestin uç tarafına, sol elinin parmaklarını da sol ayaktaki mestin uç tarafına koyup her ikisini birlikte parmaklar biraz aralıklı olarak mestin koncuna doğru çekerek yapılmaktadır.¹⁴⁸

Mestlerin mesh yerleri ile ilgili görüş ayrılıkları iki rivayetten kaynaklanmaktadır. Bunlardan biri Muğire b. Şu'be'nin, diğeri ise Ali'nin (r.a.) rivayetidir. Malikîler ve Şâfîiler Muğire'nin hadisini esas alarak her iki hadisi de birlikte uygulamak için mestlerin altını ve üstünü mesh etmeyi müstehap, sadece üstünü mesh etmeyi vacip kabul etmişlerdir. Hanefîler ve Hanbelîler ise tercihte bulunmuş Ali'nin (r.a.) hadisini esas kabul etmişlerdir. Hanefî ve Hanbelî mezhebi Muğire b. Şu'be'den gelen "Ben Allah Rasulu'nu mestleri üzerine mesh ederken gördüm. Sağ elini sağ mestinin sol elini de sol mestinin üstüne koyup mestlerinin üstünü bir defada mesh etti. Öyle ki ben mestlerin üzerinde Rasululah'ın (s.a.v.) parmakları ile bıraktığı izleri görür gibiyim" hadisini delil göstererek bu şekilde yapılan meshi sünnet kabul etmişlerdir.¹⁴⁹

Malikîlerde mesh yapan kimse sağ elini sağ ayak parmaklarının ucuna sol elini de sağ ayak parmaklarının altına koyarak mafsal yumru kemiklerine kadar ellerini sürer. Sol ayağına da, sol el sol ayağın üstünde sağ el sol ayağın altında olacak şekilde aynı işlemi uygulayarak meshi tamamlamış olur. Şâfîilerde mesh yapan birisi sol elin parmaklarını birbirinden ayırmış durumda topuktan parmak uçlarına doğru, sağ elini parmaklar ayırık durumda ayak parmaklarının üstünden bacağına doğru ıslak çizgiler çizerek çektiğinde mesh gerçekleşmiş olur.¹⁵⁰

Mestlerin dış ve üst tarafları mesh yerleridir. Hanefî ve Hanbelîlere göre içi ve altı mesh edilmez. Şâfîî ve Malikîlere göre üst kısmının mesh edilmesi farz, altının mesh edilmesi ise sünnettir. Mestin her tarafını mesh etmek sünnet olmadığı gibi meshin tekrarlanması ile mestin yıkanması mekruh görülmüştür.¹⁵¹

1.2.3.5. Meshin Süresi

Meshin süresi mukim olan kişiler için abdestlerinin bozulmasından itibaren başlayarak bir gün ve bir gece yani yirmi dört saat, seferi olan kişiler için de yine abdestlerinin bozulduğu andan itibaren üç gün üç gece yani yetmiş iki saattir. Mestler

¹⁴⁸ Cezîrî, *el-Fıkhu 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 132; Merginânî, "*el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*", 194-195.

¹⁴⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmi ve edilletuhu*, 322-323.

¹⁵⁰ Cezîrî, *el-Fıkhu 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 132-133.

¹⁵¹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmi ve edilletuhu*, 323-324.

abdestsizlik durumunun ayaklara geçmesini önlediği için abdest bozulduktan sonra mesh süresi başlamaktadır.¹⁵²

Fukahâ meshin süresi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilafların temelinde şu hadisler bulunmaktadır. Birincisi Ali'den (r.a.) gelen mesh müddetinin seferi kimse için üç gün üç gece, mukim kimse için bir gün bir gece bildiren rivayetidir. İkincisi Übey b. Umâre'nin yedi güne kadar meshi caiz gören hadisidir. Hz. Ali'nin hadisi sahihtir ve Müslim'de yer almaktadır. Umâre'nin hadisi ise sahih kabul edilmemiştir ve Hz. Ali'nin rivayetine denk değildir.¹⁵³

Mestler üzerine mesh eden kişi özür sahibi olsun ya da olmasın mukim olan kimse için bir gün bir gece, yolcu olan kimse için üç gün üç gecedir. Hanbelîler ve Şâfiîlere göre bir kişi doksan km'den daha kısa mesafeye gidecek olsa veya yaptığı yolculuk caiz olmayan bir yolculuk ise mesh süresi mukim kimse gibidir. Şâfiîler buna ilaveten niyet etmeden yolculuğa çıkarsa yine mukim gibi olur şartını koymuştur. Hanefî ve Şâfiî mezheplerinde özür sahibi için seferilik müddeti kabul edilmemiştir. Şâfiîlere göre özür sahibi her farz namaz vaktinde mestleri çıkarıp abdest almalıdır ancak kıldığı namaz nafîle ise mesh etmesi geçerli görülmüştür. Hanefîlerde ise özür sahibi özrünün kesildiği anda mestini giymiş ise seferilik hükmü geçerlidir. Özrünün kesilmediği anda giymiş ise meshi bozulur. Malikîlere göre meshin bir müddeti yoktur. Sadece gusül gerektiren durumlarda çıkarmaları gerekli görülmüştür. Ancak cuma namazına gidenler abdest esnasında mestlerini çıkarıp ayaklarını yıkamaları eğer cuma çıkarmamış ise giydiği gün çıkarması mendup kabul edilmiştir. Meshin süresi mestlerin ayağa ilk giyildiği zaman başlamayıp giyildikten itibaren abdestin ilk bozulduğu an başlamaktadır. Ancak Şâfiîler hades hali kendiliğinden meydana gelmişse süreyi hadesin vuku bulmasının hemen sonrasında başlatır, hades durumu kendi dâhiliyle meydana gelmişse sürenin başlangıcını olayın öncesi olarak kabul etmişlerdir.¹⁵⁴

1.2.3.6. Meshi Bozan Şeyler

Mestlerin ayaktan çıkmasıyla, gusül gerektiren durumlarda, meshin delinmesiyle ve mesh müddeti bittiğinde mesh yine bozulur.¹⁵⁵

¹⁵² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 24; Merginânî, “*el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî*”, 193

¹⁵³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 27-28.

¹⁵⁴ Cezirî, *el-Fıkhu 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 133.

¹⁵⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 25; Cezirî, *el-Fıkhu 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 134.

1. Mesh abdestinin bozulması normal abdestin bozulması gibidir. Abdesti bozan her şey meshi de bozar. Abdestin bir parçası olduğundan aslı bozan meshi de bozmaktadır. Bunda icmâ oluşmuştur.¹⁵⁶

2. Gusül gerektiren durumlarda mesh bozulmaktadır ve ayakların yıkanması gerekmektedir. Daha önce de bahsi geçen Safvân b. Assâl'ın (r.a.) rivayet ettiği "Rasullullah (s.a.v.) bize eğer yolculukta isek üç gün mestler üzerine mesh etmemizi, abdest bozan bir sebeple onları çıkarmamayı, sadece cünüplük nedeniyle onları çıkarmayı emretti" delil olarak gösterilmiştir.¹⁵⁷

3. Mestlerin ayaktan çıkması ile mesh bozulur hatta ayakların bir kısmının çıkması ile de mesh bozulmaktadır. Hanbelîlerin dışındaki fukahâyâ göre her iki ayağını da yıkaması gerekir. Çünkü bedel bozulmuştur ve asla dönülmesi gerekmektedir.¹⁵⁸

Hanefilerde sahih kabul edilen görüşe göre ayakların büyük kısmının mestten çıkması ile mesh bozulur. Malikîlerde ayakların tümü mestin koncuna kadar çıkarsa mesh bozulur. Böyle bir durumdaki kişi acele davranıp ayaklarını yıkarsa abdesti bozulmaz. Hanbelîlerde ayaktan mestin çıkması ile yeniden abdest alması gerekmektedir.¹⁵⁹

4. Mestin delinmesi, yırtık oluşması ile de mesh bozulmaktadır. Hanefilerde mestte üç küçük parmakları miktarından fazla yırtık olması meshi bozar. Bu kişi abdestli ise ayaklarını yıkaması yeterlidir. Namazda ise mesh bozulduğu için namazı da bozulur. Mestini çıkarıp ayaklarını yıkayıp namazı iade etmesi gerekir. Malikîlerde mestte oluşan delikler ayakların üçte biri kadar veya daha fazlası olursa mesh bozulur. Yine acele davranır ve ayaklarını yıkarsa abdesti tamamdır. Şâfiîlerde çorap veya sargı ile kapanan ayağın farz kısımlarından birazı yırtıktan görünürse mesh bozulur. Abdestli iken delinirse niyet edip ayaklarını yıkaması vacip olur. Namaz esnasında delinirse, niyet edip ayaklarını yıkayıp namazı iade etmesi gerekir. Hanbelîlerde ise mestte oluşan delik ayağın az bir kısmı görünecek kadar dahi olsa mesh bozulur. Mestler delindiğinde cünüplük, özürünün özrünün ortadan kalkması, mesh süresinin dolması gibi durumlarda kişi mestlerini çıkartıp baştan yeni bir abdest alması gereklidir. Çünkü mesh ile hades giderilmiştii mesh bozulunca geri gelmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhu 'l-islâmi ve edilletuhu*, 338; Cezirî, *el-Fıkhu 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 134.

¹⁵⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhu 'l-islâmi ve edilletuhu*, 338.

¹⁵⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhu 'l-islâmi ve edilletuhu*, 338.

¹⁵⁹ Cezirî, *el-Fıkhu 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 134.

¹⁶⁰ Cezirî, *el-Fıkhu 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 134-135.

5. Hanefilerden gelen sahih görüşe göre meshin içerisine su girmesi ve ayağın birinin yarından fazla ıslanması meshi bozar. Mestleri çıkarıp ayaklarını yıkaması gerekir.¹⁶¹

6. Mesh müddetinin bitmesi durumunda mesh bozulur. Hanefî, Şâfiî ve Maliki mezheplerinde kabul edilen görüşe göre kişinin eğer abdesti bozulmamış ise mestleri çıkarıp ayağını yıkması yeterlidir. Çünkü hades durumu ayaklara geçmiştir diğer organlara hades sirayet etmemiştir. Hanefilerde zaruri hallerde bir süre sınırlaması yapılmamış ve mestlerin tamamının mesh edilmesi gerekli görülmüştür. Hanbelilerde yeniden abdest alınması gerekmektedir. Çünkü hadeste bölünme kabul edilmemiş bir kısmının bozulması ile tamamı batıl olmuştur.¹⁶²

1.3. OSMANLI DÖNEMİNDE MESH TARTIŞMALARI

İslam tarihinin her devrinde Müslümanlar arasında ihtilafli konular yer almıştır. Bu konulardan bir tanesi de mesh meselesidir. Mezhepler arasında abdest âyetindeki kıraat farklılığından kaynaklanan ayakları yıkama ya da mesh etme konusunda ihtilaflar olmuş bunlardan sünnî dört mezhep, Hariciler ve Şia'nın Zeydiyye kolu yıkamaydı, İmamiyye Şia'sı ise çıplak ayağa mesh etme görüşünü kabul etmiştir.¹⁶³ Mestler üzerine mesh konusunda da Ehl-i Sünnet âlimleri arasında ihtilaf yok iken Hariciler, İmamiyye ve Zeydiyye mezhepleri mestler üzerine mesh etmeyi kabul etmemişlerdir.¹⁶⁴

Mezheplerde durum böyle olmuş iken mestler üzerine mesh etme toplum arasında günlük ibadetle sürekli yapıldığı için her dönemde mesh ile ilgili tartışmalar olmuştur. Fetva mecmualarında bu konu ile ilgili fetvalara rastlanmaktadır. İslam ulemâsında bu konu ile ilgili nakil var ya da yok şeklinde yapılan tartışmalar yönünü değiştirmiş daha dar anlamda içinde bez çorap (çuha, kirbas, çakşır) olan mestler üzerine mesh edilebilir mi tartışmaları yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı devletinde hayatın her alanında İslam hukuku etkili olduğundan dolayı yapılan bu tür fihhi tartışmalar hem devleti hem de toplumu etkilemiştir. Devletin resmi mezhebi Hanefî mezhebi olmasına rağmen diğer mezheplere de belirli ölçülerle hoşgörülü olunmuştur.¹⁶⁵

¹⁶¹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmi ve edilletuhu*, 339.

¹⁶² Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmi ve edilletuhu*, 339-340; Merginânî, “*el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî*”, 198-199.

¹⁶³ Erdoğan, “Mesh”, *DİA*, XXIX, 302.

¹⁶⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmi ve edilletuhu*, 319.

¹⁶⁵ Ahmet İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslam Hukuku*, (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2015), 95-98.

Osmanlı ulemâsı 14. yüzyıldan bu yana bez çorap üzerine giyilen mestler üzerine mesh etmenin caiz olduğu görüşünü kabul etmişlerdir. Bu uygulama Osmanlı toplumunda yaygın olarak görülen bir durumdur.¹⁶⁶

16. asra kadar İslam hukuku en güzel halini almış, gelişmiş ve Osmanlı Devleti İslam hukuku alanında yetkin, zengin bir külliyata sahip olmuştur. Bir sorunla karşılaştığı zaman bu kaynaklardan faydalanılmış bazen kaynaklarda konuyla ilgili birbirine aykırı ya da bambaşka görüşlerle karşılaşılmış ve tercih yapmakta zorlanılmış, bazen de mesele ile ilgili rivayet olup olmadığı tartışılmıştır. Mesele, var olan görüşler ve bunlardan yapılan çıkarımlar ile çözüme kavuşturulmuştur. Bu yüzyılda mesh konusunda fıkıh kitaplarındaki bilgilere bağlı kalıp içtihadın uygun olmadığı görüşünü savunan Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi dönemin şeyhülislâmı olarak kaynaklarda rivayet bulunmadığı gerekçesi ile bez çorap üzerine giyilen mestler üzerine mesh etmenin caiz olmadığı fetvasını vermesi neticesinde iki asrı aşkın bir zamandan beri tartışma konusu olan bu mesele tekrar gündeme gelmiş ve büyük bir problem oluşturmuştur.¹⁶⁷

İki asır öncesinde de tartışma konusu olan bu mesele 16. asrın ortalarına kadar toplumda düzenli olarak uygulanmıştır. Çivizâde hem önceki dönemde yaşamış, kendilerinden nakillerde bulunan Şeyh Bedreddin (ö. 823/1420) ve Molla Hüsrev (ö. 885/1480) de dâhil olmak üzere kendi dönemindeki Osmanlı ulemâsına eleştiriler yöneltmiştir. Kâdirî Çelebi (ö.955/1548) ihtilafın taraflarından birisi olarak Molla Hüsrev'in görüşlerinin kendi döneminde tartışma konusu olduğunu ancak üzerine ittifak oluştuğunu bildirmiştir. Muhyiddin el-Fenârî (ö. 954/1548) de bu konu üzerinde icmâ olduğunu açıklamıştır. Dönemin sözü geçen âlimlerinden Molla Arab (ö.1495-96), Zenbilli Ali Cemâlî Efendi (ö. 932/1526), Kemalpaşazâde (ö. 940/1534), Sadî Çelebi (ö. 945/1539) ve Ebussuûd Efendi aynı yönde fetvayı veren âlimlerdendir. Bazı âlimler üst düzey olarak tartışılan bu meseleden halkın etkilenmemesi için kendileri de bizzat bez çorap üzerine giyilen mestler üzerine mesh etmişlerdir.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Ahmet İnanır, "16. Asır Fukahâsı Arasında Mestler Üzerine Mesh Tartışmasında Muhalif Bir Söylem: Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin "Risâle fi'l-Meshi ale'l-Huffeyn"'in Tahkik, Tercüme Ve Değerlendirilmesi", *İslam Medeniyet Tarihi Araştırmaları II*, ed. Süleyman Pak (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022), 261.

¹⁶⁷ İnanır, "16. Asır Fukahâsı Arasında Mestler Üzerine Mesh Tartışmasında Muhalif Bir Söylem: Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin "Risâle fi'l-Meshi ale'l-Huffeyn"'in Tahkik, Tercüme Ve Değerlendirilmesi", 263-264.

¹⁶⁸ İnanır, "16. Asır Fukahâsı Arasında Mestler Üzerine Mesh Tartışmasında Muhalif Bir Söylem: Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin "Risâle fi'l-Meshi ale'l-Huffeyn"'in Tahkik, Tercüme Ve Değerlendirilmesi", 264-265.

Çivizâde yapılan tartışmalara ve verilen karşıt fetvalara rağmen asırlardır yaygın ve düzenli olan bu uygulamanın değişmesi için görüşünde ısrar edip ona göre fetvasını vermiştir. Şeyhülislamlık görevinde bulunduğu için konuyla ilgili farklı görüşler ortaya çıktığında uygulamaya geçecek görüşü tayin edecek özelliğe sahip olmasından dolayı ülke genelinde ihtilaflara sebep olmuştur. Çünkü bu uygulama caiz olmazsa bu durumda alınan abdest ve bu abdestle kılınan namazlar da sahih olmayacağından böyle bir durumdan dolayı halk da tedirgin olmuştur. Bu sebepten konu o zamanın padişahı olan Kânûnî Sultan Süleyman'a (1520/1566) bildirilmiş, Sultan Süleyman da konunun değerlendirilmesi ve açıklığa kavuşturulması için âlimleri görevlendirmiştir. Bunun üzerine Çivizâde de dâhil olmak üzere ulemâ risâleler yazarak konuyu açıklamaya çalışmışlardır.¹⁶⁹

Çivizâde'nin dile getirdiği görüşleri dönemin fukahâsı tarafından ilmî gerekçelerle uygun bulunmamış ve bunun sonucunda Çivizâde şeyhülislamlık görevinden alınmıştır. Bu problem yüzünden ilk defa bir şeyhülislam görevinden azledilmiştir.¹⁷⁰

1.4. MESH 'ALE'L-HUFFEYN KONUSUNDA YAZILMIŞ RİSÂLELER

İlk asırlardan itibaren tartışılmaya başlayıp 16. asra kadar devam eden bez çorap üzerine giyilen mestler üzerine mesh etme konusu hakkında birçok risâleler yazılmıştır. Bu mesele hakkında yazılan eserler şunlardır:

Şemseddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî (Molla Fenârî)'nin (ö. 834/1431) *Risâle fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn*'i,¹⁷¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Hadîsü'l-mesh 'ale'l-huffeyn*'i,¹⁷² Kemalpaşazâde'nin (İbn Kemâl) (ö. 940/1534) *Risâle fi tahkiki'l-mesh 'ale'l-huffeyn*'i,¹⁷³ Çivizâde Muhyiddin

¹⁶⁹ İnanır, "16. Asır Fukahâsı Arasında Mestler Üzerine Mesh Tartışmasında Muhalif Bir Söylem: Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin "Risâle fi'l-Meshi ale'l-Huffeyn"'in Tahkik, Tercüme Ve Değerlendirilmesi", 266-268.

¹⁷⁰ İnanır, "16. Asır Fukahâsı Arasında Mestler Üzerine Mesh Tartışmasında Muhalif Bir Söylem: Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin "Risâle fi'l-Meshi ale'l-Huffeyn"'in Tahkik, Tercüme Ve Değerlendirilmesi", 261.

¹⁷¹ Şemseddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî (ö. 834/1431), *Risâle fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 1032/10; Muhammed Özmen, "Kızıl Molla (Abdurrahman b. Ali el-Amasî) ö. 983/1575'nin İbn Kemal'in Hidâye Şerhi Üzerine (Mesh 'ale'l-Huffeyn Meselesi Bağlamında) İtirazları", 5.

¹⁷² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Hadîsü'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn*, Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Mecmua, 109; Erdoğan, "Mesh", *DİA*, XXIX, 302.

¹⁷³ Kemalpaşazâde (ö. 940/1534), *Risâle fi tahkiki'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 1991; Erdoğan, "Mesh", *DİA*, XXIX, 302.

Mehmed Efendi'nin *Risâle fi'l-mesh 'ale'l-huffeyn'*,¹⁷⁴ Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin (ö. 954/1547) *Risâle fi cevâzi'l-mesh 'ale'l-huffeyn'*,¹⁷⁵ Abdülkadir Hamîdî Çelebi'nin (Kâdirî Çelebi) (ö. 955/1548) *Risâle fi'l-Meshi 'ale'l-Huffeyn'*,¹⁷⁶ Muhammed b. Abdülevvel et-Tebrizî'nin (Saçlı Emir) (ö. 963/1555) *Risâle fi Beyâni'l-Meshi 'ale'l-Huff'*,¹⁷⁷ Ebussuûd Efendi'nin *Risâle fi'l-Meshi 'ale'l-Huffeyn* veya *Hasmü'l-hilâf fi'l-mesh 'ale'l-hifâf'*,¹⁷⁸ Sahaflar Şeyhîzâde Esad Efendi'nin (ö. 1789/1848) *Mesh-i Ricl ve Mesh-i Huff* u.¹⁷⁹

Literatürde Mısırlı olan Hanefî âlimi ve müftüsü Ahmed b. Muhammed Tahtâvî'nin (ö. 1231/1816) *Risâle fi'l-mesh 'ale'l-huffeyn'*¹⁸⁰ isimli risâlesi ile İmamiyye Şiasî'nin erken dönem kelam ve fıkıh âlimi İbn Şâzân en-Nîsâbûrî'nin (ö. 260/874) *el-Mesh 'ale'l-Huffeyn'*¹⁸¹ isimli risâlesi yer almaktadır.

Çoğunluğunun 16. asırda yazıldığı bu eserlerden mesh 'ale'l-huffeyn sorununun özellikle bu asırda daha çok tartışmaya sebebiyet verdiğini ve yine bu dönemde Osmanlı Devleti ile Şiiler arasındaki siyasi çatışmanın itikâdî yönünü göstermektedir.¹⁸²

¹⁷⁴ Çivîzâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 954/1547), *Risâle fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Serez, 960; Erdoğan, "Mesh", *DİA*, XXIX, 302.

¹⁷⁵ Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi (ö. 954/1547), *Risâle fi cevâzi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Lâleli, 3710/10-11; Aşir Efendi, 459/31; Kasîdecizâde Süleyman Sırrı, 710/13-14; Erdoğan, "Mesh", *DİA*, XXIX, 302.

¹⁷⁶ Abdülkadir Hamîdî Çelebi (ö. 955/1548), *Risâle fi'l-Meshi 'ale'l-Huffeyn*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 1185; İnanır, "16. Asır Fukahâsı Arasında Mestler Üzerine Mesh Tartışmasında Muhalif Bir Söylem: Çivîzâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin "Risâle fi'l-Meshi ale'l-Huffeyn" in Tahkik, Tercüme Ve Değerlendirilmesi", 264.

¹⁷⁷ Muhammed b. Abdülevvel et-Tebrizî (ö. 963/1555), *Risâle fi Beyâni'l-Meshi 'ale'l-Huff'*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 1182; İnanır, "16. Asır Fukahâsı Arasında Mestler Üzerine Mesh Tartışmasında Muhalif Bir Söylem: Çivîzâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin "Risâle fi'l-Meshi ale'l-Huffeyn" in Tahkik, Tercüme Ve Değerlendirilmesi", 266.

¹⁷⁸ Ebussuûd Efendi, *Risâle fi'l-Meshi 'ale'l-Huffeyn*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Lâleli, 876/1; Şehid Ali Paşa, 936-2795; Erdoğan, "Mesh", *DİA*, XXIX, 302.

¹⁷⁹ Sahaflar Şeyhîzâde Esad Efendi (ö. 1789/1848), *Mesh-i Ricl ve Mesh-i Huff*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 3625; Erdoğan, "Mesh", *DİA*, XXIX, 303.

¹⁸⁰ Philip Charles Sadgrove, "Ahmed b. Muhammed Tahtâvî", *DİA*, TDV İSAM, C. 39, b.y. 2010, 439.

¹⁸¹ Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Şâzân en-Nîsâbûrî", *DİA*, C. 20, İSAM, b.y. 1999, 371.

¹⁸² Erdoğan, "Mesh", *DİA*, XXIX, 303.

2. BÖLÜM

EBUSSUÛD EFENDİ'NİN HAYATI

Osmanlı şeyhülislâmlarından olan Ebussuûd Efendi yaklaşık altmış küsur yıl Osmanlıda çeşitli kademelerde görev almış ilimden kültüre birçok alanda etkili olmuş bir şahsiyettir. Günümüze kadar ismini duyurmuş olan Ebussuûd Efendi yazmış olduğu tefsiri ve fetvaları ile gündeme gelmiştir. Tefsiri ile fetvaları üzerine akademik çalışmalar yapılmıştır. İlmi, fihhi ve tasavvufi eserleri dağınık halde kütüphanelerde ve arşivlerde yer almaktadır.

2.1. DOĞUMU, ADI, UNVANLARI VE KÜNYESİ

Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520), Kanûnî Sultan Süleyman (ö. 974/1566), II. Selim (ö. 982/1574) ve III. Murat (ö. 1003/1595) dönemlerinde yaşamış olan müderrislik, kadılık, kazaskerlik gibi bir takım görevlerde yer alan Ebussuûd Efendi'nin şöhreti asırlar sonra günümüze kadar gelmiştir. Doğum tarihi ve yeri hakkında kaynaklarda farklılıklar olsa da genel kabule göre 17 Safer 896/30 Aralık 1490 senesinde doğan Ebussuûd Efendi'nin doğduğu yer konusunda vakfiyesinde Çorum'un İskilip kazası yazıyor olsa da İstanbul'un Güngören semtinde doğduğu bilgisi daha doğru görülmektedir. Asıl adı Muhammed b. Şeyh Muhyiddin b. Muhammed b. Mustafa el-İskilîbî el-İmâdî'dir.¹⁸³ “Müftiyü's-Sakaleyn, Hatibü'l-Müfessirîn,¹⁸⁴ Sultânu'l-Müfessirîn, Allâme-i Kül, Hoca Çelebi, Muallim-i Sâni, Şeyhülislâm, Müftilenâm, Ebû Hanîfe-i Sâni” gibi ünvanlar ile bilinen Ebussuûd Efendi'nin “Ebussuûd” künyesini ne için aldığına dair kaynaklarda bir bilgi bulunamamıştır.¹⁸⁵

Babası Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsî eskiden Amasya'ya şimdi ise Çorum'a bağlı olan İskilip'in İmâd (Direklibel) köyünde dünyaya gelmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in (ö. 886/1481) oğlu Bayezid (ö. 918/1512) ile Amasya sancak beyliğinde iken yakınlık kurmuş, padişah olduğunda da İstanbul'a çağırılmış ve adına tekke (Sivasî Tekkesi) yaptırılmıştır. Padişaha yakınlığından kendisi “Hünkâr Şeyhi” diye bilinmektedir. Annesi Sultan Hatun bazı kaynaklarda Ali Kuşçu'nun kız kardeşi

¹⁸³ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 1. Baskı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1989), 1; Hilal Özay, *Ebüssu'ud Efendi*, 1. Baskı (İstanbul: Siyer Yayınları 2022), 75-76.

¹⁸⁴ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 13.

¹⁸⁵ Ahmet Akgündüz, “Ebussuûd”, *DİA*, C. 10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, 365; Özay, *Ebüssu'ud Efendi*, 76, 78.

bazılarında ise kızı olarak geçmektedir. Dedesi Mustafa el-İmâd Ali Kuşçu'nun kardeşi olmaktadır.¹⁸⁶

2.2. YETİŞTİĞİ DÖNEM VE HOCALARI

Osmanlıda eğitimdeki düzen öğrenci, icazet, mülâzemet (staj), müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık kademelerinden oluşmaktadır. Çalışkan bir yapıya ve güçlü bir zekâyâ sahip olan Ebussuûd Efendi ilk tahsilini babasından yapmış kısa bir zamanda ismini ilim çevrelerine duyurmuştur. Babasıyla Şerh-i Mevâkıf, Şerh-i Miftâh, Hâşiye-i Tecrîd-i Şerîfiyye okumuş, Miftâhu'l-ulûm metninin de ezberini yapmış daha sonra da tahsiline Mümeyyedzâde ile devam etmiştir. Mülâzemeti Anadolu Sadrı Seyyidî Efendi'den alarak ona damat olmuştur. Bu arada II. Bayezid'in dikkatini çekmiş ve günlük otuz akçe Çelebi Ulûfesi ile ödüllendirilmiştir. Bazı kaynaklarda İbn Kemal'den de ders aldığı yazmaktadır.¹⁸⁷

İcâzet silsilesi; Ebussuûd, babası ve aynı zamanda şeyhi olan Muhyiddin Muhammed b. Mustafa b. el-İmâd (ö. 920/1514-922/1516), babasının amcası Ali Kuşçu (ö. 879/1474), Mümeyyedzâde Abdurrahman Efendi (ö. 922/1516), Muhammed b. Esad ed-Devvânî (ö. 908/1502), Esad es-Sıddîkî (ö. ?), Müslim el-Fadl el-Cürcânî (ö. 816/1413), Muhammed b. Muhammed (ö. ?), Hasan Çelebi el-Fenârî (ö. 841/1437), Ali et-Tûsî (ö. 887/1482).¹⁸⁸

Hocaları; babası Şeyh Muhyiddin Yavsî, Müeyyedzâde, Mevlânâ Seyyid Karamânî (ö. 923/1517), Ahmed b. Kemâl (ö. 940/1534).¹⁸⁹

2.3. GÖREVLERİ VE ÖĞRENCİLERİ

Ebussuûd Efendi almış olduğu eğitimlerin arkasından ilk görevine usul gereği müderrislik ile başlamış ve 17 yıl devam etmiştir. İlk olarak 922/1516 yılında günlük otuz akçe karşılığında Bursa İnegöl'deki İshakpaşa Medresesinde başlamıştır. Bu görevinden sonra sırası ile 927/1520'de Davutpaşa, 928/1521'de Mahmutpaşa, 931/1524'de

¹⁸⁶ Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 365; Pehlül Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları 2012), 40; Özay, *Ebüssu'ûd Efendi*, 74, 81, 83.

¹⁸⁷ Şemseddin Sâmî, "Ebussuud", *Kamusu'l-A'lâm*, C. 1, Mihrân Matbaası, İstanbul 1889, 722; Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 1; Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 365; Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 41-42; Özay, *Ebüssu'ûd Efendi*, 94, 95, 97.

¹⁸⁸ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 42; Özay, *Ebüssu'ûd Efendi*, 97.

¹⁸⁹ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 43; Özay, *Ebüssu'ûd Efendi*, 95.

Gebze'deki Mustafapaşa Medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra 932/1525 tarihinde Bursa Sultâniye daha sonra da 934/1527'de Müfti Medresesine tayini yapılmış ve burada beş sene görev yapmıştır. 939/1532 senesinde Bursa kadısı, bundan altı ay sonra da İstanbul kadısı olmuştur. 944/1537 yılında Çivizâde Muhyiddin Efendi'nin yerine Rumeli Kazaskeri olmuş ve sekiz sene aynı vazifede kalmıştır. 952/1545'de Çivizâde'nin alındığı Şeyhülislam makamına atanmış ve hicri otuz yıl bu göreve devam etmiştir. 14. Şeyhülislam olarak uzun süre bu görevi yapmıştır.¹⁹⁰

Ebussuûd Efendi görev hayatı boyunca politikadan uzak kalmış, makamını yetkisini bu yönde kullanmamıştır. Pek çok kanunun dini kurallara uygun düzenlenmesini sağlamıştır.¹⁹¹

İbn Kemal şeyhülislam görevine günlük iki yüz akçe ile başlamış, Ebussuûd Efendi'ye kadar böyle devam etmiştir. Ta ki Ebussuûd Efendi'nin kendi yazdığı "İrşâdü'l-akli's-selîm" isimli tefsir eserinin bir kısmını yazıp Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu zaman Bayezid Müderrisliği (profesörlük) ile günlük üç yüz akçe zam yapılmış ve günlüğü beş yüz akçeye çıkarılmıştır. Bir yıl sonra eseri tamamladığında günlük yüz akçe daha zam yapılarak şeyhülislamlık makamı kazaskerlik makamını hem maddeten hem de manen geçmiştir.¹⁹²

17 yıl süren müderrislik döneminde birçok öğrenci yetiştirdiği ve eser telif ettiği kaynaklarda yer almaktadır. Yazdığı hâşiyelerde ders anlatırken tuttuğu notlara, eski kaynaklara yaptığı değerlendirmelere, bazen itirazlarına yer vermiştir. Yetiştirdiği öğrenciler II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet dönemlerinin sözü geçen âlimlerinden olmuştur. Bu yüzden öğrencileri sayesinde Osmanlı'nın kültür ve ilim hayatında uzun yıllar etkisi devam etmiştir. Bu öğrencilerden bir kısmı şunlardır: Malûlzâde Seyyid Mehmet (ö. 993/1585), Abdulkadir Şeyhi Efendi (ö.1002/1593), Bostanzâde Mehmet Efendi (ö. 1006/1597), Hoca Sadettin Efendi (ö. 1008/1599), Sun'ullah Efendi (ö. 1071/1612), Bostanzâde Mustafa (ö. 1014/1605), Şair Baki (ö. 1008/1599), Hâce-i

¹⁹⁰ Şemseddin Sâmî, "Ebussuud", *Kamusu'l-A'lâm*, 722; Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuûd Bibliyografyası* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi yayımları 1967), 2-3; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 1; Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 44-45; Özay, *Ebüssu'ûd Efendi*, 102-103-104.

¹⁹¹ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 2-3.

¹⁹² Şemseddin Sâmî, "Ebussuud", *Kamusu'l-A'lâm*, 722; Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuûd Bibliyografyası*, 7; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 3; Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 366.

Sultânî Atâullah (ö. 979/1571), Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 979/1572) ve Fudayl Efendi (ö. 991/1583).¹⁹³

2.4. ÇOCUKLARI VE VEFATI

Ebussuûd Efendi'nin Mehmet, Mahmut, Şemseddin Ahmet ve Mustafa adlarında dört oğlu ile Kerime ve Hatice isimlerinde iki kızı bulunmaktadır. Mustafa dışında diğer çocukları kendisinden önce vefat etmiştir. Bu ailenin tamamı on batın 19. asrın ortalarına kadar ilmiye sınıfindan olmuştur.¹⁹⁴

5 Cemâziyelevvel 982/23 Ağustos 1574 tarihinde vefatıyla derin bir üzüntü yaşatan Ebussuûd Efendi'nin cenazesi İstanbul Fatih Camii'nde dönemin vezirleri, bilginleri, devlet erkânı ve kalabalık bir halk topluluğu ile birlikte Muhaşşi Sinan Efendi tarafından kıldırılmış ve Eyüp Sultan yakınlarında kendi yaptırdığı medresenin bahçesinde medfundur. Mekke ve Medine şehirlerinde âlimler tarafından gıyabında cenaze namazını kılmışlardır.¹⁹⁵

2.5. FİZİKİ VE KARAKTER ÖZELLİKLERİ

Ebussuûd Efendi zayıf, uzun boylu, buğday tenli, uzun ve aksakallı, çukur yanaklı, vakarlı ve heybetli, sade giyinen, her işinde ve davranışında mutedil olan bir kişi olarak tanımlanmaktadır.¹⁹⁶

Saygın, takvayı benimseyen, sahabenin yolundan gitmeye özen gösteren Ebussuûd Efendi etkileyici ve heybetli oluşundan dolayı insanlara nazik ve yumuşak davranmasına rağmen kendisine soru sormaktan çekinilen, konuştuğu vakit herkesin hayranlığını kazanan ve sözü dinlenen bir kişiliğe sahip olmuştur. Sert yapısının yanında nükteli konuşmayı da seven Ebussuûd Efendi kendisine sorulan soruları yanıtlarken manzum veya mensur oluşuna göre cevap vermiştir. Toplumsal olaylara karşı duyarsız kalmamış olayın çözüme ulaşmasında bazı adımlar atmış ve haksızlıkların önlenmesi için

¹⁹³ Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 366; Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 45-46; Özay, *Ebüssu'ûd Efendi*, 100-101.

¹⁹⁴ Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuûd Bibliyografyası*, 4; Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 366; Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 48; Özay, *Ebüssu'ûd Efendi*, 83.

¹⁹⁵ Şemseddin Sâmî, "Ebussuud", *Kamusu'l-A'lâm*, 722; Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 1; Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 366; Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 50; Özay, *Ebüssu'ûd Efendi*, 134-135.

¹⁹⁶ Aydemir, *Ebüssuûd Efendi*, 1; Özay, *Ebüssu'ûd Efendi*, 107.

sultana şikâyetnameler yazmıştır. Bazı kaynaklarda onun insanlara hoş görünmek için gayret ettiği, devlet adamları ile idarecilere karşı iltifatlı davrandığı yer almaktadır.¹⁹⁷

2.6. İLMİ KİŞİLİĞİ VE EDEBİ YÖNÜ

Ebussuûd Efendi Osmanlı'nın en güçlü ve en zengin olduğu dönemde yaşamış, çoğu bilginler tarafından övülmüş, adına kasideler yazılmış, tefsir, hukuk ve edebi alanlarda şöhret kazanmış bir şahsiyettir. Kaynaklarda kendisine kalem ile kılıcı birleştirdiği, içinde bulunduğu imkânları ilmin hizmetinde kullandığı yer almaktadır. Kanuni başta olmak üzere padişahların hürmetini kazanmış ve politik işlerden uzak durduğu halde bazen kendisinin görüşüne başvurmuşlardır. Müderrisliği döneminde tatil günleri dışında derslere düzenli gelmiş, şeyhülislamlık döneminde her gün fetva vermiş, evini herkese açık tutmuş ve isteyen gelip sorusunu sorabilecek şekilde rahat davranmıştır.¹⁹⁸

Ebussuûd Efendi fıkıh ilmi yanında diğer ilimlerde de sorunları çözecek kadar bilgiye sahip olması ve yapmış olduğu ilmi münazaralar ilminin üstünlüğünün delili olarak gösterilmektedir. İlim ehline karşı hürmette ve saygıda kusur etmeyen Ebussuûd Efendi II. Selim zamanında Hâce-i Sultânî Atâullah ile yaşadığı problem, meşihatla ilgili konulara hiç çekinmeden dâhil olmasından kaynaklanmaktadır. Ebussuûd Efendi ile fikhî bir meseleden dolayı ihtilaf halinde olan hemşerisi Birgili Mehmet Efendiye Atâullah'ın bir medrese yaptırmış olması da bu problemin bir sonucu olmuştur.¹⁹⁹

Fahrettin Râzî (ö. 606/1209) ekolünden kabul edilen Ebussuûd Efendi eserlerinde ve fetvalarında tenkitçi bir yapıya sahip olduğu sonucu çıkarılmıştır. Kendisinden önceki fıkıhçıların fetvalarını eleştirdiği gibi kendi kendini de eleştirdiği noktalar bulunmaktadır.²⁰⁰

Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine eserler yazacak kadar hâkim olan Ebussuûd Efendi'nin özellikle övgüyle bahsedilen Arapça yazmış olduğu “Kasîde-i Mimiyye” en

¹⁹⁷ Akgündüz, “Ebussuûd”, *DİA*, X, 366; Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 51-52; Özay, *Ebüssu'ûd Efendi*, 107, 111, 112, 122.

¹⁹⁸ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 13-15; Özay, *Ebüssu'ûd Efendi*, 108-109, 119.

¹⁹⁹ Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 53; Özay, *Ebüssu'ûd Efendi*, 129-130.

²⁰⁰ Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 54; Özay, *Ebüssu'ûd Efendi*, 123.

tanınmış olanıdır.²⁰¹ Bazı şairler onun şiirlerine nazire yapmış bazıları da şerh etmiştir. Ebussuûd Efendi, vefat ettiği vakit Kanuni Sultan Süleyman'ın cenaze namazını kıldırması, onun ölümü üzerine mersiye yazmıştır. Arap edebiyatına dair bilgisini Arap şairleri ve edipleri de onaylamışlardır. Farsça şiirleri de bulunmaktadır. Türkçe şiirleri ise lirik olmadığı ve ilim kuvvetiyle yazılmadığı ileri sürülerek Arapça şiirleri kadar tutulmamıştır. İnce bir şiir zevkine sahip olduğu verdiği cevaplardan ve oğlunun ölümünün üzerine yazdığı şiir ile gençlik yıllarında yazdığı duygu yüklü şiirlerden anlaşılmaktadır. Döneminin en sade ve ağıdalı üslubunu Türkçe nesirlerde kullanmıştır. En sade olarak bütün halk kitlesinin okuyup anlaması için Duânâme isimli eserini kaleme almıştır.²⁰²

2.7. SİYASİ KİŞİLİĞİ

Ebussuûd Efendi'nin ailesi saraya yakınlığıyla bilinmektedir. Babası Şeyh Yavsi II. Bayezid ile kurmuş olduğu dostluğundan dolayı Hünkâr Şeyhi diye bilinir ve adına da tekke yaptırılmıştır. Babasının bu itibarı Ebussuûd Efendide de devam etmiştir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar seferinde Ebussuûd Efendi'ye gönderdiği mektupta bu yakınlık görülmektedir. Yine Kanuni'nin sefere çıkarken şehrin muhafazası görevini Ebussuûd Efendi ile İskender Paşa'ya bırakması ve Süleymaniye Camii'nin temeline ilk taşı ona koydurması verdiği değeri göstermektedir. Sultan II. Selim de babasının bürokraside yaptığı yerleştirmelerin hiçbirine dokunmayıp aynen devam etmiş hatta Ebussuûd Efendi'nin isteği üzerine yakın dostu olan çok sevdiği muhasibi Celal Çelebi'yi saraydan göndermiştir. 1556 yılında tahta çıktığı için düzenlenen merasimde sultanın yanına yaklaşan ilk insan da o olmuştur.²⁰³

2.8. ESERLERİ

Ebussuûd Efendi'nin hem kendi yaşadığı devirde hem de onu takip eden yıllarda tanınmasında etkili olan eserleri tefsiri ve fetvaları olmuştur.

²⁰¹ Şemseddin Sâmî, "Ebussuud", *Kamusu'l-A'lâm*, 722; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 7-12; Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 367.

²⁰² Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 7-12; Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 367.

²⁰³ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 4-15; Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 366; Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 8; Özay, *Ebüssu'ûd Efendi*, 114-118.

2.8.1. Tefsir

1- *İrşâdü'l-akli's-selim ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*: Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) Keşşâf'ı ile Beyzâvi'nin (ö. 682/1283) Envârü't-Tenzil'inden istifade ederek yazmış olduğu bu eserde, kendileri birer otorite olan bu müelliflere eleştirilerde bulunarak onların tezlerini çürütmesi, bu eserin çeşitli ülkelerde tavsiye edilmesi ve ders kitabı olarak okutulması, bu eser üzerine yapılan çalışmalar Ebussuûd'un tefsir ilmindeki yerini ortaya koymaktadır.²⁰⁴

Kanuni Sultan Süleyman adına Arapça olarak yazdığı bu eserde Kur'an'ın tümünü tefsir etmiştir. "Hatibü'l-Müfessirîn" unvanını bu eser sayesinde kazanmış hatta kendisine "Diyâr-ı Rûm'un (Anadolu) Zemahşerisi" diyenler de olmuştur. Eserde Kur'an'ın belâgat yönü çok güzel incelenmiş, Ehl-i sünnetin inanç ile ilgili şartları mükemmel bir biçimde ortaya çıkarılıp değerlendirilmesi yapılmıştır. Faydalandığı eserlerden ve yazarlardan iki yer dışında bahsetmemiştir. Mekke ve Medine'ye birer nüsha gönderilip öğrencilerin çoğaltmasına izin verilmiştir.²⁰⁵ Kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eserin iki, üç, beş ve sekiz cilt halinde ara sıra basımı yapılmıştır.²⁰⁶

2- *Ma'âkidü't-tirâf fi evveli sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf (Hâsiye ale'l-Kessâf)*: Zemahşerî'nin Keşşâf isimli eserinin Feth suresine hâşiye olarak yazdığı Risâlesidir.²⁰⁷

3- *Risâletü'l-Mevlâ Ebussuûd ala Hâşiyeti'l-Keşşâf li's-Seyyid eş-Şerîf bi enne'l-besmele hel mine'l_Kur'ân*: Fatıha suresinin niteliklerini belirttiği ve tefsirini yaptığı, besmele üzerine yapılan tartışmalarda kendi görüşünü beyan ettiği bir hâşiyedir.²⁰⁸

4- *Ta'lîka ale'l-Beydâvî*: Kadı Beydâvî'nin tefsirindeki Fatıha suresinin 1-4. ayetleri ile A'râf suresinin 20. ayetine yapmış olduğu ta'liklerden oluşmaktadır.²⁰⁹

²⁰⁴ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 54.

²⁰⁵ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 23-24.

²⁰⁶ Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 370.

²⁰⁷ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 30; Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 370; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 173.

²⁰⁸ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, (Selçuk Üniversitesi, 2007), 47; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 174.

²⁰⁹ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, 47; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 174.

5- *Risâle fî bahsi îmâni 'l-Fir'avn*: Firavunun imanı ile ilgili bir risâledir. Son nefeste imanın geçerli olduğunu savunanlara bir reddiye olarak yazılmıştır.²¹⁰

6- *Tefsîru sûreti 'l-Furkân ve Tefsîru sûreti 'l-Mü'minîn*²¹¹

7- *Tefsîru sûreti 'l-Mülk ve Tefsîru sûreti 'l-Bakara*²¹²

8- *Kıssa-i Hârût ve Mârût*: Ebussuûd Efendi'nin tefsirindeki 102. ayet olduğu gibi yazılarak oluşturulmuş bir risâledir.²¹³

2.8.2. Fıkıh

1- *Fetâvâ-yı Ebussuûd Efendi*: Fıkıhçılığı daha çok fetvalarıyla ön plana çıkan Ebussuûd Efendi'nin fıkıh eseri yazmamasının sebebini “*Fetavây-ı Bezzâziye gibi bir eser varken fıkıh kitabı yazmaktan hayâ ederim*” diyerek dile getirmiştir. Fıkıhın çeşitli alanlarında Hâşiye ve Ta'likleri mevcuttur. Ebussuûd Efendi'yi övenler olduğu gibi fikhi görüşlerinin mezhep içerisinde değerinin olmadığını söyleyenler de bulunmaktadır. Ancak fetvalarının birçok esere kaynak teşkil etmesi onu övenleri de haklı çıkarmaktadır.²¹⁴

983/1575 tarihinde vefat eden Bozanzâde ismi ile bilinen Muhammed İbn Ahmet Efendi, Ebussuûd Efendi'nin fetvalarını toplayıp bablara ve fasıllara ayırarak bir kitap haline getirmiştir. Daha sonra Veli Yegân diye bilinen 998/1589 yılında vefat eden İskilipli Veli Efendi bu fetvalara Ali Cemâlî (ö. 932/1525), İbn Kemal (ö. 940/1533), Sa'dî ve Çivizâde'nin fetvalarını da ekleyerek fıkıh kitaplarındaki gibi düzenlemiştir.²¹⁵

Ebussuûd Efendi'nin İstanbul Kütüphanelerinde fetvalarının toplandığı fetva mecmualarının ikisini Mehmet Ertuğrul Düzdağ yeniden düzenleyip yayımlamıştır.²¹⁶

2- *Ma'rûzât*: Soru cevap şeklinde Kanuni Sultan Süleyma'nın isteği üzerine yazılmış, çeşitli konuları ihtiva eden, fetva şeklinde konuları alan bir risâledir. Allah'a hamd ve Rasulullaha'a salat ve selam ile başlayan esere, Ebussuûd Efendi'ye ait olmayan bir önsözle giriş yapılmış ve her bir başlık altında bir veya birden fazla soru cevap bulunan

²¹⁰ Akgündüz, “Ebussuûd”, *DİA*, X, 370; Özay, *Ebussu'ud Efendi*, 174.

²¹¹ Akgündüz, “Ebussuûd”, *DİA*, X, 370; Özay, *Ebussu'ud Efendi*, 173.

²¹² Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 33.

²¹³ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 33.

²¹⁴ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 55, 56; Özay, *Ebüsu'ud Efendi*, 146.

²¹⁵ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 31-32; Özay, *Ebussu'ud Efendi*, 47.

²¹⁶ Akgündüz, “Ebussuûd”, *DİA*, X, 370; Özay, *Ebussu'ud Efendi*, 149.

“kitap” adlı bölümlerden oluşmuştur. Risâlede gerekli görülen yerlerde bazı müçtehitlerin eserlerine ve isimlerine kaynak göstermek için yer verilmiştir.²¹⁷

Padişahın isteği üzerine yazıldığı için mahkemelerde yürürlükte olan, kadıları bağlayıcı özelliği bulunan bu fetvalar Ebussuûd Efendi'nin vefatının akabinde II. Selim'e de sunulmuş uzun süre yürürlükte olmuştur.²¹⁸

Milli Tettebbûlar Mecmuasında neşri eksik olan Ma'rûzât'ın Almanca tercümesiyle beraber tam bir nüshası Poul Horster ve Ahmet Akgündüz tarafından yayımlanmıştır.²¹⁹

3- *Arâzî-yi Harâciyye ve Öşriyye Kanun ve Fetvâlar (Kanunnâme, Kânûnü'l-muâmelât)*: Ebussuûd Efendi'nin fetva şeklinde düzenlediği Osmanlı mîrî arazi hukukunun temeli olan kanunlar mecmuasıdır. Hemen her kütüphanede bulunmakta olup Ahmet Akgündüz tarafından yayımlanmıştır.²²⁰

4- *Risâle fî vakfi 'l-menkûl ve 'n-nukûd (Mevkîfü'l-'ukûl fî vakfi 'l-menkûl veya Risâle fî cevâzi vakfi 'n-nukûd)*: Arapça yazılan risâlede menkul kıymetlerin vakfedilebileceği ve bunun caiz olduğu konu edilmiştir. *Para vakfi ile alâkalı Risâle ve Fetvâlar* isimli Türkçe nüshası bulunmaktadır.²²¹

5- *Bidâ'atü'l-kâdî li'htiyâcihî fî'l-müstakbel ve 'l-mâzî*: Osmanlıda kadıların mesleki açıdan gerekli görülen usuller konu edilmektedir.²²²

6- *Fetâvâ Kâtiplerine Tenbih*: Fetva soru biçimlerini hazırlayan kişilerin göz önünde bulundurması gereken kuralların yer aldığı bir risâledir.²²³

7- *el-Fetva'l-müteallika bi-beyâni'l-vakti'l-mu'tebere li'l-hasâd ve istihkâki'l-gallât*: Arapça ve Türkçe fetvaların bulunduğu risâlenin konusu araziden hasat edilen ürünün vergi zamanıdır.²²⁴

²¹⁷ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 28-29.

²¹⁸ Akgündüz, “Ebussuûd”, *DİA*, X, 370; Özey, *Ebussu'ûd Efendi*, 156.

²¹⁹ Akgündüz, “Ebussuûd”, *DİA*, X, 370; Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 52; Özey, *Ebussu'ûd Efendi*, 156.

²²⁰ Akgündüz, “Ebussuûd”, *DİA*, X, 370; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 32; Özey, *Ebussu'ûd Efendi*, 164.

²²¹ Akgündüz, “Ebussuûd”, *DİA*, X, 370; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 32; Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 58; Özey, *Ebussu'ûd Efendi*, 161.

²²² Akgündüz, “Ebussuûd”, *DİA*, X, 370; Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 59; Özey, *Ebussu'ûd Efendi*, 168.

²²³ Akgündüz, “Ebussuûd”, *DİA*, X, 370; Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 60; Özey, *Ebussu'ûd Efendi*, 167.

²²⁴ Akgündüz, “Ebussuûd”, *DİA*, 10, 370; Özey, *Ebussu'ûd Efendi*, 164.

8- *Gamezâtü'l-melîh fî evveli mebâhisi kasri'l-'âmm mine't-Telvîh*: Bu Ta'lik türü eser Sadruşşerîa Ubeydullah'm (ö. 747/1346) usûl eserine et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) yazdığı Telvîh adlı hâşiyeye yazılmıştır.²²⁵

9- *Sevâkıbü'l-enzâr fî evâ'ili Menâri'l-envâr*: Ta'lik türü eser Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö.710/1310) Menâru'l-Envâr isimli usûl eserinin birinci kısmına Arapça olarak düşülmüş bir şerhtir.²²⁶

10- *Risâle fî'l-mesh ale'l-huffeyn ve Hasmü'l-hîlâf fî'l-mesh 'ale'l-hifâf*: Araştırma konumuz olan bu esere ileri de değinilecektir.²²⁷

11- *Risâle fî vakfî'l-arâzî ve ba'zı ahkâmi'l-vakf*: Kimi kütüphanelerde *Risâle fî taksîmi'l-arâzî* ismiyle kayda geçen eserin bir de Türkçe nüshası bulunmakta olup Osmanlı arazi hukuku özellikle de irsâdî vakıflar konusu işlenmiş bir risâledir.²²⁸

12- *Risâle fî tescîli'l-evkâf*.²²⁹

13- *Risale fî vakfî't-tavâhîn 'ale'l-arzi'l-mevkûfe li'l-gayr*: Padişahın isteği üzerine yazıla, vakıf arazi üzerinde başkasına ait olan değirmenlerin vakfedilip edilemeyeceğine dair yazılmış bir risâledir.²³⁰

14- *Öşür Hakkında Risâle*: Osmanlı vergi hukukunun şer'î hükümlerini konu alan bir risâledir.²³¹

15- *Tehâfütü'l-emcâd fî evvel-i Kitabi'l-cihâd*: Burhaneddin el-Merğînânî'nin (ö. 593/1196) el-Hidâye isimli eserinin cihat bahsi için kaleme alınmış bir hâşiyedir.²³²

16- *Risâle müteallika bi'l-usûl*: Sadüddin et-Teftâzânî'nin usûl ile alakalı bir eserindeki tespitlerine karşı yaptığı yorumlardan oluşmuş bir risâledir.²³³

²²⁵ Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 370; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 30; Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 56; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 165.

²²⁶ Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 370; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 30; Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 57; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 165-166.

²²⁷ Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 370; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 30; Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 57.

²²⁸ Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 370; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 162-163.

²²⁹ Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 370; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 163.

²³⁰ Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 370; Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 59; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 163.

²³¹ Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 370; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 165.

²³² Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 30; Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 56.

²³³ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 57.

17- *Risâle fî vakfi'n-nukûd (Risâle fî mesâili'l-vukûf, Risâle fî'l-bey'i'l-bâtıl ve'l-vakfi'l-lâzım)*: Kendisi Kazasker iken Para Vakıfları ile ilgili verdiği delilleri konu edinen bir risâledir.²³⁴

18- *Surûtu's-salât (Tuhfetü'l-musallî)*: Kanuni Sultan Süleyman zamanında yazılan namaz ile ilgili konuları ele alan Türkçe bir eserdir.²³⁵

19- *Süknâ ve Girdâr (Gedik Risâlesi)*²³⁶

20- *er-Risâletü'l-hasbiyye fî's-sehâdeti'l-hasbiyye*: Arapça olan eser “ümmü veled” konusunu açıklamak için yazılmıştır.²³⁷

21- *Mes'ebetün müteallikatün bi'l-Kazâi beyne'l-İbâd*: Fetvâ şeklinde olan eser kadılık görevinin hükmünü açıklayan bir risâledir.²³⁸

22- *Risâle fî'l-fikh*: Hâşiye türü bir risâle olan eser Hidâye'nin Bey' başlığından Hıyârü'l-ayb başlığının sonuna kadar konu edilmiştir.²³⁹

23- *Hâşiye ale'l-Hidâye (Kelimât alâ Şerhi'l-Hidâye)*: Hidâye şerh ve hâşiyelerinden alıntılar yapıp, atıflarda bulunup Hidâye'nin salât konusu ile başlayan Lukata konusu ile biten bir hâşiyedir.²⁴⁰

24- *Ta'lika 'ale'l-Hidâye*: Hidâye adlı eserin Kitâbü'l-Bey' bölümüne yazılmıştır.²⁴¹

2.8.3. Hadis

Yapılan araştırmalarda Ebussuûd'un her türden eser kaleme aldığı ancak hadis alanında kitap yazmadığı görülmüştür. Ancak fetvalarından hadis usûl ve metinleriyle alakalı bilgisinin olduğu anlaşılmaktadır.²⁴²

²³⁴ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 59; Özey, *Ebussu'ûd Efendi*, 163.

²³⁵ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 60; Özey, *Ebussu'ûd Efendi*, 169.

²³⁶ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 60; Özey, *Ebussu'ûd Efendi*, 170.

²³⁷ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 61; Özey, *Ebussu'ûd Efendi*, 170.

²³⁸ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 61; Özey, *Ebussu'ûd Efendi*, 171.

²³⁹ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 56; Özey, *Ebussu'ûd Efendi*, 170.

²⁴⁰ Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 55.

²⁴¹ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 30.

²⁴² Düzenli, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 55.

2.8.4. Akaid-Kelam

Ebussuûd'a ait fetva mecmualarında var olan soru-cevap şeklinde kaza ve kader ile ilgili vermiş olduğu bir fetva metni olan *Risâle-i fî Beyâni'l-Kazâ-i ve'l-Kader li Mevlânâ Ebussuûd* isimli risâlesi kelam ilmi bilgisi hakkında kaynak olmaktadır.²⁴³

1- *Sapık mezheplere dair kısa bir risâle*: Cebriyye, Kaderiyye, Râfiziler, Haricîler, Muattıla ve Müşebbihe hakkında yazılan kısa Türkçe bir risâledir.²⁴⁴

2- *Risâle fî beyâni'l-kazâ ve'l-kader li Mevlânâ Ebussuûd*: Ebussuûd'a aidiyeti şüpheli olan risâlenin Kemalpaşaoğlu'na aidiyeti şüpheli bulunan "Levh-i Mahfuz" adlı risâle ile taşbasması olarak basılmış tek nüshadır.²⁴⁵

3- *Risâle-i İmaniyye*: Ebussuûd'a aidiyeti şüpheli olan Türkçe bir eserdir.²⁴⁶

2.8.5. Tasavvuf

Tarikat şeyhi olan babasından ilk tahsilini tamamlayan Ebussuûd Efendi'nin âbid ve zâhid bir kişi olduğu bildirilmektedir.²⁴⁷

Fetva şeklinde raks ve devrân konusu üzerine yazılmış *Risâle fî Hakki Devrân-i Sûfiyye* ile Vahdet-i vücûd konusu üzerine Farsça olarak yazılmış bir şerh olan *Şerhu Zî Deryây-yı Şehâdet* isimli eserleri tasavvuf üzerinedir.²⁴⁸

2.8.6. Dil Ve Edebiyat

Arap dili ve Edebiyatı hakkındaki bilgisi için Arapça risâlelerinden, meşhur tefsirinden ve fetvalarından anlaşılmaktadır.²⁴⁹

1- *Risâle fî ma'na Çalab*.²⁵⁰

2- *Galatü'l-Avâm (Galatât-ı Ebussuûd, Risâle fî tashîhi'l-elfâzi'l-mütedâvile beyne'n-nâs ve Sakatâtü'l-'avâm)*: Şerhi yapılmış olan eser halk arasında günlük

²⁴³ Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 371; Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 34; Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 61.

²⁴⁴ Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuûd Bibliyografyası*, 62; Özay, *Ebussu'ud Efendi*, 181.

²⁴⁵ Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuûd Bibliyografyası*, 62; Özay, *Ebussu'ud Efendi*, 181.

²⁴⁶ Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuûd Bibliyografyası*, 62; Özay, *Ebussu'ud Efendi*, 181.

²⁴⁷ Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 56-57.

²⁴⁸ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 61.

²⁴⁹ Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*, 56.

²⁵⁰ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 62.

konuşmada yanlış ifade edilen birtakım kelimeler üzerine yazılmış küçük Türkçe bir risâledir.²⁵¹

3- *Risâle fi'l-lüga*: Arapça şerh edilen bu eser Arapça-Türkçe bir lügattir.²⁵²

4- *Risâle müteallika bi bahsi'l-izâfe fi Kâfiyeti İbni'l-hâcib*: Bu eserde Kifâye'deki "izâfet" tarifine yapılan yorumların değerlendirmesi yapılmıştır.²⁵³

5- *Risâletün fi'l-fark beyne'l-makâm-i ve'l-mukâm*: Fetva şeklinde olan risâle "mukâm" kelimesinin harekesi ve harekeye göre aldığı anlamları konu almıştır.²⁵⁴

6- *El-Kasîdetü'l-mîmiyye*: Birçok âlim tarafında şerh edilen doksandan fazla beyitten oluşan bu eser Ebussuûd'un en meşhur kasidesidir.²⁵⁵

7- *El-Kasâidü'l-'Arabiyye*: Arapça kasidelerin toplandığı mecmuadır.²⁵⁶

8- *Kaside fi risâi's-Sultân Süleymân*: Sultan Süleyman'a yazılmış Türkçe mersiye türü bir eserdir.²⁵⁷

9- *Münşeât-ı Ebussuûd*: Resmîyetle alakalı yazılardır.²⁵⁸

2.8.7. Münâzara

Kaynaklarda *Tuhfetü't-Tullâb* isiminde eseri bulunduğu geçmekte ise de eser görülmemiştir.²⁵⁹

2.8.8. Mektup

Ebussuûd Efendi'nin kütüphanelerde kimisinin muhatabı belli kimisinin belli olmayan çeşitli mektupları bulunmaktadır. Bu mektuplardan Türkçe olanları Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır.²⁶⁰

2.8.9. Muhtelif Eserleri

²⁵¹ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 33; Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 370-371; Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 62; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 175.

²⁵² Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 62.

²⁵³ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 62.

²⁵⁴ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 62; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 178.

²⁵⁵ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 63; Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 371; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 175-176.

²⁵⁶ Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 371; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 176.

²⁵⁷ Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 371; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 176.

²⁵⁸ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 33; Akgündüz, "Ebussuûd", *DİA*, X, 371; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 177.

²⁵⁹ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 33; Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 63; Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 184.

²⁶⁰ Abdülkadir Dağlar, "Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin Türkçe Mektupları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Ege Üniversitesi, 2001); Özay, *Ebussu'ûd Efendi*, 182-183.

*Risâle fî Beyân-i Kat'î'l-İlim ve Duânâme (Risâlefi'l-Ed'îyyeti'l-Me'sûra, Risâle-i Merğûbe),*²⁶¹ ile *Nasihatları, Takrizleri, İbretnümâ, Baytarnâme, Risâle-i Bezirgân, Risâle der beyân-i İyârât, Lübbü'l-ahzâb li cem'î'l-ihvân ve'l-ahbâb ve Risâle-i tahkîkiyye-i Hazreti Seyyid Sinan* gibi eserleri de bulunmaktadır.²⁶²

2.9. RİSÂLE Fİ'L-MESH 'ALE'L-HUFFEYN

2.9.1. Telif Amacı, Süreci ve Ebussuûd Efendi'ye Nisbeti

Osmanlı âlimleri arasında ilk dönemlerden itibaren ihtilafli bir konu olan mesh 'ale'l-huffeyn meselesi 14. yüzyıldan beri caiz olduğu kabul edilen ve halk arasında da uygulanan bir yöntem olmuştur. Ancak 16. yüzyılın ortalarında devrin Şeyhülislamı Çivizâde'nin vermiş olduğu olumsuz fetva sonucu oluşan ihtilafın neticesinde konuya açıklık getirmek için değişik müellifler aracılığı ile risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn konulu birçok risâle kaleme alınmıştır. Ebussuûd Efendi'nin mesh risâlesinin telif süreci de bu şekilde başlamıştır. Çivizâde'nin bu olumsuz fetvasından dolayı bu konu insanlar arasında yayıldıktan sonra tekrar gündeme oturmuş, tartışmalara ve fikirlerin ayrışmasına sebep olmuştur. Toplum içinde sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a kadar konu ulaşınca Sultan Süleyman fukahâdan meselenin araştırılmasını ve izahının yapılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine 16. asrın fukahâsı bu konu üzerine risaleler yazmışlardır. Çivizâde'nin görüşü diğer âlimler tarafından uygun bulunmamış ve sonuçta Çivizâde şeyhülislamıktan azledilerek ilk kez şeyhülislamlık görevinden alınan isim olmuştur.²⁶³

Ebussuûd Efendi'nin bu risaleyi niçin yazdığına dair birkaç görüş ileri sürülmektedir. Bu görüşlerden birisi oğlu Mustafa için yazıldığına dair olanıdır. Başka bir gerekçe olarak Şeyhülislam Çivizade'nin mesh hakkında Hanefî Mezhebinde delil olmadığı şeklinde vermiş olduğu fetvası üzerine Kanuni Sultan Süleyman üzüldüğü için yazıldığıdır. Bir

²⁶¹ Aydemir, *Ebussuûd Efendi*, 34; Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 65.

²⁶² Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 65; Özey, *Ebussu'ud Efendi*, 184.

²⁶³ İnanır, "16. Asır Fukahâsı Arasında Mestler Üzerine Mesh Tartışmasında Muhalif Bir Söylem: Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin "Risâle fi'l-Meshi ale'l-Huffeyn"'in Tahkik, Tercüme Ve Değerlendirilmesi", 261-268.

başka iddia ise halkın kış günü güçlük ve sıkıntılardan kurtulması için Kanuni'nin buyruğu üzerine yazılmış olmasıdır. Risalenin mukaddimesinde Ebussuud Efendi yazılış amacını çuha ve kirbas üstüne giyilen mestler üzerine mesh etmenin uygun olup olmadığının ihtilafa sebep olması sonucunda tartışmanın oluştuğu ve bu tartışmanın padişaha iletilmesi neticesinde Kanuni'nin emri üzerine yazılmış olduğunu bildirmiştir. Ebussuud'un fetvalarında, risâlelerde tartışılan konular da yer almaktadır.²⁶⁴

Arapça, Farsça ve Türkçe Osmanlı kültüründe hâkim olan dillerdir. Tez konumuz olan Risâle fi'l-mesh 'ale'l-huffeyn isimli eserin Cemal Kalkan tarafından yazma kütüphanelerinde birisi Türkçe diğerleri Arapça olmak üzere yedi adet nüshası tespit edilmiştir. Yazılan her bir nüshada çuha ve kirbas üzerine giyilen mestler üzerine mesh etmenin caiz olup olmadığı konu olarak işlenmiştir. Konunun kaynakları ile işleniş şekli nüshalarda farklılık arz etmekle birlikte Türkçe olan nüshada ele alınan konunun arka planına da değinilmiştir. Nüshaların Ebussuud Efendi'ye aitliği noktasında Kalkan'ın yapmış olduğu tahkikli neşr çalışmasında Türkçe nüshanın serlevha kaydı notunda, Arapça nüshanın ise ferağ kaydı notunda yer alan bilgiyi kaynak olarak göstermiştir.²⁶⁵

2.9.2. Nüshaları ve Aidiyet Sorunu

İhtilaf nedeniyle Risâle fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn adıyla yazılan risâlelerin nüshalarının aidiyetiyle ilgili ilerleyen dönemlerde bir takım sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Risâlelerin kütüphanelere kayıtları tutlurken müstensih hataları, isim benzerliği, daha çok bilinen bir âlime isnad etmek veyahut dikkatsizce yapılan kayıtlar gibi sebeplerle müelliflerinde bazen karışıklıklar olabilmektedir.²⁶⁶

Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi fetvasını savunmak için birisi Arapça diğeri Türkçe olmak üzere iki risâle yazmıştır. Bu yazılan risâlelere karşı görüş bildirmek amacıyla farklı müellifler tarafından birçok risâle kaleme alınmıştır. Aynı yönde fetva

²⁶⁴ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları*, 57; Cemal Kalkan, "Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Risâle Fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn'i Adlı Eserinin Tahkikli Neşri", *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, 2, (2017): 147.

²⁶⁵ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları*, 57-58; Kalkan, "Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Risâle Fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn'i Adlı Eserinin Tahkikli Neşri", 146-147.

²⁶⁶ Ahmet İnanır, "16. Asır Mesh Tartışmalarında "Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn" Adlı Türkçe Bir Risalenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme", *İslam Medeniyet Tarihi Araştırmaları III*, ed. Kubat Ali Topçubay, Selçuk Kırtepe (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2023), 10.

veren Ebussuûd Efendi ve Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi de Çivîzâde'ye reddiye mahiyetinde risâle telif etmişlerdir.²⁶⁷

Kalkan'ın yapmış olduğu araştırmada kütüphane kataloglarına Risâle fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn adıyla kayıtlı olan risâlenin nüshaları tespit edilmiştir. Risâlenin Topkapı Sarayı Müzesi Revan bölümünde bir adet, Süleymaniye Kütüphanesi'nde altı adet olmak üzere toplam yedi nüshasına ulaşılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Revan bölümünde bulunan nüsha 683 demirbaş numarasıyla kayıtlı olup altın parlağı ile süslü her bir sayfa 11 satırdan oluşan 25 varak bulunmaktadır. Okunaklı bir hatla yazılan nüshada taliklere yer verilmemiştir.²⁶⁸

Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki altı adet nüshanın bir tanesi Yeni Cami bölümünde bulunmaktadır. 376-001 demirbaş numarasıyla kayıtlı 12 varaktan oluşan bu nüshanın sayfa satır sayısı 21'dir. Risâlenin adı ve temellük kaydı unvan sayfasında bulunmaktadır. Ara ara taliklere yer verilmiştir. Pertev Paşa bölümünde 621-020 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunan nüsha satır sayısı 32 olan 4 varaktan oluşmaktadır. Osmanlı Türkçesi ile talik yazısıyla yazılan nüshanın unvan sayfası bulunmadığından katalog numarası, temellük kaydı ve nispeti ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak müellife aidiyeti serlevha kaydında mevcuttur. Kasidecizâde bölümünde bulunan nüsha 710-015 demirbaş numarası ile Arapça talik yazısıyla kayıtlıdır ve 9 varaktan oluşmaktadır. Risâlenin aidiyeti serlevha kaydında açık bir şekilde yazılmış ve sayfaları 23 satırdan oluşmaktadır. Birkaç risâleden oluşan mecmua içinde yer alan nüshaya ferağ kaydı sonradan konmuştur. Laleli bölümündeki nüsha 876 demirbaş numarası ile Arapça talik yazısıyla 12 varak olup sayfalar 21 satırdan oluşmaktadır. Ara ara sayfa kenarlarında talikler bulunan risâlenin altın parlağı süslemeleri ilk varaklarda bulunmakta ve diğer varaklarda devam etmemektedir. Yazımında siyah mürekkep kullanılan nüshanın cümle sonlarında kırmızı mürekkeple noktalama işareti konulmuştur. Ferağ kaydı bulunmayan risâlenin ismi uzun bir şekilde yazılmıştır. Şehid Ali Paşa bölümünde 936-001 demirbaş numarasıyla Arapça nesih yazı ile kayıtlı olan nüsha 23 varaktan müteşekkil ve sayfa satır sayısı 13'tür. Sayfa kenarları talikler bulunan nüshanın unvan sayfası ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır. Ferağ

²⁶⁷ İnanır, "16. Asır Mesh Tartışmalarında "Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn" Adlı Türkçe Bir Risâlenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme", 14-15.

²⁶⁸ Kalkan, "Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin Risâle Fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn'i Adlı Eserinin Tahkikli Neşri", 147-150.

kaydı da bulunmaktadır. Şehid Ali Paşa bölümünde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış, 3 varak ve 27 satırdan oluşan, talik yazısı ile kayıtlı bir nüsha daha bulunmaktadır.²⁶⁹

Kalkan tarafından tahkikli neşrinin yapılmasının sebebi asıl müellif metnini nüshalardan hareketle yeniden elde etmektir. Risâlenin tahkikini yaparken, Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa bölümündeki Arapça nüshayı esas alarak yine aynı kütüphanenin Laleli, Yeni Cami bölümlerinde kayıtlı nüshaları ile Topkapı Sarayı Müzesi Revan bölümünde kayıtlı bulunan nüshayı dikkate alıp yeni metni oluşturmuştur.²⁷⁰

Cemal Kalkan'ın çalışmasından sonra mesh risâleleri üzerine Ahmet İnanır da bir araştırma yapmıştır. Kalkan, İstanbul Kütüphanesi Pertev Paşa bölümünde kayıtlı Türkçe nüshayı Ebussuûd Efendi'ye isnad etmiştir. İnanır'ın yapmış olduğu araştırma neticesinde Osmanlı Devleti'nde meşhur olmuş, birçok eserin sahibi olan ve çoğu eserin de kendilerine nispet edildiği Ebussuûd Efendi ile İbn Kemal'e isnad edilen Türkçe risâlelerin aslında Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'ye ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada iki Türkçe nüshası tespit edilen risâlelerden Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümü, numara 3682'de varak 185b-189b'de yer alan bir nüshası serlevha kaydında “Risâle fi beyâni'l-mesh ale'l-Huffeyn li-İbn Kemal Paşa” ismiyle İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534) adına kayıtlı bulunmuştur. Kütüphane kataloğunda Fenârîzâde'ye isnad edilen nüshanın talik yazısıyla yazılmış ve satır sayısının da 21 olduğu tespit edilmiştir. İkinci nüshanın ise aynı kütüphanenin Pertev Paşa bölümünde, 621/020 numarada, 43a-45b varaklarında kayıtlı olduğu, serlevhasında “Risâle fi'l-mesh te'lif-i sultani'l-ulemâ-i Ebussuud rahmetüllahi aleyh” isminde Ebussuûd Efendi'ye nispetle altın sarısı renginde, dört varak ve talik yazısı ile 32 satır şeklinde kayıtlı bulunmuştur.²⁷¹

Bu iki nüshanın Fenârîzâde'ye ait olduğu ispatlanmıştır. Çünkü İbn kemal, Çivîzâde'den önce şeyhülislamlık görevinde bulunmuş ve onun döneminde yün, pamuk, ketenden yapılmış çoraplar üzerine giyilen mestler üzerine mesh meselesi olmamıştır. İbn Kemal vefat ettikten yedi yıl kadar sonra bu mesele tartışılmış ve üzerine risâleler kaleme alınmıştır. Bu sebeplerden ötürü risâlenin Esad Efendi bölümündeki bir nüshasının İbn

²⁶⁹ Kalkan, “Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin Risâle Fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn'i Adlı Eserinin Tahkikli Neşri”, 148-150.

²⁷⁰ Kalkan, “Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin Risâle Fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn'i Adlı Eserinin Tahkikli Neşri”, 150.

²⁷¹ İnanır, “16. Asır Mesh Tartışmalarında “Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn” Adlı Türkçe Bir Risâlenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme”, 16-17.

Kemal'e isnadı Ahmet İnanır tarafından hatalı görülmüştür.²⁷² İnanır, Pertev Paşa bölümündeki Ebussuûd Efendi'ye isnad edilen nüshanın 22 satırlık Arapça başlangıç bölümü ile Fenârîzâde'nin "Risâle fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn" adlı Arapça risâlesinin giriş kısmının aynı olması, bu Türkçe nüsha ile Ebussuûd Efendi'nin diğer nüshaları arasında bir ilişkinin bulunmaması gerekçesiyle, sırf serlevha kaydına dayanarak bu nüshanın Ebussuûd Efendi'ye ait olduğunun söylenemeyeceğini dile getirmiştir.²⁷³

Ebussuûd Efendi'nin mesh risâlesinin tehkikli neşrini yapan Kalkan, Türkçe risâlenin serlevha kaydına göre Ebussuûd Efendi'ye ait olduğu tespitinde bulunmuştur.²⁷⁴ Fakat yapılan son araştırmada bu iki Türkçe nüshanın da ilk dört satırının aynı olması ve Pertev Paşa bölümündeki Ebussuûd Efendi'ye isnad edilen nüshanın başlangıç bölümü hariç ikisinin de aynı içeriğe sahip olması, nüshaların müelliflerinin hatalı olduğu görüşünü desteklemektedir.²⁷⁵ Kısaca Kalkan'ın yapmış olduğu çalışmada kütüphane ile serlevha kaydında yer alan bilgilere göre ve Ebussuûd Efendi'nin diğer nüshaları ile kıyaslamadan değerlendirme yaptığı söylenebilir.²⁷⁶

2.9.3. İçeriği ve Üslûbu

Osmanlı döneminde genelde güncel tartışmalar neticesinde kaleme alınan risâleler âlimlerin kendi görüşlerini ifade etmede veya ihtilafli konulara karşı düşüncelerini dile getirmede başvurulan yegâne bir edebi yöntem olmuştur. Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin mesh risâlesi de güncel mesele üzerine kaleme alınan bir eserdir.²⁷⁷

Yaklaşık yirmi varaktan oluşan risâle bir mukaddime ve iki bölümden oluşmaktadır. Müellif üç varaktan oluşan başlangıç kısmında Allah'a (c.c.) hamd ve dua, Peygamber'e (s.a.v.) salat ve selam ile başlamıştır. Devamında lifâfe, çuha ve kirbas üzerine giyilen mestler üzerine mesh etme meselesinin ne denli sıkıntılara sebep olduğu mübalağalı bir

²⁷² İnanır, "16. Asır Mesh Tartışmalarında "Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn" Adlı Türkçe Bir Risâlenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme", 18.

²⁷³ İnanır, "16. Asır Mesh Tartışmalarında "Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn" Adlı Türkçe Bir Risâlenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme", 22.

²⁷⁴ Kalkan, "Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin Risâle Fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn'i Adlı Eserinin Tahkikli Neşri", 148-149.

²⁷⁵ İnanır, "16. Asır Mesh Tartışmalarında "Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn" Adlı Türkçe Bir Risâlenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme", 18.

²⁷⁶ İnanır, "16. Asır Mesh Tartışmalarında "Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn" Adlı Türkçe Bir Risâlenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme", 22.

²⁷⁷ Kalkan, "Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin Risâle Fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn'i Adlı Eserinin Tahkikli Neşri", 144.

şekilde ve edebi bir dille anlatılmıştır. Bu meselenin her yere yayıldığı, fikir ayrılıklarına yol açtığı ve hatta inancı sarsacak derecede fitnelerin ortaya çıkmasına neden olduğu ifade edilmiştir. Ebussuûd Efendi risâlenin başlangıç kısmında risâleyi sunacağı padişahı, övgü dolu sözlerle yücelttikten sonra şu şekilde açıklamıştır; “...sultanların sultanı, Sultan Selim Han oğlu, Sultan Süleyman Han’dır”. Yine bu bölümde kendisinden de gayet mütavazi bir dille şu şekilde bahsetmiştir; “...övlümüş olan divanın hizmetçilerinin en zayıfına, yüce eşğinin hizmetkârlarının en hakirine, iyilik ve ihsanının dost ve arkadaşına, hizmetinden sorumlu olana, o da fakir olan bu kuldür”. Konunun Sultan Süleyman Han’a ulaşması ile sultanın da emrinin vaki olması üzerine risaleyi kaleme aldığını da bu kısımda bildirmiştir.²⁷⁸

Risaleyi yazmak için İslam Hukukunun muteber eserlerinin en ince ayrıntısına kadar dikkat ederek ulaştığı bilgileri risâleye yerleştirdiğini ifade eden Ebussuûd Efendi bir varaktan oluşan mukaddime kısmında usul ve fîrû konusunda mütehassıs olan fukahânın bıraktığı kitapların incelenmesi noktasında âlimlerin titizlikle ve bütün tecrübelerini de kullanarak araştırma ve düşünme işini iyi bir şekilde yaptığı vakit işin özünün ve kabuğunun birbirinden ayrılmış olacağını konu edinmiştir. Yine bu kısımda İslâm Hukuku kaynaklarının hiçbirinde bu meselenin açıklanması ile ilgili herhangi bir bilginin zikredilmediği, sadece mestler hakkında basit açıklamaların bulunduğu ancak cürmük ve kirbas üzerine giyilen mestler üzerine mesh konusunun açıklanmadığı dile getirilmiştir. Âlimlerin bir kısmı müspet ve menfi herhangi bir açıklama yapmazken birçoğu bu meseleye cevaz vermiş, bir kısmı ihtiyatlı davranmaya çalışarak tedbirli bir şekilde görüş ortaya koyduklarından dolayı müteahhir ulemânın deliller eklemek suretiyle konunun sabitleşmesine ihtiyaç duydukları ifade edilmiştir.²⁷⁹

Yaklaşık üç varak olan birinci bölümde müellif mestler üzerine mesh etmenin sahih olabilmesi için abdestli giyilmesi gerektiğine ve bunun delili olan hadislere kaynaklarıyla birlikte yer vermiştir. Mest ile ayak arasında lifâfe, kirbas veya bunlara benzer bir şey var iken mesti giymenin meshe engel olmadığını örnekler vererek açıklamıştır. Tefsir kitapları ile fetva kitaplarında bulunan ibarelerde ve hadislerde geçen “ayağını meste girdirme (idhal)” lafzının mutlak olduğunu yani bir sınırlama getirmediğini, bu mestlerin

²⁷⁸ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 1ab, 2ab.

²⁷⁹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 2b, 3a.

içine bir şey giyilsin ya da giyilmesin mesh kabul ettiğini vurgulamıştır. Bu duruma itiraz edenlerin delil getirmesi gerektiğini ancak bununla ilgili ne bir hadis, ne müçtehitlerden bir görüş, ne de meşayıhtan bir söz bulunmadığını söylemiştir. Bilakis bu hususta tahsiste bulunan âlimlerin baştan sona ibareleri mücerred olarak yazdıkları dile getirilmiştir. Yani ayağa mest giyilsin de nasıl giyilirse giyilsin şeklinde. Mutlak lafızları açıklarken ayağına mest giyen kimsenin kullandığı yemin ifadelerine, yeminin kefaretime ve namazda kerahat vakitlerine kısaca hadislerden örnekler vererek, İmam Şâfiî'nin ve Ebû Yusuf'un da bu konulardaki görüşlerine değinerek değerlendirmesini yapmıştır.²⁸⁰

Cürmük²⁸¹ konusunu da ele alan müellif mestin üzerine cürmük giyilmişse, mestin veya lifâfenin üzerine mest giyilmişse mesh yapıp yapılmayacağı şeklinde tartışmaların da olduğunu ifade etmiştir. Cürmük konusunda da mutlak olan hadislerdeki lafızları mutlak olarak kabul etmemiz gerektiğine vurgu yapan müellif, insanlar arasında adet haline gelmiş olan meselede bu şekilde bir sonuca ulaşamayacağını dile getirmiştir.²⁸²

Ebussuûd Efendi risâlenin ikinci bölümüne Hanefî mezhebi ulemâsının mestler üzerine giyilen cürmük konusundaki görüşünü vererek başlamıştır. Ulemâ cürmuğun caiz olduğunu açıklarken bedel konusuna değinmiştir. Müellif ulemânın, cürmuğun altında bulunan mesti, her ne kadar mesh yapılabilecek durumda olsa da yok hükmünde kabul ettiğini ve cürmuğun mestten değil de ayaktan bedel olduğu görüşünü dile getirmiştir. Kendisinin de aynı görüşte olduğunu bildiren Ebussuûd Efendi bir kişinin ayak ile cürmük arasındaki mesti, mest olarak kabul etme niyeti olmadığında elini cürmük içine sokarak mesti mesh etmesinin caiz olmadığını vurgulayarak görüşünü açıklamıştır.²⁸³

Cürmük için geçerli olan durumun lifâfe üzerine giyilen mest ve çarık için de geçerli olduğu kaydedilmiştir. Bu açıklamanın kaynağının birinci olarak bu konudaki nassın delaleti, ikinci olarak da çarık, mest, cürmük gibi şeylerin ayak yerine bedel olduğunu ifade etmiştir. Müellif, usulü fıkıhta geçen darp (Bir şey ile veya bir şeye vurmak, dövme) ve te'fif²⁸⁴ (homurdanmak, oflayıp poflamak, bir şey hakkında söylenmek)

²⁸⁰ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 4ab, 5ab, 6ab.

²⁸¹ Cürmük: Küçük mest, çizme, patik gibi şeyler

²⁸² Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 6b.

²⁸³ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 7a.

²⁸⁴ isrâ, 17: 23. "Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle".

konusundaki gibi hakkında nas bulunan şeyle hüküm vermek dururken, hakkında nas bulunmayan şeyle hüküm vermenin münasip olmayacağını bilakis nassın delaletiyle sabit olan bütün konularda olduğu gibi hükmün dayanağı hususunda da misliyyetin yeterli olacağını söylemiştir.²⁸⁵

Cürmûkla ilgili açıklamalara devam eden müellif, “*Mestler cürmuğun hükmünü pekiştirmez de zayıflatmaz da, cürmuğun görevi mestin üzerini kapatmak ve onun görevini yapmaktır*” demiştir. Cürmuğun iki özelliğinden bahseden Ebussuûd Efendi, hüküm yetkisinin cürmûkta bulunduğunu dile getirmiştir. Bu iki özellikten birinin cürmuğun altındaki mestle birlikte düşünülüp birleştirildiğini dolayısıyla kullanım ile amacı bakımından altında olana tabi kılındığı ve kitapların çoğunda da zikredildiği üzere iki katmanlı bir mest gibi sayıldığını ifade etmiştir. Cürmuğun ikinci özelliği ise mesh etmenin sahihliğinde düşünülen mana dışında, kendisinde hiçbir şey gözetilmeksizin yalnız olması, bu sebeple yalnız ayağın yerine geçmesi ve işlevi kendisine devredilmiş olması, altındaki mestleri de itibar seviyesinin altına düşürmesi olduğunu söylemiştir. Bu iki olgunun her birinin, diğerini gözetmeden, gerekli olana götüren bağımsız bir yol olduğunu ve ihtilafın esasının cürmûk altında olana bağlanması birinci nedenden değil ikinci nedenden kaynaklandığını söylemiştir.²⁸⁶

Ebussuûd Efendi, mestlerin itibar derecesinin düşmesi ve varlığının yokluk hükmünde olması onun gerçekliğiyle ve alışlagelmiş uzunluk, genişlik, incelik ve kalınlık gibi özelliklerden herhangi biriyle ilgili olmadığını, giyildiği şeyin altında amaçlanan şeyi tamamlamak için kullanıldığını söylemiştir. Amacın kim giyerse onu ısıtmak ve mestten faydalanmak olduğunu, görüntülerin ve belirtilerin değil de anlamların ve amaçların önemli olduğunu belirtmiştir.²⁸⁷ Çorabın üzerine mesh edilmek için geçerli sayılan manaları bir araya getiren giyilebilir bir eşya olması da mest anlamına gelmediğini, dolayısıyla önemli olanın şekli değil, kullanımdan kastedilen anlam olduğunu ifade etmiştir. Cürmûk üzerine mesh etme hakkında geçerli olan naslardan Hz. Ömer, Hz. Bilal ve Muğire b. Şu’be’den (r.anhüm) rivayet edilen delillere yer vermiştir.²⁸⁸

²⁸⁵ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 7b.

²⁸⁶ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 9b, 10a.

²⁸⁷ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 10b, 11a.

²⁸⁸ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 11b.

Eşyle kasıtlı olarak birlikte olan Arabi hadisine de değinen Ebussuûd Efendi suçun anlamının dilde sabit olduğunu ve dil ehlinin her biri tarafından anlaşıldığını dile getirmiştir.²⁸⁹ “*Kılıçtan başka öldürme (kisas) yoktur*” hadisindeki anlamın kişinin üzerine ceza manası ile sabit olduğunun dil olarak anlaşıldığını ifade etmiştir. Her ne kadar bir içtihad meselesi olsa da hükmün anlam bakımından ikincil olduğu gerçeğini gözden düşürmeyeceğini, sebebinin de hükmün bağlandığı anlamın kökeninin dilsel bir kavram olduğunu söylemiştir. Bedevilerin söylediği özel fiilin oruç tutma suçu olduğunu herkes bilmektedir. Bunu gerektiren bir hükmün bulunduğu, dilinin herkes tarafından bilindiği ancak bunun özelliğini bilmediği bu yüzden Allah Rasulü’ne geldiği ifade edilmiştir.²⁹⁰

Te’fif, canı sıkıldığında üzüldüğünde dudakların çıkardığı belirli bir biçimi olan bir fiil olduğu gibi cürmük da şekil, renk, küçüklük, büyüklük gibi çeşitli özellikleri bünyesinde barındıran özel bir maddeden elde edilmiş bir forma sahip olduğunu, bunun kastedilen manasının farz olan yeri örtmesi ile mesafeyi katetmeye uygun olması gerektiğini ifade etmiştir. Te’fifin yasak olması gibi, insanların onu çıkarıp altındaki mesti mesh etmeye veya ayakları yıkamaya zorlanacaklarını, cürmuğun üzerine mesh etmenin caiz olmasının bir maddeye veya diğerine özgü olmayacağını söylemiştir. Mesh etmenin caiz olması demek altında hiçbir şey olmasa veya lifâfe gibi üzerine mesh uygun olmayan bir şey olsa da mesh edilmeye uygun başka bir şeyin üzerine giyildiği anlamına gelmeyeceğini zikretmiştir. Hatta zikredilen mananın gerçekleşmemesi halinde sanki büyük bir delik varmış gibi üzerine mesh edilmesinin caiz olmayacağını da dile getirmiştir.²⁹¹

Cürmuğun hakikati aslında mest üzerine mesttir. Akli bilginin kanaate bağlı olduğu kabul edilirse hedeflere ulaşılır. Cürmuğun, olayın ayağın fonksiyonuna aktarılmasını engellediğini ifade etmiştir.²⁹²

Son olarak bu kadar bilgiden sonra konunun mantığının bilinmesinin ister dildeki metinden bilinsin veya imamlardan alınsın konunun fer’de²⁹³ doğrulanmasına bakmaktan

²⁸⁹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 13b.

²⁹⁰ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 15a.

²⁹¹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 18ab.

²⁹² Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 19ab.

²⁹³ Fer’: İslâm hukukunun ameli-tatbikî bölümünü ve miras hukukunda alt soy hısımları ifade eden fıkıh terimi.

başka seçenek kalmadığına ve bunun da kimseye gizli olmayan bir şey olduğu, üzerlerine mesh etmenin sıhhati için sayılan özelliklerin toplanmasında mest ile cürmûk arasında hiçbir fark bulunmaması gerektiğinin açık olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁴

Mukaddime kısmında İslam hukukunun temel kaynaklarından bahsederken isimlerini tek tek zikretmeyip “uzun ve kapsayıcı olan, ışığında yol bulunan, izine uyulan, büyük imamlara, değerli şeyhülislamlara ve âlimlere ait olan ilim kitapları” şeklinde edebi bir ifade kullanmıştır.²⁹⁵

Hanefî mezhebinin cürmûk üzerine mesh etmenin caiz olduğuna dair görüşünü verdikten sonra müellif “*cürmûk üzerine meshin caiz olmadığını söyleyenler*” ifadesi ile Cîvizâde’ye de atıfta bulunmuştur.²⁹⁶

“În külte, fein kulte, in kîle, fein kîle” ibareleri ile başlayan sorularla konuyu detaylandırarak “kultü, kulnâ, in ebîte, izâ tehemmet, fenekûl” lafızlarıyla başlayan cevaplar vererek açıklamalarda bulunmuştur.²⁹⁷

Hanefî mezhebine mensup olan müellifimiz eserinde kendi mezhebinin görüşünü verirken “ashâbunâ, meşayihimiz, müteahhir ulemâ, eimmetünâ” ifadesini kullanmıştır. Bir konu hakkında mezhebin görüşünü ifade ederken “biz” tabirini kullanmıştır.²⁹⁸

Müellif, pek çok konuda Ebû Hanife, İmam Şâfiî, İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’in görüşlerine yer vermiştir. Birbirlerine ihtilaf ettikleri yönlerine değinmiştir.²⁹⁹ Müellif özellikle çoğu konuda İmam Şâfiî’nin görüşlerini naklettikten sonra ayet ve hadislerden deliller göstererek Şâfiî mezhebine karşı Hanefî mezhebinin görüşlerini savunmaktadır.

²⁹⁴ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 20a.

²⁹⁵ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 3a.

²⁹⁶ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 9a.

²⁹⁷ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 9ab, 10b, 12ab, 13a, 14b, 15a, 17b, 18a.

²⁹⁸ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 3b, 5b, 6a, 7a, 8a, 8b, 10b.

²⁹⁹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 5b, 6a, 6b, 8a, 11a, 12a, 12b, 14b, 15b.

Kaynak olarak kullandığı eserlerin isimlerini zikretmiş ancak bazılarının yazarlarının isimlerini verirken bir kısmının vermemiştir. Bazılarının da kütüphane bilgilerine yer vermiştir.³⁰⁰

2.9.4. Kullanılan Kaynaklar

Osmanlı Devleti'nde resmi olarak Hanefî mezhebi kabul edildiğinden ve kendisi de bu mezhebe mensup olan Ebussuûd Efendi risâlesinde Hanefî âlimlerinin eserlerinden yararlanmıştı. Bu bağlamda konuya açıklık getirmek için usulü fıkıh, fûrûu fıkıh, hadis, tefsir ve fetva kitaplarından istifade etmiştir. Yeri geldikçe aynı eserlere atıfta bulunmuştur.

Ebussuûd Efendi risâlesinin birinci bölümünde mestler üzerine mesh etmenin sahih olabilmesinin sıhhat şartının abdestli bir şekilde giyilmiş olması hususunda delil olan hadisi şerifler için el-Kâkî'nin (ö. 749/1348) *Mi'râcü'd-dirâye ilâ şerhi'l-Hidâye*'si³⁰¹ ve Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *Câmiu'l-usûl fî ehâdisü'r-rusûl*³⁰² adlı eserlerine başvurmuştur. Bu eserlerde Hz. Ömer'den rivayet edilen “*Abdest almak suretiyle temizlenmiş olan ayaklarını meste soktuğün zaman artık o meste mesh yapabilirsin*” hadisi ile Muğire b. Şu'be'den rivayet edilen daha önce de bahsi geçen “*Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte idim, abdest aldı. Ben mestleri çıkarmak için davrandım. O (s.a.v.) “onları bırak çünkü ben onları abdestli iken giydim*” hadisi delil olarak gösterilmiştir.³⁰³

Ebussuûd Efendi risâlede Mâide suresi 6. âyette yer alan ercül kelimesinin esreli okunması durumunda İmam Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-*

³⁰⁰ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 4b, 5a, 5b, 6a, 8a, 8b, 9a, 11a, 14a.

³⁰¹ Hanefî fakihî Kıvâmüddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî'nin *Mi'râcü'd-dirâye ilâ şerhi'l-Hidâye* isimli eseri Merginânî'nin *el-Hidâye*'sine yazılmış bir şerhtir. Müellif, eserinde dört mezhep imamının görüşlerini bir araya getirmiş sahih olanları belirtmiştir. Ara sıra soru cevap yöntemine başvurmuş ve eserin sonuna Kudûrî'nin Muhtaşar'ını esas alarak ferâiz başlığını eklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Kayapınar, “Kâkî”, *DİA*, TDV İSAM, C. 24, b.y. 2001, 216. Eserde atıf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 4b, 6b, 8a, 10a.

³⁰² Hadis ve tefsir âlimi, edebiyatçı ve biyografi yazarı olan Ebü's-Seâdât Mecdüddin el-Mübârek b. Esîrüddin Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İmam Mâlik'in eserlerinden alfabetik olarak konularına göre hadisleri sıralayarak telif ettiği bu eseri üzerine birçok çalışma yapılmış ve bazı âlimler tarafından neşredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Osman Koçkuzu, “Mecdüddin İbnü'l-Esîr”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 21, b.y. 2000, 28. Eserde atıf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 4b.

³⁰³ Buhârî, “vudu”, 48; Müslim, “Tahâret”, 22; Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 4b.

*Kur'ân (et-Tefsîrû'l-kebîr, Tefsîrû's-Sa'lebî)*³⁰⁴ adlı eserinde yer alan bir örneği mestler üzerine meshin caizliğine bir kanıt olarak almıştır. Eserde “*Falanca Emir'in kafasını, elini veya ayağını öptü denildiğinde her ne kadar Emir'in kafasında sarık, elleri cübbenin yeninin içinde, ayağı da mestin içinde olsa da bu adam Emir'in başını, elini veya ayağını öptü denilir. Sarığını, cübbesini veya mestini öptü denilmez*” demiştir. Devamında ise bu hususu destekler mahiyette Âlim b. Alâi el-Ensari'nin (ö. 786/1384) *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*³⁰⁵ adlı eserinde yer alan “*Peygamber Efendimiz (s.a.v.) rükûa vardığı zaman ellerini dizlerine koyardı*”³⁰⁶ hadisi yer almaktadır. Ebussuûd Efendi bu hadisten muradın “*Dizinin üzerinde bir engel olmadığı anlamında değildir*” demiştir.

Mutlak lafzı açıklarken yemin konusuna da değinen Ebussuûd Efendi Zahîrûddin Buhârî'nin (ö. 619/1222) *el-Fetâva'z-Zahîriyye*³⁰⁷ ile Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî'nin (ö. 730/1330) *Keşfü'l-esrâr fî Şerhi Usûli'l-Pezdevî*³⁰⁸ adlı eserlerde yer alan “*Bir kimse falancanın evine girmeyeceğim diye yemin etse çıplak ayakla, ayakkabıyla, binek üstünde veya kendi isteğiyle taşınarak girse herhangi bir şekilde kayıtlanmadığı için yeminini bozmuş olur*” örneğini vermiştir.³⁰⁹

Merginânî'nin *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*³¹⁰ eserinde yer alan Ukbe b. Âmir'den rivayet edilen “*Üç vakit vardır ki bu üç vakitte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bizi namaz kılmaktan nehyetti*” hadisini de mutlak lafza örnek olarak vermiştir. Bu hadis

³⁰⁴ Arap dili âlimi ve müfessiri olan Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbü'rî'nin telif ettiği el-Keşf ve'l-beyân aslında bir rivayet tefsiridir. Ancak eserde Sa'lebî'nin hocası Süleymî'nin etkisiyle tasavvufî yorumlara yer verildiğinden işârî tefsirler arasında sayılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Suat Mertoğlu, “Sa'lebî”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 36, b.y. 1999, 28-29. Eserde atıf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 5b.

³⁰⁵ Hindistanlı Hanefî fakihî Âlim b. Alâi el-Ensari'nin fıkha dair Arapça eseridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ferhat Koca, “el-Fetâva't-tatarhâniyye”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 12, b.y. 1995, 446. Eserde atıf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 5a.

³⁰⁶ Müslim, “Salât”, 580.

³⁰⁷ Hanefî fakihî Zahîrûddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer tarafından yazılan yaşam sürecinde karşılaşılan fıkhi konuların fetvalarını barındıran bir eserdir. el-Fetâva'z-Zahîriyye'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nde on sekiz kadar yazma nüshası mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Esat Kılıçer, “Zahîrûddin Buhârî”, *DİA*, TDV İSAM, C. 6, b.y. 1992, 374. Eserde atıf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 5a.

³⁰⁸ Hanefî fakihî Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî'nin Fahrülsîlâm el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) fıkıh usulüne dair telif ettiği Keşfü'l-esrâr adlı eserine yazmış olduğu şerhtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrettin Atar, “Abdülazîz El-Buhârî”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 1, b.y. 1998, 186. Eserde atıf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 5a, 14a, 16b.

³⁰⁹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 5a.

³¹⁰ Hanefî fakihî olan el-Merginânî'nin Bidâyeti'l-mübtedî üzerine yaptığı bir şerhtir. Hanefî mezhebinin en güvenilen eseri olup üzerine pek çok şerh edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ferhat Koca, “Burhâneddin Merginânî”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 29, b.y. 2004, 182. Eserde atıf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 5a.

de eğer mutlak olarak zikredilirse bu üç vakit dışında her namaz kılınabilir demek olur. Merginânî mutlak olarak zikredilen bu hadisin İmam Şâfiî'nin (r.a.) usulü fıkhıta yer alan farzları tahsis etme usulüne ve “*Mekke'de kerahat vakti yoktur*” görüşüne aleyhte bir delil olduğu gibi Ebû Yusuf'un (r.a.) “*Cuma gününde zeval vaktinde kerahat yoktur*” görüşünün de aleyhine bir delil olduğuna Hidâye kitabında değinmiştir.³¹¹

Musannif yukarıda değindiğimiz hadisleri örnek olarak verdikten sonra asıl konumuz olan mestler üzerine mesh etme meselesinde kendi görüşünü dile getirmiş ve bu görüşünü destekleyen kaynaklara da devamında yer vermiştir. Ebussuûd Efendi mestlerin üstüne ya da içine herhangi bir şey giyilip giyilemeyeceğine dair delil ya da bir görüş bulunmadığı görüşündedir. Bu husus İtkânî'nin (ö. 758/1357) *Gayetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*³¹² ile Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*³¹³ adlı eserlerinde fasih bir şekilde açığa konmuştur. Gayetü'l-beyân'da mest üzerine meshin delili “*Ayakla mest arasında bir şey olmadığı zamanda doğrudan ayak üzerine giyilen mest üzerine mesh yapmak caizdir. Aralarında bir şey olduğu halde de caizdir veya mestin içinde bir mest ya da lifâfe olsa bu durumda da mest üzerine mesh yapmak caiz olur*” şeklindedir. Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî'de Gayetü'l-beyân'daki ifadeye yakın bir ibare bulunmaktadır. Şöyle ki “*Ayakla mest arasında bir engel olmazsa mesh yapmak caiz olur. Mest ile ayak arasında başka bir mest olursa yine caizdir. Mestle ayak arasında hafiften yırtık olan başka bir mest olsa yine caizdir veyahut da lifâfe denilen çorap benzeri bir şey olsa (sargı gibi) yine caiz olur*” şeklindedir.³¹⁴

Birinci bölümde cürmûktan da bahsedilmiştir. Aynı tartışmaların cürmûk üzerinde de döndüğünü söyleyen müellif bu konuda İmam Şâfiî'ye cevap niteliğinde olan *Mi'râcü'd-dirâye* adlı eserde yer alan Hicaz halkının havası çok soğuk olmasına rağmen cürmûk giymemesi örneğini vermiştir.³¹⁵

³¹¹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 5b.

³¹² Hanefî fakihî Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî'nin kaleme aldığı bir eserdir. Hanefî fıkhına dair en muteber kaynaklardan olan *el-Hidâye*'nin şerhidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akgündüz, “İtkânî”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 23, b.y. 2001, 464-465. Eserde atf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 6a.

³¹³ Müctehid Hanefî âlimi Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin *el-Muhtaşar* ve *el-Kitâb* isimli eseri üzerine yazılmış bir şerhtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Özen, “Zâhidî”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 44, b.y. 2013, 81-83. Eserde atf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 6a.

³¹⁴ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 6a, 6b.

³¹⁵ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 6b.

Ebussuûd Efendi ikinci bölümde mestlerin üzerine giyilen cürmuğun ayaktan bedel olması konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Daha sonrasında bu meselenin tasvirini ilk olarak yapan Şeyh Bedreddin Mahmud'un (ö. 823/1420) *et-Teshil Şerhu Letâifi'l-İşârât*³¹⁶ adlı eserinde geçen “Bir kişi mesti çorap, kirbas, çuha ve bunun gibi üstüne mesh olmayan şeyler üzerine giyse bu mestin üstüne mesh caiz olur mu?” sorusuna yer vermiştir. Bu soruya cevap olarak Hidâye şerhi olan *Mi'râcü'd-dirâye*'de da yer alan İmam Şâfiî'nin bu tür mest üzerine mesh etmenin caiz olduğu görüşü Teshil kitabında zikredilmiştir. Hanefî ulemâsında ise caiz olup olmaması konusunda bir rivayet göremediğini yazmıştır. Çarık ile cürmuğa mesh etme hususunda ulemânın söylediklerinden dolayı mestin ayağın yerine bedel olacağı, çoraptan bedel olmayacağı görüşüne yer veren Teshil kitabının müellifi “Çünkü çarık denilen şey ancak lifâfe üzerine giyilir. Bu lifâfe de kirbas ve benzeri şeylerden oluşan çorap manasındadır” diyerek bu görüşünün sebebinde açıklamıştır. Ebussuûd Efendi, Teshil müellifinin “*limâ zekerû fi meshi'l-cürmük*” ifadesindeki mâ kelimesinden muradının cürmuğun ayaktan bedel olup içine giyilen mestin yok hükmünde olduğu açıklamasını yapmıştır.³¹⁷

Teshil kitabından sonra Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Dürer-ü'l-Hükkâm fi Şerh-i Gurer-il-Ahkâm*³¹⁸ adlı eserinde konuyla ilgili yazdıkları yer almaktadır. Musannif, Molla Hüsrev'in yazılanları araştırıp bir karara vardığını, mestin yok hükmünde olması ve cürmuğun ayaktan bedel olması hakkında meşayihın zikrettiklerini aktardığını dile getirmiştir. Molla Hüsrev şunları söylemiştir “Üzerine mesh caiz olmayan bir şeyden dikilmiş olan çuha, kirbas gibi bunlara benzer bir şey üzerine giyilen mestlerin üzerine mesh edilmesinin caiz olduğu bilinmektedir. Cürmuğun ayaktan bedel olduğunda üzerine meshin caiz olması ile birlikte mestler yok hükmünde olduğu bir durumda mestlerin ayağın yerine geçmesi ve üzerine mesh edilmesi caiz olmayan bir şeyin yok hükmünde olması lifâfe örneğinde olduğu gibi evleviyetle caizdir”.

³¹⁶ Osmanlı fakihî ve mutasavvıfî olan Şeyh Bedreddin Mahmud'un fihkî alanda yazdığı ilk eseridir. *Letâ'ifu'l-işârât*'ı Bedreddin Simâvî *et-Teshil* ismiyle şerh etmiştir. *Teshil* de Emîr Fâzıl tarafından şerh edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Dindar, “Bedreddin Simâvî”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 5, b.y. 1992, 331-334. Eserde atıf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 6a.

³¹⁷ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 8a.

³¹⁸ Osmanlı âlimi ve müftüsü olan Molla Hüsrev'in fihkâ dair kaleme aldığı *Gurer-il-Ahkâm* adlı eserine kendisinin yazdığı şerhtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ferhat Koca, “Molla Hüsrev”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.30, Ankara 2005, 253. Eserde atıf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 8b.

Cürmuğun ayaktan bedel olup olmadığı konusu üzerine açıklamalara devam eden Ebussuûd Efendi risâlede Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ'nın (ö. 430/1039) *el-Esrâr fi'l-fürû*³¹⁹ adlı eserine de başvurmuş ve eserde yer alan “Şüphesiz ki mestler cürmuğun hükmünü pekiştirmese bile onun hükmünü zayıflatmaz” ibaresine yer vermiştir. Hemen devamında Tâcüddîn el-Kerderî'nin *el-Müfîd ve'l-Mezîd*³²⁰ isimli kitabındaki cürmûkla ilgili “Cürmük mutlaka mestin üzerini kapatacak ve onun işini yapacaktır. Bu mestin değerlendirme düzeyinin altına düşmemesinin şartı değil midir? Aksi takdirde aralarında tasavvur edilen teyit ve tasdik olur” şeklindeki açıklamaya değinmiştir. Bu iki eserdeki ifadelerden sonra Ebussuûd Efendi zikredilenlerde çelişki olmadığını, mestin üzerindeki cürmuğun her biri baskıcı olan iki özelliğinin olduğunu ve hüküm için yetkinin kendisine (cürmuğa) verildiğini söylemiştir.³²¹ Yine *el-Esrâr fi'l-fürû*'da cürmük, altında mest olsa da sanki ayağında cürmûktan başka hiçbir şey yokmuş gibi ayağın yerine geçtiğini belirten ifadeden sonra *Mi'râcü'd-dirâye*'de yer alan buna benzer bir manada mestlerin ayağın hükmünü almadığı için varlığının yok hükmünde olduğu ibaresinin bahsi geçmektedir.³²²

Ebussuûd Efendi, Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî'nin (ö. 616/1219) *el-Muhîtü'l-Burhânî*³²³ isimli eseri ile Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *Fetâvâ ebi'l-leys*³²⁴ adlı eserinde zikredilen ihtilafa da yer vermiştir. Bu eserlerde sadece yünden

³¹⁹ Hanefî fakihî ve Hilâf ilminin de kurucusu olarak görülen Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ'nın eseridir. Konuları delilleriyle ele alıp mukayese yaparak incelediği Fürû-i fıkıh ile ilgili sistematik bir eserdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akgündüz, “Debûsî”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 9, b.y. 1994, 66. Eserde atf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 9a.

³²⁰ Hanefî fakihî Rüknuddîn el-Kirmânî'nin (ö. 543/1149) *et-Tecridü'r-Rükni* isimli fıkıh eserine öğrencisi Tâceddîn el-Kerderî tarafından yazılan şerhtir. Tâcüddîn el-Kerderî, *el-Müfîd ve'l-Mezîd* (İstanbul: Beyazıt Devlet Ktp., Kara Mustafa Paşa Merzifonî, 181). Eserde atf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 9ab.

³²¹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 9b.

³²² Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 10a.

³²³ Hanefî âlimi ve müçtehidî Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî'nin eseri *el-Muhîtü'l-kebîr, el-Muhîtü'l-Burhânî ve el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî* adlarıyla da bilinir. Hanefî mezhebindeki zâhirü'r-rivâye kitaplarındaki konuları toplamış ve bunlara nâdirü'r-rivâye ve vâkıât kitaplarındaki konuları da eklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Uzunpostalcı, “Burhâneddin El-Buhârî”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 6, b.y. 1992, 436. Eserde atf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 11a.

³²⁴ Fakih, müfessir ve sûfî olan Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî'nin *en-Nevâzil* isimli eserine kayıtlarda *el-Fetâvâ, en-Nevâzil mine'l-fetâvâ, Fetâvâ'n-nevâzil* ve *Muhtârâtü'n-nevâzil* adlarıyla da rastlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İshak Yazıcı, “Ebü'l-Leys Semerkandî”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 36, b.y. 2009, 474. Eserde atf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 11a.

ve kıldan yapılan çorapta lifâfe kullanıldığı için ihtilaf edildiği, deriden yapılanlarında ise lifâfe kullanılmasına gerek olmadığından ihtilaf edilmediği bilgisi bulunmaktadır. Aynı ihtilaftan söz edilen Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs'ın (ö. 370/981) *Şerhu Muhtasari't-Tahâvi*³²⁵ isimli eserinin bazı açıklamalarında zikredilenlere ek olarak, yünden mi yoksa kıldan mı yapıldığı arasındaki fark, Ebû Hanîfe'nin lifâfe kullanımını tasavvur etmesinden kaynaklandığını ve onların ise mest kullanıldığını düşünmelerinden kaynaklandığını dile getirmiştir.³²⁶

Müellif meshin caiz olduğunu ispat ederken cürmük üzerine mesh etme hakkında varit olan delillerden Hz. Ömer'den (r.a.) nakledilen “Allah Rasulü (s.a.v.) cürmuğun üzerine mesh etti” hadisi ile Hz. Bilal'in (r.a.) rivayet ettiği “(ince ayakkabı üzerine giyilen) kalın ve yünlü ayakkabıya mesh edin” hadisini zikrettikten sonra *Mi'râcü'd-dirâye*'de bulunan Muğire b. Şu'be'nin (r.a.) rivayet ettiği “Allah Rasulü (s.a.v.) (ince ayakkabı üzerine giyilen) kalın ayakkabıya mesh etti” hadisine yer vermiştir.³²⁷ *el-Esrâr fi'l-fürû* 'da da bu işin özünün cürmuğun mestlerin yerine geçmesi olduğu ve onun altında saklı olan şeyin hakikatte yok hükmünde olduğu zikredilmiştir.³²⁸

Müellif, *Keşfü'l-esrâr* ile Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 879/1474) *et-Takrîr ve't-tahbîr*'i³²⁹ ve diğerlerinde oruca karşı suç işlemenin anlamının dilsel bir kavram olduğunun tespit edilmesi sürecinde zikredilen A'râbî hadisine değinmiştir. Bu hadis de şöyledir; Arabın birisi saçını çekerek Nebi'ye (s.a.v.) gelir ve “Helak oldum helaka uğrattım” der. Peygamber (s.a.v.) “Ne yaptın” diye sorar. Adam “Kasıtlı olarak Ramazan günü eşimle birlikte oldum” der. Rasûlullah “Köle azat et”. Adam eliyle boynunu göstererek başka bir boyuna sahip olmadığını söyler. Allah Rasulü (s.a.v.) “Peş peşe iki ay oruç tut” der. Adam da başına

³²⁵ Hanefî müfessiri ve fakihî olan Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs'ın bu eseri Tahâvi'nin *Muhtasar*'ının önemli şerhlerinden biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlüt Güngör, “Cessâs”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 7, b.y. 1993, 427. Eserde atf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 11.

³²⁶ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 11a.

³²⁷ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 11b.

³²⁸ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 11ab.

³²⁹ Hanefî fakihî ve müfessiri (İbn Emîru Hâc) Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî'nin eseridir. Hocası Kemâleddin İbnü'l-Hümâm'ın fıkıh usulü eseri *et-Tahrîr* isimli kitabına şerh olarak yazmıştır. Müellif eserdeki kapalı noktaları açıklamakla kalmamış gerekli gördüğü yerlerde usul, kelâm ve mantık tartışmalarına da girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Saffet Köse, “İbn Emîru Hâc”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 19, b.y. 1999, 477. Eserde atf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 14a,16b.

ne geldiyse oruç sebebiyle geldiğini söyleyince Nebi (s.a.v.) altmış fakiri doyurmasını söyler. Bu hadisle ilgili kendi yorumunu da yapan Ebussuûd Efendi, soruda kastedilenin ağır suça karşı hüküm olduğunu söylemiştir.³³⁰

Ebussuûd Efendi tekrar *Keşfü'l-esrâr*'a atıfta bulunmuştur. Keşf sahibinin eserinde yer alan “*Eğer hukukçular arasında hüküm farklı bir anlamda tesis ediliyorsa, bu nasıl nassın manası açısından ele alınabilir?*” sorusuna değinmiştir ve “*Her ne kadar bu bir içtihad meselesi olsa da, hükmün anlam bakımından ikincil olduğu gerçeğini gözden düşürmez, çünkü hükmün bağlandığı anlamın kökeni dilsel bir kavramdır*” demiştir.³³¹

Hükmün ilgili olduğu mananın dilde sabit olması ve o dilin ehlinin onu bilmesi nassın manasının şartı olduğu ifadesinin *Keşfü'l-esrâr* ve *et-Takrîr ve't-tahbîr* adlı kaynaklar ile bu ikisi dışındakilerde de zikredildiğini söylemiştir.³³²

*Zahîretü'l-fetâvâ*³³³ adlı eserinde üzerine mesh edilmesi caiz olan mestlerin açıklamasını yapan Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî (ö. 616/1219), mestin durumunun sürekli olarak yürümeye engel olmadığı müddetçe üzerine meshin caiz olduğunu, sürekli olarak yürünemeyen mestlerin üzerine mesh edilmesinin caiz olmadığını söylemiştir. Mestler de oluşan delikler hakkında da küçük deliklerin normal şekilde yürümeye engel olmadığı gibi meshe de engel olmadığını, büyük deliklerin ise normalde bu şekilde yürümeye devam etmenin mümkün olmamasından dolayı meshe engel olduğunu dile getirmiştir.³³⁴

Te'fif ayeti bağlamında konuya açıklama getiren *Keşfü'l-esrâr* sahibi konuşan kişinin anlamını bilmeseyse veya ikram yönüyle kullansa dahi önemli olanın mana değil nas bağlamında ne ifade edildiği olduğundan anne-babaya te'fif yasaklanmalıdır diye söylenemeyeceğini ifade etmiştir. Bu açıklamaya şöyle bir örnek vermiştir: “*Mesela*

³³⁰ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 13ab.

³³¹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 14b, 15a.

³³² Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 16b.

³³³ Hanefî müctehid ve âlimi Burhâneddîn El-Buhârî'nin eseridir. *Zahîretü'l-fetâvâ*, *ez-Zahîre* ve *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye* diye de isimlendirilmiştir. Bu eser *el-Muhîr*'in özeti mahiyetindedir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde eserin birçok yazma nüshası mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Uzunpostalcı, "Burhâneddîn El-Buhârî", *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 6, b.y. 1992, 435-436. Eserde atıf için bkz. Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 18b.

³³⁴ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 18b.

*değeri yarım sa' buğday olan yarım sa'lık hurmayı, yarım sa'lık buğdaya karşılık fitir sadakası olarak vermek caiz değildir".*³³⁵

En son *el-Esrâr fi'l-fürû'* kitabına atıfta bulunan Ebussuûd Efendi İmam Ebû Zeyd'in ayağın yerini cürmuğun aldığı belirtmesi üzerine bu fonksiyonun ayakta olması mestlerin bir işlevinin olmadığını, hüküm olarak abdestin kısımlarından biri haline geldiğini, dolayısıyla cürmuğun onun yerine geçerek, fiilin aktarılmasını engellemesinin de buna delalet olduğunu söyleyerek görüşünü bildirmiştir.³³⁶

Müellifin en çok atıfta bulunduğu eserler *Mi'râcü'd-dirâye*, *el-Esrâr fi'l-fürû'* ve *Keşfü'l-esrâr*'dır. Ebussuûd Efendi'nin risâlede atıfta bulunduğu kaynaklara bakıldığı zaman zengin bir içerikle karşılaşılmaktadır. Kullandığı kaynaklar bize müellifin ilmi seviyesini ve alandaki yeterliliğini de göstermektedir. Aynı zamanda bu risâleyi devrin şeyhülislamı Çivizâde'ye reddiye mahiyetinde yazmasındaki cesareti ve özgüveni de takdire şayandır.

2.9.5. Tartışmalı Mezvular ve Ebussuûd Efendi'nin Görüşü

Mestler üzerine mesh etme konusu tartışmalı bir mevzudur. Mezhepler arasında da ayrışmalara sebep olan itikadi bir konuya dönüşmüştür. Ehl-i Sünnet âlimleri arasında mestler üzerine mesh etme caiz görülmüştür. Caiz olabilmesinin sıhhat şartı mestleri ayağa abdestli giymektir. Bu konu da Ebussuûd Efendi de Hz. Ömer (r.a.) ve Muğire b. Şu'be'den (r.a.) nakledilen hadisleri kaynak göstererek mestler üzerine meshi kabul etmiştir. Çivizâde Muhyiddin Efendi ise risâlesinin mukaddime kısmında mestler üzerine mesh etme meselesinin Kur'an'da hükmü bulunmadığı, dolayısıyla meşhur hadislerle sabit olduğundan Kur'an'a bir ziyade olduğunu ifade etmiştir. Bu meselenin sahabe döneminde de ihtilafı olduğunu ancak tabiîn döneminde mesh hadislerinin gündeme gelmesi ve meşhur olmasıyla bu hadislerle amel ettiklerini dile getirmiştir.³³⁷

Ayak ile mest arasında kirbas, lifâfe çuha gibi bir şey bulunduğu zaman bu mest üstüne mesh yapıp yapılamayacağı Ehl-i Sünnet tarafından tartışılan bir mesele olmuştur. Bazı âlimler hiç bir görüşte bulunmamışken bazıları ihtiyatlı davranmış birçoğu

³³⁵ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 19a.

³³⁶ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 19b.

³³⁷ İnanır, "16. Asır Mesh Tartışmalarında "Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn" Adlı Türkçe Bir Risalenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme", 277.

da cevaz vermişlerdir. Çivizâde Hanefî mezhebinin itibar edilen kitaplarında bu konu ile ilgili bir rivayetin bulunmadığını ve caiz olduğuna dair hiçbir zaman bir görüş oluşmadığı gibi yasak olduğu konusunda da bir kısım müteahhir ulemânın bazı kaynaklardan kısıtlı rivayetlerine dayandığını ifade etmiştir. Bu konunun caizliğine dair hüküm veren Hanefî fakihlerden Şeyh Bedrettin ve Molla Hüsrev'in içtihad seviyesinde olmadıklarını söylemiştir. Gazzali ile Râfî'î'nin kitaplarında İmam Ebu Hanife'nin ihtilaf ettiğini de belirterek kendilerin ittifak ettiği bir konu olduğunu söylemesi destekleyici bir bilgi olsa da Molla Hüsrev'in tamamen hatalı olduğunu zikretmiştir. Gazzali ile Râfî'î'nin görüş birliğine varılan bir mesele olarak kitaplarında yer vermelerinin tamamen ittifak edilmiş gibi düşünüldüğünü bu itibarla Şâfiîlerde olduğu gibi Hanefîlerde de caizliğine hüküm verildiği gibi algılandığını söylemiştir.³³⁸ Ebussuûd Efendi içine lifâfe, kirbas, çuha gibi şeyler giyilen mestler üzerine mesh edilemeyeceğine dair hiçbir hadisin varid olmadığını, bu şekildeki mestleri kayıtlayacak bir delil de bulunmadığından dolayı bu durumda giyilen mestler üzerine meshi kabul etmiştir. Şu örnekler ile görüşünü desteklemektedir. Şöyle ki “Bir şeyi diğer bir şeye girdirmek aralarında bir şey olsun ya da olmasın birinciyi ikinciye zarf (kılıf) yapmaktır. Zarfın iç yüzeyinin zarflanan şeyin yüzeyine temas edip etmemesine itibar edilmez. Çünkü lifâfe, kirbas ya da bunlar gibi bir şey varken ayağına mest giyse, o kimse için ‘O ayağına mest giyindi’ denilir. Hatta ayağıma mest giyeceğim diye bir kimse yemin etse ve ayağında lifâfe, kirbas veya benzeri bir şey varken ayağını meste soksa yemini bozulmaz. Bu sözüyle yeminini yerine getirmiş olur” demiştir.³³⁹

Çivizâde, meşayihimizin “mestler ile ayak arasında bir şey olmadığı” şeklinde kayıtlamadan genel bir ifade ile abdestli olarak giyilen mestler üzerine mesh etmenin caiz olduğu hükmünü mutlak olarak verdiklerini ve bu şekildeki bir mestin üstüne mesh etmenin gerekliliğinden bahsettiklerini söylemiştir. Fukahadan gelen ifadelere bakıldığında ise mutlak olduğu görüşünün batıl olduğunu ifade etmiştir. Teshil ve Dürer sahipleri gibi bu konuyu ayrıntılı inceleyen kimselerin dahi hiçbir rivayet görmediklerini belirtmeleri meşayihimizin bu konuda açıklama yapmadığından kaynaklandığını zikretmiştir. Kaynaklarda bulunan giymekten maksadın mutad olan giyim olduğu ve onun

³³⁸ İnanır, “16. Asır Mesh Tartışmalarında “Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn” Adlı Türkçe Bir Risalenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme”, 280-281.

³³⁹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 3b, 4ab.

dışındakiler için açıklama olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla bu şekilde bir şer'î hüküm ispat edilemeyeceği açıklamasını yapmıştır.³⁴⁰

Çivizâde'nin yaptığı açıklamalarla ilimdeki yetkinliğini ve önderliğini kendisinin belirlediğini ifade eden Fenârîzâde, onu kendi amacı söz konusu olduğunda Teshil ve Dürer eserlerine başvurduğu ancak gayesine uygun olmayan meselede ise bu iki kaynağa güvenmediği yönünde eleştirmiştir. Kaynaklarda yer alan “giyinmekten” muradın alışılmış her zamanki giyinme kastedildiği, bundan başka türlü olanlar hakkında hiçbir hüküm bulunmadığını ve genelin hilafına onun hukuki vaziyetinin delilsiz tahsis etme olduğunu söylemiştir. Soğuk havalarda çoğu kişinin düzenli giydiği tartışılmış ve Esrâr kitabında ifade edilen giymenin mutad giyme olmayıp reddedildiğini belirtmiştir.³⁴¹

Çivizâde, Gayetü'l-beyân'dan gösterdikleri delilde ayak ile mest arasında bir şey yoksa meshin caiz olduğunu eğerki mestin altında mest ya da sargı gibi bir şey varsa caiz olmadığını söylemiştir. Kudurî'nin ifadelerinde yer alan cürmuğun altında mest olsa ve bu mestte de yırtık olsa cürmük üzerine meshin caiz olacağı ifadesinden aradaki engelin mutlak olmasından bu şekilde istidlal edildiğini beyan etmiştir. Buradan cürmük üzerine meshin caiz olması anlamının cürmük ile ayak arasında bir engel yoksa caiz olduğu manasına geldiğini söylemiştir.³⁴²

Çivizâde'nin bu fetvasına kötü, zayıf, uzak ve batıl olduğu yorumunu yapan Fenârîzâde mest ile ayak arasında bir engelin bulunmasının konuyla ilgisini olmadığı gibi onun engel kavramını genelleştirdiğini, yıkama ile mesh mahalli arasında engel yoksa cürmuğa meshin caiz olduğunu eğerki engel varsa da caiz olduğunu ifade etmiştir. Mesh etmenin caiz olabilmesi için gerekli olan o mestle yürünebilmesi ve onu çıkarmadaki zorluk şartlarının bulunması gerektiği, aradaki engelin ise bu şartları ortadan kaldımadığı gibi pekiştirdiği açıklamasını yapmıştır. Açıklamalarına devam eden Fenârîzâde yıkanacak yer ile mesh edilecek alan arasında engel olduğunda bu mestler üzerine mesh etmenin caiz olduğuna dair Şerh-i Akta'³⁴³ ve Gayetü'l-beyân'da yer alan bilginin

³⁴⁰ İnanır, “16. Asır Mesh Tartışmalarında “Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn” Adlı Türkçe Bir Risalenin Âdiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme”, 288-289.

³⁴¹ Fenârîzâde, *Risâle fi cevâzi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn* (Lâleli, 3710), 63b-67a.

³⁴² İnanır, “16. Asır Mesh Tartışmalarında “Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn” Adlı Türkçe Bir Risalenin Âdiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme”, 289.

³⁴³ Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Akta' el-Bağdâdî Kudûrî'den fıkıh öğrenmiştir. Bu eser Kudûrî'nin *el-Muhtasar* adlı eserine yapılan şerhtir. Şerhin nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp., Molla Çelebi, nr. 54; Mahmud Paşa, nr. 185; Karaçelebizâde Hüsâmeddin, nr. 128, 129.

delillğine işaret etmiştir. Cürmûk üzerine mesh etmenin istidlal yoluyla caizliğine hükmedildiğini ve cürmûk ile ayak arasında engel bir şey yoksa meshin caiz, bir engel varsa o engelin de mutlak olduğunu sözlerine eklemiştir. Bu tarz meselelerle meşgul olmanın boş ve faydasız olduğunu söylemiştir.³⁴⁴

Çivizâde, Hanefî mezhebinde ibadet konularındaki bir konuda birbirlerine zıt fetva ile karşılaşıldığında fasid olan fetvanın alındığını, bu sebepten yapılması gerekenin Fetâvây-ı Şâdî'den nakilde bulunan İbn Melek'in (ö. 821/1418'den sonra) *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn*³⁴⁵ ve *Gureru'l-Ezkâr*'da yer alan caiz olmadığına dair açık bir nakle tabi olmak gerektiğini dile getirmiştir. Cürmuğun altında bir engel varken üzerine mesh etmenin caiz olduğuna dair kendi görüşünü söyleyen kişinin fetvası ile amel edilmeyeceğini, bu yönde kendisinin fetva vermesinin caiz olmadığı gibi meslektaşlarının da nakillerle konuyu teferruatlandırarak istidlalde bulunmalarının caiz olmadığı açıklamasını yapmıştır.³⁴⁶

Çivizâde çuhadan dikilmiş ayak giysisi ile mutad olarak yürünemediği ve uzun mesafe gidilemeyeceğinden dolayı çuhadan yapılan mestler üzerine meshin caiz olmadığını fetvasını vermiştir. Fenârîzâde ise çuhadan yapılan mestler üstüne meshin eğerki yürünebilecek kalınsa ittifakla caiz olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda kaynak kabul edilen meşhur kitaplarda buluna bilgilerden hiçbirinin Çivizâde'nin kaynak aldığı Fetâvâ-yı Şâdî'de yer almadığından Fenârîzâde ona güvenmediği gibi onun delil gösterdiği kaynaklara da güvenmediğini belirtmiştir. Fetva makamında bulunan bir şahsın bu tarz kitaplara itibar etmesinin bunlardan delil getirmesinin uygun olmadığı eleştirisini yapmıştır.³⁴⁷

Ebussuûd Efendi, mestler üzerine mesh etme mevzusunda delil olan hadislerdeki “idhal” lafzının mutlak kabul edilmesi noktasında yapılan tartışmalara değinmiş ve kendi görüşünü bildirmiştir. Hidâye kitabında mutlak olarak zikredilen “*Üç vakit vardır ki*

³⁴⁴ Fenârîzâde, *Risâle fi cevâzi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn* (Lâleli, 3710), 63b-67a.

³⁴⁵ Hanefî fıkıh âlimi ve lugat yazarı olan İbn Melek'in Hanefî fakihlerinden Muzafferüddin İbnü's-Sââtî'nin fıkıh üzerine yazdığı eserinin şerhidir. Kendinden sonra kaleme alınan fıkıhi eserlerde çokça atıfta bulunulan kaynak olmuştur. Eserin birçok yazma nüshası bulunmaktadır. İbn Kutluboğa bu şerhe bir de hâşiye yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Baktır, "İbn Melek", DİA, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 20, b.y. 1999, 175.

³⁴⁶ İnanır, “16. Asır Mesh Tartışmalarında “Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn” Adlı Türkçe Bir Risalenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme”, 288-290.

³⁴⁷ Fenârîzâde, *Risâle fi cevâzi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn* (Lâleli, 3710), 63b-67a.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu vakitlerde bizi namaz kılmaktan nehyetti” hadisinden bu üç vakit dışında her vakitte namaz kılınabilir anlamı çıkar denmiştir. Mutlak olan bu hadis ise İmam Şâfiî’nin usulü fıkhındaki farzları tahsis etme usulünün aleyhine bir delil olduğu gibi “*Mekke’de kerahat vakti yoktur*” görüşünün de aleyhine delil olmaktadır. Yine bu hadis EbûYusuf’un “*Cuma gününde zeval vaktinde kerahat yoktur*” görüşünün de aleyhine bir delil olmaktadır. İşte bu noktada Ebussuûd Efendi hadis mutlak olunca ve kayıtlayacak bir delil de yoksa İmam Şâfiî’nin ve EbûYusuf’un aleyhine delil olacağını belirtmiştir. Hadislerde geçen “idhal” lafzının usul kitaplarında yer alan “*Mutlak olarak zikredilen lafzı kayıtlayan herhangi bir delil olmadığı sürece mutlak olarak bırakılır*” kaidesi gereği mutlak lafız olduğunu zikretmiştir.³⁴⁸

Ebussuûd Efendi yine mutlak lafız konusunda İmam Şâfiî ile farklı görüşte olduğu yemin kefareti konusuna da değinmiştir. Bakara suresinde geçen “*O kimse için üç gün oruç vardır*”³⁴⁹ ayetini esas alan İmam Şâfiî yemin kefaretinde üç gün oruç olduğu ancak peş peşe şart olmadığı çünkü ayette lafzın mutlak olarak zikredildiği görüşündedir. Ebussuûd Efendi bu üç gün orucun peş peşe tutulmasını gerekli görmüştür. Delil olarak İbn Mesud’tan gelen üç gün peş peşe tutulmasının gerekli olduğu şeklinde bir kıraatin mevcut olmasıdır. Ebussuûd Efendi “Bu kıraatte yer alan üç gün peş peşe tutulmasının gerekli olduğu lafzı bizim katımızda meşhur bir haber gibidir. Biz bundan dolayı bu orucun peş peşe tutulması şartını getirdik. Çünkü ayet bize göre tahsis edildi. Mutlak olarak bırakılan bir delil ile amel etmek vacip değildir diye bir düşünceyle biz bunu söylemedik. Ayeti takyid eden bir delil olduğu için peş peşe tutulma şartı vardır dedik” şeklinde görüşünün gerekçesini açıklamıştır.³⁵⁰

Ayakla mest arasında lifâfe, kirbas ve çuha gibi şeyler varken mesh kabul edip etmeyeceği konusunda yapılan tartışmalar, üstüne cürmük giyilen mestler için de yapılmıştır. Üstüne cürmük giyilmiş mestin üzerine mesh yapmak, mestin veya lifâfe üstüne giyilmiş mestin üzerine mesh yapmak diye tartışmalar dönüp durmuştur. Ebussuûd Efendi bu konuda şu görüştedir: “Sebeb şu ki ayağa mesti giyme hususunda mutlak olan hadislerdeki lafız ile amel edilmezse bu saydığımız şeylerde mesh yapmak caiz olmaz hale gelir. Çünkü bu mestin sair olan şeylerden tecrid edilmesi vasfı, sadece mestin

³⁴⁸ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi’l-Mesh ‘Ale’l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 5b.

³⁴⁹ Bakara 2: 196.

³⁵⁰ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi’l-Mesh ‘Ale’l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 6a.

kullanılmış olması şartı bu saydığımız şeylerden hiçbirinde yoktur. Çünkü incelendiğinde ayakla mest arasında lifâfe var, üstünde cürmûk var. Bunların hiç biri şartı taşımadığından dolayı bunlarda mesh yapmak caiz olmaz hale gelir. İnsanlar arasında kullanılagelen bir şeye itirazda bulunmak insanları sonuca ulaştırmaz. Şu kadar var ki tartışma konusu olan bu davranış aynı şekilde gerçekleşmektedir”. Eserde Ebussuûd Efendi Hicaz’ın soğğunun şiddetli olmasına rağmen ve cürmûk gibi ekstra şeyler ayağı daha sıcak tutacak iken halkının cürmûk giymeye ihtiyaç duymadıklarından da bahsetmiştir. İmam Şâfiî olaya mutlak olarak baktığı için oradaki halkın hava soğuk olmasına rağmen cürmûk giymediğine değinmiştir.³⁵¹

Mestler üstüne giyilen cevreb (çorap) ve cürmûk (çizme) üzerine mesh edilmesi konusunda ihtilaf oluştuğunu söyleyen Çivizâde caiz olduğunu kabul edenlerden bazılarının kalınlık özelliğini dikkate aldığını, bazılarının altının deri olmasını, deri kısmının da topuğa kadar olması şartını getirdiğini söylemiştir. Kur’an’ın mutlak ifade eden manasını nesheden ve kıyasa aykırı bir durum olarak gerçekleşen mestler üzerine mesh etme meselesi meşhur hadislerle sabit olduğundan mestler üzerine giyilen cürmûk ve çorap üzerine mesh konusunda çok ihtilaf oluştuğunu dile getirmiştir.³⁵² Mestin üstüne cürmûk giyen kimsenin sadece cürmûk giyinmiş gibi olacağını çünkü cürmuğun amaç ve kullanım yönünden meste tabi olduğunu bu sebepten cürmûk üzerine mesh etmenin mestler üzerine mesh etme gibi olacağını ve buradan cürmûk neyin üzerine giyilirse giyilsin altındaki yok hükmünde olacağı gibi bir anlamın çıkmadığını ifade etmiştir. Çizme üzerine mesh edilebilen bir yapıda olduğundan zaten üstüne meshin caiz olduğunu zikretmiştir.³⁵³

Hanefî mezhebi ulemâsı cürmûk üzerine mesh etmenin meşru olduğunu beyan etmişler ve hakkında delil olmayan bir hususta görüş bildirerek mest üzerine giyilen cürmuğun ayağın yerine bedel olarak kabul edilmesinin caiz olmadığını söyleyenlere reddiye yazmışlardır. Çünkü Hanefî mezhebi âlimleri cürmuğun altındaki mestten bedel olmadığını ayağın yerine bedel olduğunu söylemişlerdir. Her ne kadar cürmuğun altında bir mest olsa ve bu mest meshe mahal olsa da cürmûk ile ayak arasında bir şey yok kabul

³⁵¹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 6b.

³⁵² İnanır, “16. Asır Mesh Tartışmalarında “Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn” Adlı Türkçe Bir Risalenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme”, 278.

³⁵³ İnanır, “16. Asır Mesh Tartışmalarında “Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn” Adlı Türkçe Bir Risalenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme”, 284-285.

edileceğini ifade etmişlerdir. Ebussuûd Efendi de aynı görüşte olup “Cürmûk ile ayak arasındaki mest yok hükmünde kabul edilir ve mestle ayak arasına giyilen şeyin meshin geçerliliği hususunda herhangi bir etkisinin olmadığını kabul etmek daha doğru olur. Çünkü cürmûk ile mest arasına giyilen meste mesh yapılabilmesi için kullanan kişi tarafından mest olarak kabul edilmesi ve üzerindeki cürmûktan vazgeçilmesi gerekir. Böyle bir niyet olmadığından bir kişi cürmuğun içine elini sokup meste mesh etse caiz olmadığı gibi cürmuğun da ayağa bedel olmasını geçersiz kılmaz” demiştir.³⁵⁴

Çivizâde cürmûk meselesine çarık konusunu delil getirmelerinin fasit olduğunu çünkü bir meseleden başka bir meselenin hükmünün çıkarılmasının müçtehidlerin görevi ve içtihad kapısının da kapalı olduğunu söylemiştir. Böyle bir şeyin nassın delaletinin alınması türünden olduğunu ve içtihad ihtiyacı olmadığını yalnız dil bilgisinin yeterli olacağını ifade etmiştir.³⁵⁵ Ebussuûd Efendi cürmûktaki durumun lifâfe üzerine giyilen mest ve çarıka da geçerli olduğunu söyleyip cürmûkta olduğu gibi lifâfenin yok hükmünde olması, lifâfe üzerine giyilen mest ve çarığın ayaktan bedel olması anlamında olduğunu, lifâfeye tabii olmadığını veya lifâfe ile beraber üzerine giyilen şeylerin bir mest hükmünde olmadığını ifade etmiştir.³⁵⁶ Cürmûk ayaktan bedel olduğunda altındaki mestler yok hükmünde oluyorsa, mestlerin ayağın yerine geçmesi ile lifâfenin yok hükmünde olması da caiz olur. Çünkü üzerine mesh edilmesi caiz olan bir şeyin yok hükmünde olmasından, üzerine mesh caiz olmayan bir şeyin yok hükmünde olmasının evleviyetle caiz olacağını ifade etmiştir.³⁵⁷

Ebussuûd Efendi, cürmûk konusunda ihtilaflara cevap verirken cürmuğun iki özelliğinden bahsetmiştir. İhtilafın esasının ikinci nedenden kaynaklandığını söylemiştir. Müellif mestin cürmûkla aynı türden olmasının değiştirilmeyi yasaklamadan caiz olduğunun düşünüldüğünü, meşayıhtan nakledilen, yokluk hükmüne girilmeden sadece lifâfenin üstüne giyilenin üzerine mesh etmek caiz olsa da, üstünde olanı ona tabi kılmanın imkânsızlığı söz konusu olup mest ile cürmûk meselesinin bunun belirleyicisi olduğunu ve dile getirilmediğini ifade etmiştir. Bu görüldüğü gibi, üstü kapalı bir

³⁵⁴ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 7ab.

³⁵⁵ İnanır, “16. Asır Mesh Tartışmalarında “Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn” Adlı Türkçe Bir Risalenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme”, 282-283.

³⁵⁶ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 7b.

³⁵⁷ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 9a.

çıkarımdır ve benzerin benzere iliştirilmesi olduğu açıklamasını yapmıştır.³⁵⁸ Müellif “Bahsettiğimiz şey giyilme amaçlanmadığı için lifâfe anlamında değildir. Aksine üzerlerine giyilenin sonuçlarıdır ve onun kullanımını tamamlar. İhtilafın aksine kasıtlı olarak giyildi. Varlığın yokluğa doğru akışında ona nasıl bağlanabilir?” sorusuna “Nassın delaletinde dikkate alınan tüm açıklamalarda aslın ve fer’in katılımı değil, aksine hükmün manasına katılımdır ve bu basittir. Şüphesiz ki onun itibar derecesinin düşmesi ve varlığının yokluk hükmünde olması onun gerçekliğiyle ve alışlagelmiş uzunluk, genişlik, incelik ve kalınlık gibi özelliklerden herhangi biriyle ilgili değildir. Şüphesiz ki amaç kim giyirse onu ısıtmak ve mestten faydalanmaktır. Görüntüler ve belirtiler değil, anlamlar ve amaçlar önemlidir ” şeklinde görüşte bulunarak cevaplamıştır.³⁵⁹

Nassın delaleti ile istinbat edilen konularda bile içtihad mertebesindeki fakihlerin ihtilaf ettiklerini söyleyen Çivizâde oruçlu iken yemekle orucun bozulması ve cinsel birliktelikle orucun bozulması hallerinde kefaretin gerekli olmasına nassın delaleti ile istidlal yapanların kefareti vacip kıldıklarını ve İmam Şâfi’î’nin muhalefet ettiğini, kasten adam öldürme konusunda da İmam Şâfi’î kefareti gerekli görürken diğerlerinin gerekli görmediğini söylemiştir. Nassın delaletinde sadece dil bilmek yeterli olsa idi içtihad konusunda yüksek mertebede olan bu âlimlerin ihtilaf etmeyeceklerini ifade etmiştir.³⁶⁰ Ebussuûd Efendi, bütün içtihad ehlinin, naslardaki delillere dayanarak hüküm tesis etmenin içtihadı gerektirmediği, hukukçu ile diğerlerinin bilgi bakımından eşit olduğu konusunda ittifak ettiklerini bu nedenle kıyası tasdik eden ve reddeden âlimler kıyasın meşruiyetinden önce ve sonra delil olarak onu sıhhatine uyguladıklarını beyan etmiştir. Ebussuûd Efendi’nin “Yoksa Mısır ülkelerindeki titizlik ve düşünce seviyesine ulaşmamış eski âlimler, hala metinlerin anlamlarına, hiçbir şeyi inkâr etmeden mi sarılıyorlar?” sözü içtihad kapısının kapalı olduğu dönemde çıkarımda bulunan âlimlerin görüşlerini reddeden Çivizâde’ye cevap niteliğindedir.

Çivizâde Te’fif ayetinde olduğu gibi nasdaki mananın içtihadı gerek olmayacak şekilde açık olmasında nassın delaleti ile istinbat yoluna gidileceğini, nassın manası açık değilse böyle birşeyin olamayacağını söylemiştir. Usulcülerin Te’fif’de ana-babaya

³⁵⁸ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 9b, 10a.

³⁵⁹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 10b, 11a.

³⁶⁰ İnanır, “16. Asır Mesh Tartışmalarında “Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn” Adlı Türkçe Bir Risalenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme”, 283-284.

hürmet anlamı olduğundan bu ayetten eziyetin haram olduğu yönünde hüküm çıkarılamayacağını söylediklerini ifadelerine eklemiştir.³⁶¹ Ebussuûd Efendi ise insanların kitaplarında verdikleri bazı örneklerin tartışılmasına dikkat edilmezse ve bunu, devam eden kuralları ihlal etmekten bağımsız hale getirilirse, o zaman kendi kendisiyle çelişmeden açıklama yapılabileceğini söylemiştir.³⁶² Açıklamasını “Eğer ben bir şeyi tasdik etmeyi reddedersem şunu bil ki, metnin manasında kastedilen, hükmün esasının tasdikinin apaçık ortada olmasıdır; öyle ki dil ehlinen her biri bunu açıklamaya ihtiyaç duymadan bilir ve aynı şekilde hüküm de eklenmiştir. Bildiğiniz cümlede buna dayanmaktadır. Onun buna dayanması anlamındaki benzetmesine gelince, zarar izafe edilmesi gibi açık olabilir. Te’fif ayetinde delil söylenmeyen şeyin hükmü açık olup hiçbir şey gerektirmez ve bedevi hadisinde geçen genel anlamda oruç suçunun anlamı gibi gizli de olabilir” şeklinde tamamlamıştır.³⁶³

Ebussuûd Efendi, İmam Şâfiî ile oruç suçunun anlamı konusunda ihtilaf olduğunu dile getirmiştir. Bedevinin birisi, orucun kefareti konusunda Allah Rasulü’ne gelerek Ramazan günü kasıtlı olarak eşiyile birlikte olduğunu söylemiştir. Bu durumun suçla ilgili olduğunu söyleyen müellif, cevabın suçun kararını açıklığa kavuşturmak için verildiğini dile getirmiştir. Ayrıca cümlede yer olsa dahi o suç ile o hüküm arasında özellikle tesir etme ve edilemeyle bağlantısı olduğunun bilindiğini aksi halde bunun bir hüküm olarak değil de soru olarak kastedildiğinin anlaşılacağını söylemiştir. Bu nedenle İmam Şâfiî (r.a.) ile ihtilaf edilmiştir. Söz konusu yorumun tıpkı suçun anlamında bahsedildiği gibi her dil tarafından anlaşılabilirliğinin kanıtlandığı, anlamın sadece bu anlam olduğu dile getirilmiştir. Müellif “Öyle zahiri değildir ki, dil ehlinin her biri onu bilir. Aksi takdirde İmam Şâfiî (r.a.) bile olsa bu anlam gizlenemezdi. Eğer gerçeklerde bir gizlilik varsa, o zaman hakkında söylenmeyenlerin hükmünün tesis edilmesinde de kaçınılmaz olarak bir gizlilik olacaktır. Ancak bu onun nassın delili ile sabit olmasına hâlel getirmez” demiştir.³⁶⁴

“Eğer hukukçular arasında hüküm farklı bir anlamda tesis ediliyorsa, bu nasıl nassın manası açısından ele alınabilir” şeklindeki soruya değinen Ebussuûd Efendi “Bu anlam

³⁶¹ İnanır, “16. Asır Mesh Tartışmalarında “Risâle fi’l-mesh ale’l-huffeyn” Adlı Türkçe Bir Risalenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme”, 284.

³⁶² Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi’l-Mesh ‘Ale’l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 12a.

³⁶³ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi’l-Mesh ‘Ale’l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 12b, 13a.

³⁶⁴ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi’l-Mesh ‘Ale’l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 14ab.

dil olarak anlaşılmaktadır. Ama bunun arkasında ihtilaf yatıyor. Yani düşünülen sadece suçun anlamıdır veya mükemmellekle sonuçlanan suçtur. Her ne kadar bu bir içtihad meselesi olsa da, hükmün anlam bakımından ikincil olduğu gerçeğini gözden düşürmez, çünkü hükmün bağlandığı anlamın kökeni dilsel bir kavramdır. Gizli olan söz konusu olanın özne olup olmadığıdır” demiştir.³⁶⁵

Yapılan açıklamalardan sonra Ebussuûd Efendi, bedevi hadisi ile ilgili olarak hadiste geçen suçun oruç suçu olduğunu herkesin bildiğini ancak özelliğini bilmediğini, Allah Rasulü'nün yanına gelip hükmün kefarete olduğunu öğrenildiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde o eylem için bu hükmün gerekli olduğunu bilindiği ama içeriğe neyin dâhil olduğunu bilmediği, genel olarak oruca karşı suç anlamında olup, imamlarımızın görüşlerinin de buna yol açtığı gibi özgüllüğünün farzla hiçbir ilgisi olmayan bir araç olduğunu bilmediğini söylemiştir. Ayrıca müellif, hükmün kefarete mahsus olduğunu bilmesi şeriatın gerçekleşmesine bağlı olduğu gibi, bu durum o fiilin ilmi olduğu gerçeğine hâlel getirmediği gibi suçun manasının bilinmesinin görüşe bağlı olması, dile göre cümlede kefaretin onunla ilgili olduğu bilgisini geçersiz kılmayacağını söylemiştir.³⁶⁶

Nassın kanıtlarına göre o dönemde cinsel ilişkinin oruca aykırı bir suç olduğunu dil ehlinin her birinin bildiği ve bağlamda olanlar şüpheden arınmadığından cümledeki kefaretin suçun anlamına ilişkin olduğu bilgisi dile göre sabit olduğundan, zikredilmeyene ilişkin hükmün de sabit olması gerekli olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁷ Müellif “Hakkında söylenmeyen şeylerde hükmün sabit olduğu hiçbir şeye ihtiyaç duymadığı aşikâr olabilir ve saklı da olabilir ama gizlenmesi beyanla yok olmanın onuruna olduğundandır. Bu ifade yeni bilim için yararlı değildir, aksine dilde daha önce bilinenleri doğrulamaktadır. Yani hükmün tasdikini re’y (görüş) olmadan ortaya çıkan bilginin esasına ekliyorum. Nassın manasıyla ispat edilen sözlerinin doğruluğu dil ehlinin her birinin bildiği bir şeydir. Allah aşkına, o halde durumu bir düşünün” şeklinde çıkarımda bulunmuştur.³⁶⁸

³⁶⁵ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 15a.

³⁶⁶ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 15ab.

³⁶⁷ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 16a.

³⁶⁸ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 16b.

Müellif dil ehlinin her biri için şart olan hüküm ilminden kastın, ister darp ve te'fifin haramlığını bilmek gibi gerekli olsun, ister bilgiye bağlı olsun, çaba gösterilmeden elde edilen mutlak ilim olduğu şeklinde tarifini yapmıştır. Mesela yeme içme yoluyla kefareti farz olduğunu bilmek, farz olanın fiilde olduğunu bilmeye bağlıdır. Yazının tarafları cevap verene kadar ve sorunlar çözülmüncüye kadar oruç tutmanın mutlak suç olduğu bir Arabi hadisidir.³⁶⁹

Çivizâde, mukallidin (taklitçi) ayaklarını yıkamasının açık bir şekilde farz olduğunu çünkü mukallidin taklit ettiği imamdan nakli olmayan herhangi bir rivayetle amel edemeyeceğini söylemiştir. Farz olan yıkamayı ya da farzın yerine geçen mesh etmeyi yapmayan kimse abdestteki amacı yerine getirmediğinden abdestinin geçerli sayılmayacağını belirtmiştir.³⁷⁰

“Kıyas meselelerinde de bunun benzerleri caiz olsa, çünkü müçtehit konunun mantığını ortaya koyduktan sonra, hükmü kanıtlamak için mukallide fer'deki bağlamın kanıtını dikkate almak dışında bir engel kalmaz”³⁷¹ denmesi durumunda Ebussuûd Efendi “Kıyas meselelerinde hükmün esasını tespit ederek, genel ve detaylı olarak bir diğeriyle ilişkilendirme istinbât (çıkarım) olarak bilinir. Müçtehidin ise asıldaki delili ve kesinliği açık olmasına rağmen fer'deki delili istinbâta dayalıdır. Re'y ehli olmayanlar ona nasıl hidayet edebilirler?” demiştir. Burada ise her iki tarafında hükmetmesinin esasını kurulmuş olup, genel olarak her dil ehli tarafından anlaşılabilir şekilde, birinin diğeriyle olan ilişkisinin de tesis edildiğini dile getirmiştir. Gizli olan bundan sorumlu olanın kendisi olduğu, dolayısıyla açıklamayla ortadan kaldırılan şeyin, hükmün şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlandığını zikretmiştir.³⁷²

Müellif cürmûk kelimesinin nasdaki anlamını açıklardan te'fif ayeti üzerinden örnek vererek açıklamıştır. Konuya şöyle bir açıklama getirmiştir: “Tıpkı te'fif gibi cürmuğun da bir biçimi vardır. Te'fif canı sıkıldığında, üzüldüğünde ağızdan çıkan sestir (homurdanma). Kastedilen anlamı herkes biliyor ki o eziyettir. Aynı şekilde cürmûk da şekil, renk, küçüklük, büyüklük vb. gibi çeşitli özellikleri bünyesinde bulunduran, özel

³⁶⁹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 16ab.

³⁷⁰ İnanır, “16. Asır Mesh Tartışmalarında “Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn” Adlı Türkçe Bir Risalenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme”, 278-279.

³⁷¹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 17ab.

³⁷² Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 17b.

bir maddeden yapılmış belirli bir forma sahip, yani farz olan yeri örten ve mesafeyi katetmeye uygun olan bir şeydir. Cürmuğu çıkarıp altındaki mesti mesh etmek veya ayağı yıkamak insanları zorlar. Te'fifin yasak olması onun şeklinin özelliği ile ilgili olmadığı gibi. Hatta te'fif bazı topluluklar arasında mesela saygı anlamında kullanılsa bile onun söylendiği yerde hiç saygı yoktu. Aksine yol açtığı eziyet söz konusuydu. Aynı şekilde cürmük üzerine meshin meşru oluşu onun sayılan özellikleriyle birlikte özgül gerçekliğine de uygulanmaz. Üzerine mesh etmenin caiz olmasının bir maddeye veya diğerine özgü olmaması gerekir. Bahsedilen açıklamaların hiçbirinin üzerinde bir açıklama olmamış. Ayrıca mesh etmenin caiz olmasından altında hiçbir şey olmadığı (mesela üzerine mesh edilmeye uygun olmayan lifâfe gibi) veya mesh edilmeye uygun başka bir şeyin üzerine giyildiği anlamına gelmez".³⁷³

Normalde sürekli yürümek mümkün olmayan herhangi bir şeyin üzerine mesh etmek caiz değildir ve mestlerdeki küçük bir delik, normalde mestle sürekli yürümeye engel olmaz. Çünkü bu şekilde yürümeye devam etmek mümkün değildir. Müellif bu mananın mestlerde yerine getirildiğini ve üzerlerine mesh etmenin meşruiyetine dayandığını ehli re'ydenden olmayan herkes tarafından açık ve net bir şekilde bilindiğini söylemiştir. Aksi halde, içinde büyük delik bulunan mestlerin üzerini mesh etmenin caiz olmadığını açıklamanın mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Çünkü bağlamın gizlenmesi halinde söylenen şeyin hükmü değişmez, olduğu gibi kalır.³⁷⁴ Önemli olan mana değil nassın bağlamında ne ifade edildiğidir. Bu mana üzere müellif "*Anlam içtihad ile sabit olduğu zaman ilgili nasda yer almaz. Ancak nasda anlam sabitse ve hükmün ona ait olduğu kesin olarak biliniyorsa o zaman hüküm sadece anlam etrafında döner, başka bir şey değildir. Öyle ki, nassa konu olmasına rağmen büyük bir delik içeren huffun yüzeyine mesh edilmesinin caiz olmamasının sebebi, bahsi geçen mananın eksikliğinden kaynaklandığı için bunun delili olduğu bilinmektedir. İnandırıcılık, görüş ve çıkarımlardan bağımsızdır*" demiştir.³⁷⁵ Çivizâde de Zahîre'de yer alan rivayetten hareketle mestte açılmış bir delik olmuştaki ve astarında da delikler mevcutsa bu mest üzerine mesh etmenin caiz olacağı şeklinde istidlal yapıldığını zikretmiştir. Astarın meste dikili olmasıyla ona tabi olduğunu

³⁷³ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 17b, 18a.

³⁷⁴ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 18b, 19a.

³⁷⁵ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 19ab.

ve astarı yırtırken caiz oluyorsa giyilen dikili mestler üzerine meshin de caiz olması gerektiğini vurgulamıştır.³⁷⁶

Bunlardan sonra cürmüğün durumunun netleştiğini, onun hakikatının mest üstünde mest olduğunu, konunun hukuki niteliğinin açık olması ve bunda hiçbir şüphe olmamasından dolayı akli bilginin kanaate bağlı olduğunu kabul edersek hedeflere ulaşılabileceğini ifade etmiştir. Cezanın hükmü de öyledir. Geçerliliğine gelince, eğer açık değilse imamların ve meşayihın selefinin ardından bunu tasdik ettiklerini, sonuçlarını sınırlandırdıklarını ve hükmün prensipte nasıl ispatlandığını açıklamışlardır.³⁷⁷

Bu aşamaya geldikten sonra konunun mantığının bilinmesi için ister dildeki nasdan alınan bilgi veya ister imamlardan alınan bilgi bize fer'deki işin yerine getirilmesine bakmaktan başka seçenek bırakmadığı, bunun da kimseye gizli olmayan bir şey olduğu, üzerlerine mesh etmenin sıhhati için sayılan özelliklerin toplanmasında mest ile cürmük arasında hiçbir fark bulunmaması gerektiği açıktır. Ebussuûd Efendi, "*Aslında bildiğiniz gibi mest üzerine çıkan mesttir. Temizlik vb. giysilerdeki harici şartları kapsamaz. Geçmiş zamanda özellikle soğuk ülkelerde buna olan ihtiyaçları, mest giyme ihtiyaçlarından daha fazladır. Çünkü bu yeterli değildir, ihtiyacı karşılamamaktadır. Mestleri mesh etmek ile ayakları yıkamak arasında fark olan iki fer' vardır*" diyerek konuyu tamamlamıştır.³⁷⁸

2.9.6. Nasları Kullanması

Ebussuud Efendi, mestler üstüne mesh etme konusuyla alakalı Kur'an-ı Kerim'de bir delil bulunmadığından meşhur hadislerdeki delillere başvurarak konuyu açıklamıştır. Kur'an'a göre abdestte farz olan hüküm ayakları yıkamaktır. Mestler üzerine mesh etmenin hükmü ise meşhur haberler vasıtasıyla belirlenmiştir.

Müellifin mestler üzerine mesh etmenin caiz olduğuna dair naslardan delil olarak risâlede yer verdiklerine değinmek gerekmektedir. Bunlardan ilki kaynaklarda yer alan Hz. Ömer (r.a.) ve Muğire b. Şu'be'den (r.a.) rivayet edilen hadislerdir. Bu hadislerde Allah Rasulü'nün mestleri ayağına giyerken abdestli bir şekilde giydiğine dair vurgu yapılmaktadır. Bu hadislerden mestlerde önemli olanın en başta abdestli olarak giyilmiş

³⁷⁶ İnanır, "16. Asır Mesh Tartışmalarında "Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn" Adlı Türkçe Bir Risalenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme", 288.

³⁷⁷ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 19b.

³⁷⁸ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 20a.

olması açık olarak ifade edilmektedir. Sözü geçen hadislerin kaynaklarına risâlede yer verilmiştir. Bu hadisler Sahih-i Buhârî ve Sahih-i Müslim’de yer almaktadır.³⁷⁹

Abdest ayeti olarak bilinen Mâide suresi 6. âyetteki ihtilaf sebebi olan ercül kelimesinin okunuşuna değinen Ebussuud Efendi, bu kelimenin esreli okunuşuyla ilgili olarak Sa’lebî tefsirinde yer alan örnekten istifade etmiştir. Bu âyetin bulunduğu süre adını ve âyet numarasını risâlede vermiştir.³⁸⁰

Sahih-i Müslim’de yer alan başka bir hadisten de faydalanan müellif hadiste yer alan “*Namaz kılariken ellerini dizine koymak*” ifadesinin açıklamasını yapmıştır. Buradaki asıl anlatılmak istenenin elini çıplak dizinin üzerine koymak olmadığını ifade etmiştir. Tıpkı mestler üzerine mesh etmede de olduğu gibi dizinin üzerinde bir şey olduğu anlamı vardır. Mestler de ayağın yerine bedel olarak giyilir ve ayağı yıkamak yerine mestlerin üzerlerine mesh edilir.³⁸¹

“*Ayağını meste girdirme*” anlamında olan, hadislerde yer alan idhal lafzı mutlak anlam ifade etmektedir. Müellif bunun kanıtı olarak namaz vakitlerindeki kerahat ile ilgili olan Ukbe b. Âmir’den rivayet edilen hadisi örnek olarak almıştır. Bu hadisin kaynağını risâlede vermemiştir. “*Başka bir şekilde kayıtlanmadığı sürece mutlak olarak zikredilen lafız mutlak olarak gerçekleştirilir*” kaidesi usul kitaplarında yer almaktadır. Bu kaide gereğince hareket edilmektedir.³⁸²

Bakara suresi 196. âyeti ele alan Ebussuûd Efendi âyette yer alan yemin kefaretindeki “üç gün oruç” ibaresini mutlak olarak kabul etmediğini ifade etmiştir. Çünkü İbn Mesud’tan (r.a.) rivayet edilen bir kıraatin bu âyeti kaydığını beyan etmiştir. Bu âyetin de sure adı ve âyet numarası bilgilerini vermiştir.³⁸³

Mestler üzerine mesh etme meselesi tartışmalı bir konu iken lifâfe, kirbas ve çuha gibi şeyler üzerine giyilen mestler konusu da gündeme gelmiştir. Bu mesele üzerine de ihtilaflar oluşmuş ve tartışılmıştır. Cürmük ve çarık üzerine mesh edilme meselesi de aynı şekilde tartışmalara maruz kalmıştır. Cürmük üzerine mesh edilmesi tartışmalarına açıklık getirmek için bu konu üzerine delil olarak Hz. Ömer (r.a.), Hz. Bilal (r.a.) ve

³⁷⁹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 4b.

³⁸⁰ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 5a.

³⁸¹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 5a.

³⁸² Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 5b.

³⁸³ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 6a.

Muğire b. Şu'be'den (r.a.) rivayet edilen Allah Rasulü'nün cürmuğun üzerine mesh ettiğine dair mevcut olan hadisleri zikretmiştir. Bu hadislerin kaynaklarına risâlede yer verilmemiştir.³⁸⁴

Ebussuûd Efendi mest ile cürmûk üzerine mesh etme hususunda varit olan hadislerdeki anlamın lûgat olarak veya imamlarımızdan kaynaklı olsun fer'deki doğrulamasına bakmamız gerektiğini söylemiştir. Müellif bedevi hadisine değinmiştir. Bu hadisteki anlamın dil bilimciler ile imamlar arasındaki görüşleri ve ihtilafları dile getirerek açıklama yapmıştır. Hadisteki suçun anlamının dil bilimcilerin hepsi tarafından anlaşıldığını çünkü anlamın dilde sabit olduğunu söylemiştir. Bu noktada oruç hususunda kasten orucunu yiyen bir kimse için bile kefarete karşı çıkan İmam Şâfiî'ye Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) "*Orucun tamamlandı. Çünkü Allah (c.c.) seni yedirdi ve içirdi*" hadisini delil göstermiştir.³⁸⁵ "*Kılıçtan başka öldürme yoktur*" hadisindeki anlam konusunda da imamlar arasındaki ihtilaftan söz etmiştir. Mest ve cürmûk konusunu da bu hadislerdeki konular ile kıyaslayarak içtihad düzeyinde olmayan kimseler tarafından açıklamalar yapılmış olabileceği şeklindeki bir düşünce karşısında bütün içtihad ehlinin naslardaki delillere dayanarak hüküm tesis etmenin içtihad gerektirmediği konusunda ittifak ettiklerini dile getirmiştir. Dil ehlinin he birinin bunu açıklamaya ihtiyaç duymadan bildiğini ve bu yüzden nassın manasının apaçık ortada olduğu müellif tarafından söylenmiştir.³⁸⁶

Ramazan ayında oruç tutmanın farzı öğrenildiği vakit ve bunun iki arzuyu bir araya getirmekten kaçınmak anlamına geldiği anlaşıldığında cinsel ilişkinin oruca aykırı bir suç olduğu o dönemdeki dil ehli tarafından bilinmekteydi. Ebussuûd Efendi, İftarın dildeki yerini "*O ikisine öf bile deme*"³⁸⁷ âyetindeki anlamla aynı olduğunu söylemiştir. Bu âyetten kastın eziyetten men etmek olduğunu açıklamıştır. Yine te'fifin belirli bir biçimi olduğu gibi cürmuğunda belirli bir formu vardır. İsrâ suresindeki bu âyetten te'fif ile cürmûk arasındaki benzer noktalara değinilmiş ve örneklerle konuyu açıklanmıştır.³⁸⁸

³⁸⁴ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 11b.

³⁸⁵ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 12a, 13ab.

³⁸⁶ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 12b.

³⁸⁷ İsrâ, 17: 23

³⁸⁸ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 14a, 18a.

Ebussuûd Efendi, asıl konumuz olan mestler üzerine mesh etme meselesini açıklarken başka hususlarla ilişkilendirmiştir. Bu sebepten farklı konular ve bu konularla ilgili hadislere de değinmiştir.³⁸⁹

---

³⁸⁹ Ebussuûd Efendi, *Risâle Fi'l-Mesh 'Ale'l-Huffeyn* (Şehid Ali Paşa, 936), 4ab, 5a.

SONUÇ VE ÖNERİLER

“İslam Hukuk Literatüründe Mesh Risâleleri Bağlamında Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin ‘Risâle Fi'l-Mesh ‘Ale'l-Huffeyn’ Adlı Eseri ve Değerlendirilmesi” isimli çalışmadaki amacımız, bu yazma eseri çeşitli yönleriyle tanıtmak ve mestler üstüne mesh etme meselesine açıklık getirmektir. Bu çalışmada aşağıdaki sonuçlar çıkarılmıştır:

Mesh tartışmalarının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Mezhepler arasındaki ihtilafli konulardan bir tanesidir. İhtilafın sebebi abdest âyetindeki kıraat farklılığından kaynaklıdır. Sünni dört mezhep ile Hariciler ve Zeydiyye yıkama yönünde, İmamiyye ise çıplak ayak üzerine mesh etme yönünde görüş bildirmişlerdir. Tefsir kitaplarında abdest alırken ayakları yıkama veya mesh etme konusu, kıraat farklılıkları ile bu farklılıklardan çıkarılan sonuçlar ve kıraatlerin birleştirilmesi şeklinde ele alındığı görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde fikhî konularda ilk yıllardan itibaren Hanefî mezhebi hâkim olmuştur. Ulemâ Hanefî fikhını sırf taklid yolu ile uygulamamış, yeni çıkan konulara karşı güncellemeyi de bilmişlerdir. Fıkıh Osmanlı toplumunun her alanında etkili olduğundan, devlet ve toplum yararına olan huzuru tesis edecek hükümleri tercih etmişlerdir. Dolayısıyla fikhî geliştirerek uyguladıkları gözlenmiştir.

Dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'nın ihtilafları gidermek, huzuru tesis etmek ve en isabetli sonuca ulaşmak istediği görülmektedir. Kanuni'nin meselenin çözümünde ulemâya başvurması hem sağduyulu hem de hassasiyete sahip olduğunu göstermektedir.

Müellifin en çok atıfta bulunduğu eserler *Mi'râcü'd-dirâye*, *el-Esrâr fi'l-fürû'* ve *Keşfü'l-esrâr*'dir. Ebussuûd Efendi'nin risâlede faydalandığı eserler, konuyu ifade ediş şekli ve çıkarımları dikkate alındığında ilmi seviyesinin yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle dönemin şeyhülislamına reddiye yazmış olması bilgi seviyesini ve cesaretini ortaya koyduğunun göstergesidir. Dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak fikhî konuları toplumun şartlarına göre düzenlediği müşahede edilmiştir.

Mestler üzerine mesh etme meselesi toplum nezdinde günlük yapılan bir işlem olduğu için sürekli tartışmalara maruz kalmıştır. Ancak zamanla konu seyrini değiştirip bez çorap üzerine giyilen mestler üzerine mesh edilir mi formuna dönmüştür. İnsanlar arasında kullanılagelen bir şeye bahane uydurmak insanları sonuca ulaştırmayacağı

gözlemlenmiştir. Bu konuda hiçbir hadis bulunmadığı dolayısıyla hakkında nas bulunan şeyle hüküm vermek dururken nas bulunmayan şeyle hüküm vermenin doğru görülmediği sonucu çıkarılmıştır.

Kaynakların birçoğunda cürmuğun altına giyilen, yünden ve kıldan yapılan çorapta ihtilaf yapıldığı yer almaktadır. Yünden mi yoksa kıldan mı yapıldığı arasındaki fark, Ebû Hanîfe'nin lifâfe kullanıldığını tasavvur etmesi, diğerlerinin ise mest kullanıldığını düşülmeleridir. Onun incelik, kalınlık, büyüklük, küçüklük gibi olağan özelliklerinin bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Ebussuud Efendi'nin bütün içtihad ehlinin naslardaki delillere dayanarak hüküm tesis etmenin içtihadı gerektirmediği hususunda fıkıh âlimi ile diğerlerinin eşit olduğunda ittifak ettikleri gerekçesiyle, Çivizâde'nin içtihad kapısı kapalı olduğundan istidlâl yapıldığı için verilen fetvanın ve yapılan uygulamanın uygun olmadığı yönündeki görüşünü kabul etmediği görülmüştür.

Ehl-i Sünnetin mestler üzerine mesh etme konusundaki görüşü isabetli görülmektedir. Bu konu üzerine âyet-i kerîme olmasa bile sahih hadisler mevcuttur. Mestler üzerine mesh etme meselesi Müslümanlara verilmiş bir ruhsat olduğu, özellikle soğuk memleketlerde yaşayanlar için ya da yolculuk esnasında abdest almak zorlu bir işlem olduğundan büyük bir kolaylık sağlamaktadığı sonucuna varılmıştır.

İbn Kemal ve Ebussuûd Efendi'ye isnad edilen Türkçe nüshaların aslında Fenârîzâde'ye ait olduğu görülmüştür. Bu sebeple risâlelerin aidiyeti noktasında kütüphane kayıtları ile yetinmeyip farklı açılardan daha detaylı bir araştırma gerektiği anlaşılmıştır.

Ebussuûd Efendi Osmanlı devletinde önemli şahsiyetlerden bir tanesidir. Dört padişah döneminde yaşamış, birçok kademedeki görev almış, Osmanlı'nın her yönden zirvede olduğu bir dönemde şeyhülislamlık yapmış ve ilimden kültüre birçok alanda yol gösteren kişi olmuştur. Padişahlar tarafından iltifatlara layık olmuştur. Dolayısıyla böyle önemli bir konumda olan Ebussuûd Efendi'nin eserleri üzerine daha çok çalışmaların yapılması hem Osmanlı fıkhi birikimini anlamak açısından hem de kaynakların gün yüzüne çıkmasına fayda sağlanması açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet, “Ebussuûd”, *Türkiye Diyanet vakfî İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, 365-371.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Hadîsü'l-mesh 'ale'l-huffeyn*, Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Mecmua, 109.
- Atar, Fahrettin, “Abdülazîz El-Buhârî”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 1, b.y. 1998, 186.
- Atar, Fahrettin, Çelebi, İlyas, Erdoğan, Mehmet ve Rahmi Yaran, *İslam İlmihali*, 1. Baskı, İstanbul: İFAV Yayınları, 2006.
- Ateş, Süleyman. “Kur'an'da Sünnetin Işığında Abdestte Ayakları Mesh Etme Veya Yıkamanın Hükümü”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 4, (Ekim 1989): 188-193.
- Atik, Sefa. “Şeyh Müfid'in Ebû Cafer en-Nesefî ile Münazarası -Abdestte Ayakları Mesh Etme Bağlamında-”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5/9, (Mart 2018): 99-127.
- Atsız, Nihal. *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuûd Bibliyografyası*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi yayınları, 1967.
- Aydemir, Abdullah. *Ebussuûd Efendi*. 1. Baskı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Baktır, Mustafa, "İbn Melek", *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 20, b.y. 1999, 175.
- Bozkurt, Nebi, “Na'l-i Şerif”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, TDV İSAM, İstanbul 2006, 346-347.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, thk. Mustafa Dîbe'l-Beğâ, 1. Cilt, Dâru'l Yemâme, 5. Basım, Dımeşk 1414/1993.
- Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Fıkhü 'ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî, “mesh”, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Dâru'l-kitâbi'l-ilmiyye, Beyrut 1403/1983.

- Çivizâde, Muhyiddin Mehmed Efendi, *Risâle fi'l-mesh 'ale'l-huffeyn*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Serez, 960.
- Dağlar, Abdülkadir. “Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin Türkçe Mektupları”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2001.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvût v.dğr., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1424/2004.
- Deppağoğlu, Ahmet ve İsmail Kara. *Ansiklopedik Büyük İslam İlmihali*. 1. Baskı, b.y.: Dergâh Yayınları, ts.
- Dindar, Bilal, “Bedreddin Simâvî”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 5, b.y. 1992, 331-334.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Düzenli, Pehlül, “Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Düzenli, Pehlül. *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Ve Fetvâları*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2012.
- Ebü Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdü'l-Hamîd, 1. Cilt, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut ts.
- Ebussuûd Efendi, *Risâle fi'l-Meshi 'ale'l-Huffeyn (Hasmü'l-hilâf fi'l-mesh 'ale'l-hifâf)*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Lâleli, 876/1; Şehid Ali Paşa, 936-2795.
- Efendi, Mütercim Âsım. *el-Okyânûsü'l-Basit fi tercemeti'l-Kâmûsü'l-muhit*. çev. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, 1. Baskı, TYEKB Yayınları, İstanbul 2013.
- Erdoğan, Mehmet, “mesh, huff”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016.
- Erdoğan, Mehmet, “Mesh”, *DİA*, TDV Yayınları, C. 29, Ankara 2004, 301-303.
- Esad Efendi, Sahaflar Şeyhîzâde, *Mesh-i Ricl ve Mesh-i Huf*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 3625.

- Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza (Molla Fenârî), *Risâle fi'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 1032/10.
- Fenârîzâde, Muhyiddin Çelebi, *Risâle fi cevâzi'l-mesh 'ale'l-huffeyn*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Lâleli, 3710/10-11.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, “vudu, gısl, mesh, huff, ka'b”, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Müessesetü'l-Risâle Yayınları, Dımaşk 1998.
- Güngör, Mevlüt, “Cessâs”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 7, b.y. 1993, 427.
- Gürses, Serdar Murat. “*Kütüb-i Sittedeki Abdest ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi.*” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi., Marmara Üniversitesi, 2009.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mülteka el-Ebhur*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-ilmîyye, 1419/1998.
- Hamîdî Çelebi, Abdülkadir (Kâdirî Çelebi), *Risâle fi'l-Meshi 'ale'l-Huffeyn*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 1185.
- Hayta, Mustafa. “Ayakları Mesh Etmenin Vâcip Olduğuna Dair Bir Risale”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 45, (2018): 147-159.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Mustafa el-bâbî el-halebî Matbaası, 1386/1966.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvame, Daru'l-Kıble, Cidde 1427/2006.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût v.dğr., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1421/2001.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuat Abdü'l-Arabiyye, 1. Cilt, Dâru İhyâü'l-Kütübi'l-Arabiyye, b.y. ts.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er- Rûveyfî, “vudu’, gasl, mesh, huff, ka’b”, *Lisânü'l-Arab*, Edebi'l-havza, İnan 1405/1984.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî. *Bidâyetü'l-Müctehid Ve Nihâyetü'l-Muktesid*. Kâhire: Dâru'l-hadîs, 1425/2004.
- İnanır, Ahmet. “16. Asır Fukahâsı Arasında Mestler Üzerine Mesh Tartışmasında Muhalif Bir Söylem: Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin “Risâle fi'l-Meshi ale'l-Huffeyn” in Tahkik, Tercüme Ve Değerlendirilmesi”, *İslam Medeniyet Tarihi Araştırmaları II*, ed. Süleyman Pak, 259-335. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022.
- İnanır, Ahmet. “16. Asır Mesh Tartışmalarında “Risâle fi'l-mesh ale'l-huffeyn” Adlı Türkçe Bir Risalenin Âidiyet Sorunu Üzerine Bir İnceleme”, *İslam Medeniyet Tarihi Araştırmaları III*, ed. Kubat Ali Topçubay, Selçuk Kırtepe, 8-27. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2023.
- İnanır, Ahmet. *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslam Hukuku*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2015.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. El-Mufaddal er-Râgıb, “gasl, mesh, huff, ka’b”, *Müfredâtü fi Ğaribi'l-Kur'an*, Dâru'l-kalem (ed-Dâru's-şâmiyye), Beyrut 1412/1991.
- Kahraman, Abdullah. “Kutsal Dinlere Mahsus Bir Temizlik Şekli: Gusül Abdesti”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Elmi Mecmuası (Hakemli Üniversite Dergisi)*, C. 3, S. 6, (2006): 33-48.
- Kalkan, Cemal. “Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin Risâle Fi'l-Mesh ‘ale'l-Huffeyn’i Adlı Eserinin Tahkikli Neşri”, *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, (2017): 146-147.
- Karaman, Fikret, Karagöz, İsmail, Paçacı, İbrahim, Canbulat, Mehmet, Gelişken, Ahmet ve İbrahim Ural, “mesh”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, İstanbul 2009.
- Karaman, Hayrettin, Bardakoğlu, Ali ve Hacı Yunus Apaydın. *İlmihal-ıman Ve İbadetler*. 3. Baskı, C. 1, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Karaman, Hayrettin, Çağrı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kâfi Ve Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, C. 4, Ankara: DİB Yayınları, 2014.
- Kaya, Remzi. "Kıraat Açısından Abdest Ayeti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1 (1993): 255-266.
- Kayapınar, Hüseyin, "Kâkî", *DİA*, TDV İslâm Araştırmaları Ansiklopedisi, C. 24, b.y. 2001, 216.
- Kemalpaşazâde (İbn Kemâl), *Risâle fî tahkiki'l-mesh 'ale'l-huffeyn*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 1991.
- Kılıçer, M. Esat, "Zahîrüddin Buhârî", *DİA*, TDV İslâm Araştırmaları Ansiklopedisi, C. 6, b.y. 1992, 374.
- Koca, Ferhat, "Burhâneddin Mergînânî", *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 29, b.y. 2004, 182.
- Koca, Ferhat, "el-Fetâva't-tatarhâniyye", *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 12, b.y. 1995, 446.
- Koca, Ferhat, "Molla Hüsrev", *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.30, Ankara 2005, 253.
- Koçkuzu, Ali Osman, "Mecdüddin İbnü'l-Esîr", *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 21, b.y. 2000, 28.
- Koçu, Reşat Ekrem, "mest", *Türk Giyim Kuşam Ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1969.
- Köse, Saffet, "İbn Emîru Hâc", *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 19, b.y. 1999, 477.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. "*el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî*". thk. Nuaym Eşref Nur Ahmed, Karaçi: Dâru'l-Kur'ân ve'l-Ulumi'l-İslamiyye, 1417/1996.
- Mertoğlu, M. Suat, "Sa'lebî", *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 36, b.y. 1999, 28-29.

- Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdddîn Abdullâh b. Mahmûd b.Mevdûd. *el-ihdiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*. Kâhire: Matbaatü'l-halebî, 1356/1937.
- Mutçalı, Serdar, “mesh, lifâfe”, *el-Mu'cemü'l Arabiyyü'l hadis (Arapça Türkçe Sözlük)*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 2015.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1374/1955.
- Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdul-Men'am Şelebî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1421/2001.
- Özay, Hilal. *Ebüssü'üd Efendi*. 1. Baskı. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Özek, Ayşe Ulya. “Maîde Sûresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi.” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Özen, Şükrü, “Zâhidî”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 44, b.y. 2013, 81-83.
- Özmen, Muhammed. “Kızıl Molla (Abdurrahman b. Ali el-Amasî) ö. 983/1575'nin İbn Kemal'in Hidâye Şerhi Üzerine (Mesh 'ale'l-Huffeyn Meselesi Bağlamında) İtirazları”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., İstanbul Üniversitesi, 2015.
- Pakalın, Mehmet Zeki, “çuha”, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü I*, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki, “kirbas, mest”, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- Sâbık, Seyyid. *Fıkhü's-sünne*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1397/1977.
- Sadgrove, Philip Charles, “Ahmed b. Muhammed Tahtâvî”, *DİA*. TDV İSAM, C.39, b.y. 2010, 438-439.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Mısır: Matbatü's-saâdet, ts.
- Sivridağ, Abdullah ve Mümtaz Habib Güven. *İslam Fıkhı*. İstanbul: Nehir Yayınları, 1994.
- Şemseddin Sâmi, “ebussuud”, *Kamusu'l-A'lâm*, C. 1, Mihrân Matbaası, İstanbul 1889.

- Şemseddin Sâmi, “vudu”, *Kâmûs-ı Türkî*, Der Sa’adet İkdam Matbaası, b.y. 1317.
- Şener, Abdülkadir, “Abdest”, *TDV İslam Asiklopedisi*. C. 1, TDV İSAM, İstanbul 1988, 68-70.
- Şentürk, Lütfi Ve Yazıcı, Seyfettin. *İslam İlmihali*. 4. Baskı, Ankara: DİB Yayınları, 2012.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdü'l-Mecîd es-Selefi, Mektebetü ibn Teymiyye, Kahire ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (ö. 310/923). *Câmiu'l-beyan an te'vili âyi'l-Kur'an*. C. 10, Mekke: Dâru'l-Terbiyetü ve't-terâsi, ts.
- Tebrizî, Muhammed b. Abdülevvel (Saçlı Emir), *Risâle fi Beyâni'l-Mehi 'ale'l-Huff*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 1182.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) , *el-Câmiü's-sahih*, thk. Beşâr Avvâdi Ma'rûf, 1.cilt, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1417/1996.
- Uğur, Mücteba. “Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Abdeste Ayakların Yıkanması”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 2 (Nisan 1989): 16-28.
- Uzunpostalcı, Mustafa, "Burhâneddin El-Buhârî", *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 6, b.y. 1992, 435-436.
- Uzunpostalcı, Mustafa, “Burhâneddin El-Buhârî”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 6, b.y. 1992, 436.
- Yavuz, Ali Fikri. *Açıklamalı-Muamelatlı İslam Fıkhi Ve Hukuku*. İstanbul: Çile Yayınları, 1985.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “İbn Şâzân en-Nisâbüri”, *DİA*. C. 20, İSAM, b.y. 1999, 370-371.
- Yazıcı, İshak, “Ebü'l-Leys Semerkandî”, *DİA*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 36, b.y. 2009, 474.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, C. 3, İstanbul: Feza Yayıncılık, ts., 173.

Yıldırım, Celal. *Kaynaklarıyla İslam Fıkhı*. 3. Baskı. C. 1. Konya: Uysal Yayınları, 7.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-islâmi ve edilletuhu*. 4. Baskı. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1433/2012.

